

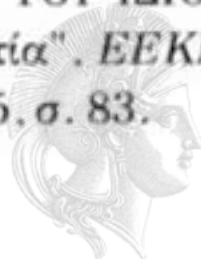
ΛΥΔΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ

Μορφές δωρεών και νομικοί περιορισμοί στον κυκλαδικό χώρο κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο (17^{ος}-18^{ος} αι.)

Η ποικιλομορφία των δωρητηρίων συμβολαίων και η ιδιόζουσα νομική σημασία της συμβάσεως της δωρεάς είναι έκδηλη στο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου κατά τους 17ο-18ο αιώνες. Οι λόγοι για τους οποίους οι χαριστικές δικαιοπραξίες αποτέλεσαν έναν από τους βασικούς τρόπους εκχώρησης κινητής και ακίνητης περιουσίας πρέπει να ήσαν οι ακόλουθοι:

1) Ο ιδιαίτερα εύκαμπτος τύπος της δωρεάς παρείχε τη δυνατότητα στον δωρητή να μεταβιβάσει τα περιουσιακά στοιχεία κατά την χρονική στιγμή που ο ίδιος είχε επιλέξει, άλλοτε διατηρώντας, για λόγους προσωπικής διασφάλισης, τη διαχείριση μέχρι τον θάνατό του και άλλοτε μεταβιβάζοντας, κατά την ελεύθερή του βούληση, την επικαρπία ή την χρήση. Η παραχώρηση της επικαρπίας με χαριστική δικαιοπραξία εν ζωή ή αιτία θανάτου διαμορφώθηκε, υπό τις δυσοίωνες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικράτησαν στην περιοχή μετά τους τουρκοβενετικούς πολέμους, ως ένας νέος τρόπος εκμετάλλευσης της αγροτικής γης. Και τούτο διότι η δωρεά επικαρπίας, ως νομικός τύπος παραχώρησης εδαφών προς καλλιέργεια, εξυπηρετούσε πληρέστερα ορισμένες συναλλακτικές ανάγκες προς τις οποίες, μερικά μόνον, ανταποκρίνονταν οι παραδοσιακές αγροτικές συμβάσεις φεουδαλικού τύπου ("κοντουβερνία", "έντριτία", "τέλος" κ.λπ.)¹.

1. Για τις καλλιεργητικές σχέσεις που ίσχυσαν στον κυκλαδικό χώρο κατά την οθωμανική περίοδο κατάκτησης των νησιών βλ. ΙΑΚ. ΒΙΣΒΙΖΗ, "Ναξιακά νοταριακά έγγραφα των τελευταίων χρόνων του δουκάτου του Αιγαίου (1538-1577)", *ΕΚΕΙΕΔ*, 4 (1951), σ. 128 επ. (= Ναξιακά νοταριακά έγγραφα). Μ. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, "Φορολογικές διενέξεις "Φράγκων" και "Ρωμαίων" στη Νάξο κατά την τουρκοκρατία", *ΕΕΚΜ*, 14 (1993), σ. 38. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, "Καλλιεργητικές συμβάσεις στην Απείρανθο της Νάξου κατά την τουρκοκρατία", *ΕΕΚΜ*, 12 (1995), σ. 507 επ. Δ. Ι. ΠΟΛΕΜΗ, *Οι αφεντότοποι της Άνδρου*, Άνδρος 1995, σ. 83.

2) Οι δωρεές αιτία θανάτου υποκαθιστούσαν στην πρακτική των συναλλαγών, έστω και ατελώς, τον τύπο της διαθήκης ή της κληροδοσίας². Ειδικά δε στις περιπτώσεις δωρεών αιτία θανάτου που συνίσταντο σε μία απλή υπόσχεση εκχώρησης του δωρουμένου ακινήτου υπό την αναβλητική αίρεση του θανάτου του δωρητή, τα τυπικά-εξωτερικά στοιχεία της συμβάσεως καθιστούν ιδιαίτερα δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ δωρεάς και κληρονομικής συμβάσεως. Ενδεικτικά αναφέρουμε την κατά κανόνα έλλειψη συμπράξεως του δωρεοδόχου κατά την κατάρτιση του συμβολαίου, τον ορισμό υποκαταστάτου δωρεοδόχου για την περίπτωση προαποβίωσης του αρχικού, την εγκατάσταση του αιτία θανάτου δωρεοδόχου ως βεβαρυμένου προσώπου έναντι άλλου τετιμημένου, τον αμετάκλητο χαρακτήρα των δωρεών αιτία θανάτου, τέλος δε την παραχώρηση του συνόλου της παρούσας και μέλλουσας περιουσίας του δωρητή στον δωρολήπτη καθώς και την πιθανή εκχώρηση κληρονομικού μεριδίου σε συγγενικά πρόσωπα που τελείται υπό το νομικό σχήμα (και πρόσχημα) της δωρεάς. Όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία φανερώνουν ότι η διάκριση μεταξύ χαριστικών δικαιοπραξιών και κληρονομικών συμβάσεων δεν είναι διόλου ευχερής κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

I. Τύποι και χαρακτηριστικά των δωρητηρίων συμβολαίων

Ως βασικοί τύποι χαριστικών δικαιοπραξιών παρουσιάζονται οι ακόλουθοι:

1. Δωρεές αιτία θανάτου

Η δωρεά τελεί υπό την αναβλητική αίρεση του θανάτου του δωρητή, δηλαδή η μεταβίβαση της κυριότητας του δώρου στον δωρεοδόχο επέρχεται μετά τον θάνατο του δωρητή³. Στη συνολομολόγηση της συμβάσεως δεν

2. Για τη σταδιακή υποχώρηση του προεξέχοντος ρόλου της διαθήκης και την αναπλήρωσή της από ποικίλους τύπους χαριστικών δικαιοπραξιών ("in extremis", "post obitum") στις περιοχές του μέσου γαλλικού Λίγηρα (Angevins, Maine, Touraine) κατά τους 6ο έως 12ο αιώνες βλ. αναλυτικά J. L. THIREAU, "L' évolution de l' acte à cause de mort dans les pays ligériens (VIe-XIIe siècles)", *Revue Historique de droit français et étranger*, 1(1996), σ. 1-43 και την εκεί αναφερομένη βιβλιογραφία (= Acte à cause de mort).

3. Ξ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ, "Δικαιοπρακτικά έγγραφα Σκύρου 17ου αιώνα", *ΕΚΕΙΕΔ*, 27-28 (1985), σ. 345 (= Σκύρος)· Α. ΣΙΦΩΝΙΟΥ-ΚΑΡΑΠΑ, Γ. ΡΟΔΟΛΑΚΗ, Λ. ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ, "Ο Κώδικας του Νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη 1680-1689 (χφ. Γ.Α.Κ. 86)", *ΕΚΕΙΕΔ*, 29-30 (1990), αριθ. 49, 76, 389, 431, 445, 731 (= Μηνιάτης). Για το ρωμαϊκό δίκαιο πρβλ. R. MONIER, *Manuel élémentaire de droit romain*, I, Paris 1947 (αναντ. Aalen 1970), σ. 532 (= *Droit romain*)· M. KASER, *Das römische Privatrecht*, II, München 1975, σ. 565 (= *Das römische Privatrecht*).

συμπράττει συνήθως ο δωρεοδόχος⁴, η αποδοχή του όμως τεκμαίρεται από το γεγονός ότι δεν αποποιήθηκε τη δωρεά πριν τον θάνατο του δωρητή και την υπογραφή του συμβολαίου από αξιόπιστους μάρτυρες⁵. Το στοιχείο αυτό σε συνδυασμό με τον ορισμό και άλλων, πλην του δωρεοδόχου, τετιμημένων προσώπων⁶ καθιστά αρκετά ασαφή τη διάκριση μεταξύ δωρεάς αιτία θανάτου και κληροδοσίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο⁷.

Οι συγκεκριμένες δωρεές διακρίνονται άλλοτε από τον ανταποδοτικό τους χαρακτήρα για τις φροντίδες που παρείχε ή πρόκειται να παρέχει στο μέλλον ο δωρεοδόχος ή στενό συγγενικό του πρόσωπο (σε περίπτωση που ο δωρεοδόχος είναι ανήλικος)⁸, άλλοτε δε φέρουν το χαρακτήρα του "ψυχικού", αποβλέπουν δηλαδή στην ψυχική σωτηρία και μνημόνευση του δωρητή⁹.

Βασικά χαρακτηριστικά της συμβάσεως αποτελούν:

α) ο αμετάκλητος χαρακτήρας της¹⁰. Τα σχετικά δωρητήρια συμβόλαια

4. Μηνιάτης, αριθ. 342, 389, 671, 672 κ. ά. Σύμπραξη του δωρεοδόχου υπάρχει συνήθως όταν συντρέχουν ειδικοί λόγοι, όπως για παράδειγμα όταν δωρεοδόχος είναι μοναστήρι ή εκκλησία οπότε στη σχετική σύμβαση συμβάλλονται οι νόμιμοι εκπρόσωποι του εκκλησιαστικού ιδρύματος [Μηνιάτης, αριθ. 579 (αφιέρωση ακινήτου περιουσίας σε ιδιόκτητο ναό)], όταν τίθενται όροι που απαιτούν τη συναίνεση του δωρεοδόχου, όπως ο όρος της ισοβίου διατροφής του δωρητή ή της τελέσεως μνημοσύνων (Μηνιάτης, αριθ. 76, 635) ή όταν πρόκειται για μετατροπή άλλης συμβάσεως, ενοχικής ή εμπράγματης, σε δωρεά [Μηνιάτης, αριθ. 239, 491, 526 (λόγω της μετατροπής πωλήσεως ακινήτου σε δωρεά υπέρ ψυχικής σωτηρίας του πωλητή), 534 (λόγω της μετατροπής καλλιεργητικής συμβάσεως σε δωρεά υπέρ ψυχικής σωτηρίας του δωρητή)].

5. Πρβλ. Νεαρά Λέοντος 50 [P. NOIALLES – A. DAIN, *Les Nouvelles de Léon VI Le Sage*, Paris 1944, σ. 195 (= *Novelles*)]· Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου, *Πρόχειρον Νόμων ή Εξάβιβλος*, επιμ. Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗ, (*Βυζαντινά και Νεοελληνικά Κείμενα*, 1), Αθήνα, 1971, 3. 1.17 (= *Αρμενόπουλος Εξ.*).

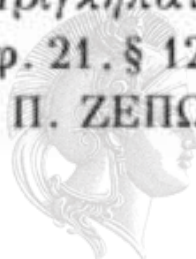
6. Βλ. πιο κάτω σημ. 19.

7. Πρβλ. και ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ, Σχύρος, σ. 345 σημ. 1.

8. Μηνιάτης, αριθ. 49, 389, 445· Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου των ετών 1663-1779*, (*Μνημεία του μεταβυζαντινού Δικαίου-Παράρτημα της Επιστ. Επετ. Της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, 3), Αθήνα 1960, αριθ. 48 (= *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*)· Α. ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αιώνα", *ΕΕΚΜ*, 7 (1968), αριθ. 38, 42 (= *Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα*).

9. Μηνιάτης, αριθ. 138, 731.

10. Σύμφωνα με τα ισχύσαντα στο βυζαντινό δίκαιο, οι αιτία θανάτου δωρεές ήταν κατ' αρχήν ελευθέρως ανακλητές, εκτός εάν ο δωρητής έχει παραιτηθεί του δικαιώματος ανακλήσεως λόγω μεταμελείας. Πρβλ. D. 39.6.27· D. 39.6.35.4· B. 47.3.2· B. 47.3.32· B. 47.3.43· *Νομικόν Πρόχειρον* συνταχθέν υπό Μιχαήλ Φωτεινοπούλου εις Βουκουρέστιον (1765-1777), έκδ. Π. Ι. ΖΕΠΟΥ – V. GEORGESCU – Α. ΣΙΦΩΝΙΟΥ-ΚΑΡΑΠΑ, *ΕΚΕΙΕΔ*, 24-26 (1982), 1.52 (= *Νομικόν Πρόχειρον*)· Κώδιξ Πολιτικός του Πριγκιπάτου της Μολδαβίας, εις ΙΩ. και Π. ΖΕΠΩΝ, *JGR*, τ. 8, Αθήνα 1931, Μέρος Β', Κεφ. 21, § 1290 (= *Μολδαβικός Κώδιξ*)· Έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797, εις ΙΩ. και Π. ΖΕΠΩΝ,

αναφέρονται κατά κανόνα στο αμετάκλητο ("στέρεο, φέρμο και άχάλαστο") των δωρεών αιτία θανάτου, προβλέποντας και την κατάπτωση ποινικής ρήτηρας σε βάρος εκείνου που θα επιχειρήσει να παραβιάσει τη βούληση του δωρητή¹¹. Η παραίτηση πάντως του δωρητή από το δικαίωμα ανακλήσεως δεν περιελάμβανε και την περίπτωση μεταμελείας του δωρητή λόγω αχαριστίας του δωρεοδόχου¹².

β) συνήθως ο δωρεοδόχος αποκτά την πλήρη κυριότητα των δωρηθέντων αντικειμένων ευθύς αμέσως μετά την αποβίωση του δωρητή μαζί με όλες τις βελτιώσεις που έχουν επέλθει στο μεταξύ διάστημα χωρίς να χρειάζεται και νέα παράδοση του πράγματος. Τα δωρούμενα μεταβιβάζονται όπως ακριβώς έχουν, βεβαρυμένα με την καλλιεργητική σύμβαση που εν-

JGR, τ. 8, Αθήνα 1931, Κεφ. Γ', § 5, σ. 509 (= Έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797). Για το ζήτημα βλ. ειδικότερα C. SAVIGNY, *System des heutigen römischen Rechts*, τ. 4, Berlin, 1840-1849, § 174 (= *System*). ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, "Περί δωρεών αιτία θανάτου", *Θέμις Α. Σγούτα*, 4 (1848), σ. 259 σημ. 6 (= Δωρεές αιτία θανάτου). ΑΛΚ. ΚΡΑΣΣΑ, *Σύστημα Αστικού Δικαίου, Κληρονομικόν Δίκαιον*, τ. 5, έκδ. 5η, Αθήνα 1910, σ. 584 (= *Κληρονομικόν δίκαιον*). Γ. ΜΠΑΛΗ, "Περί ανακλήσεως των αιτία θανάτου δωρεών", (*Μελέται αστικού δικαίου*), Αθήνα 1938, σ. 129-140. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Εγχειρίδιον κληρονομικού δικαίου*, έκδ. 4η, Αθήνα 1938, §§ 452, 453, σ. 700-702 (= *Εγχειρίδιον κληρονομικού δικαίου*). MONIER, *Droit romain*, I, σ. 532. Ν. ΜΑΤΣΗ, *Μελέται επί των βυζαντινών δικαιοπρακτικών εγγράφων*, τευχ. Α', Αθήνα 1972, σ. 7-10. KASER, *Das römische Privatrecht*, σ. 565.

11. Βλ. Μηνιάτης, αριθ. 49, 76, 138, 431, 731. Πρβλ. επίσης πιο κάτω σημ. 152. Τις αμετάκλητες *mortis causa* δωρεές όπου ο δωρητής αποβλέπει απλώς στον επικείμενο θάνατό του, θεωρεί ο Scilling, ως ισοδύναμες με τις δωρεές μεταξύ ζώντων, διότι ο θάνατος αποτελεί απλώς την αφορμή και όχι τον όρο ισχύος της δωρεάς (SCHILLING, "Περί δωρεών", (*Θέμις Α. Σγούτα*), 4 (1848), σ. 162, σημ. 4, 15 (= Δωρεές). Πρβλ. D. 39.6.27. D. 39.6.1 pr. D. 39.6.35.2.

12. Βλ. σχετικά ΙΑΚ. ΒΙΣΒΙΖΗ, "Δικαστικά αποφάσεις του 17ου αιώνας εκ της νήσου Μυκόνου", *ΕΚΕΙΕΔ*, 7 (1957), σ. 115 (= Δικαστικά αποφάσεις Μυκόνου), όπου δικαστική απόφαση Αρχιεπισκόπου Σίφνου και Μυκόνου έτους 1686 με την οποία ανακαλείται λόγω αχαριστίας δωρεά αιτία θανάτου προς ιερέα. Επίσης ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 48 (δωρεά θείας προς ανηψιό που περιλαμβάνει τον όρο της φροντίδας της δωρήτριας σε περίπτωση ασθενείας. Σε περίπτωση αδιαφορίας του δωρεοδόχου, ρητώς προβλέπεται το δικαίωμα της δωρήτριας να ανακαλεί τη δωρεά προκειμένου να ανταπεξέλθει στα έξοδα ασθενείας της). Με την περίπτωση της αχαριστίας εξομοιώνετο και η περίπτωση ατιμίας του δωρεοδόχου [Μηνιάτης, αριθ. 445 (δωρητήριο συμβόλαιο όπου οι δωρητές ορίζουν ότι σε περίπτωση "άταξίας τῆς τιμῆς" της δωρεοδόχου, ψυχοκόρης και αναδεκτής τους, δεν θα έχει ισχύ η δωρεά)]. Πρβλ. C.J. 8.55.10. N. 87.1 pr. Αρμενόπουλος Εξ. 3.2.3. Άλλωστε, κατά το βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο, η ρητή παραίτηση από το δικαίωμα ανακλήσεως της αιτία θανάτου δωρεάς λόγω αχαριστίας εθεωρείτο ως μη γεγραμμένη (SAVIGNY, Δωρεές αιτία θανάτου, § 18, σ. 281. SCHILLING, Δωρεές, § 7α σημ. 12. ΜΠΑΛΗ, *Εγχειρίδιον κληρονομικού δικαίου*, § 452, σ. 702).

δεχομένως είχε συνομολογηθεί όσο ζούσε ο δωρητής¹³. Ενδιαφέρον παρουσιάζει μία περίπτωση δωρεάς του έτους 1682 όπου η δωρήτρια στερείται μεν νομίμου τίτλου ιδιοκτησίας του δωρουμένου ακινήτου, διατηρεί όμως το δικαίωμα εκχωρήσεώς του με χαριστική δικαιοπραξία¹⁴. Και τούτο διότι το συγκεκριμένο ακίνητο αγοράσθηκε με δικά της χρήματα που πιθανότατα δόθηκαν *donationis causa* στον αγοραστή¹⁵. Για την ισχυροποίηση της καταρτιζομένης δωρεάς ο τυπικά νομιμοποιούμενος ως ιδιοκτήτης του ακινήτου παρίσταται κατά τη σύνταξη του δωρητηρίου συμβολαίου και μάλιστα, αποδεχόμενος την κυριότητα της δωρήτριας επ' αυτού, ακυρώνει οποιοδήποτε έγγραφο έχει τυχόν συνταχθεί ή πρόκειται να συνταχθεί με περιεχόμενο που θα αντιβαίνει στη δωρεά. Από τα ανωτέρω καθίσταται εμφανές ότι τόσο η δωρήτρια όσο και ο τυπικά νομιμοποιούμενος ιδιοκτήτης του ακινήτου ενεργούν σύμφωνα με την αρχή του "αντικαταλλάγματος" ή της "ύποκαταστάσεως", κατά την οποία εκείνος που παρείχε με οποιονδήποτε τρόπο χρήματα για αγορά αντικειμένου διατηρούσε εμπράγματο δικαίωμα επί του αγορασθέντος¹⁶.

Κατά τη διάρκεια της ζωής του ο δωρητής διατηρεί συνήθως, για λόγους προσωπικής διασφαλίσεως, την χρήση και διαχείριση του δωρεθέντος¹⁷. Σύμφωνα δε με σχετικό όρο που ενίοτε περιλαμβάνεται στο δω-

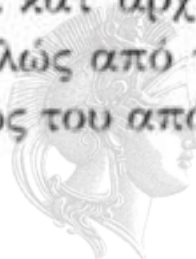
13. Μηνιάτης, αριθ. 157 (δωρεά της επικαρπίας κτήματος βεβαρημένου με "έντριτία"), 534 (δωρεά κτήματος βεβαρημένου με καλλιεργητική σύμβαση), 897 (δωρεά κτήματος βεβαρημένου με "έντριτία")· ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα, αριθ. 15 έτους 1631.

14. Μηνιάτης, αριθ. 239 (το ακίνητο δωρείται αιτία θανάτου προς την Φραγκική Μητρόπολη για να τελούνται "αενάως" τα μνημόσυνα στη μνήμη της δωρήτριας και του συζύγου της).

15. Επρόκειτο δηλαδή περί δωρεάς εκτελουμένης δι' αγοραπωλησίας (SCHILLING, Δωρεές, § 4 σημ. 4). Άλλωστε, στο ίδιο συμβόλαιο, η δωρήτρια ανακαλεί κάποια άλλη δωρεά αιτία θανάτου του ιδίου ακινήτου που έχει συσταθεί πιθανότητα μετά την αρχική πώληση με δωρεοδόχο τον αγοραστή.

16. Για την αρχή αυτή και την ιστορική της καταγωγή από τον αντίστοιχο αρχαίο ελληνικό θεσμό βλ. Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Νομικά έγγραφα Σίφνου εκ της συλλογής Γ. Μαριδάκη (1684-1835) μετά συμβολών εις την έρευναν του μεταβυζαντινού δικαίου, (Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας), τ. Γ', τευχ. 1, Αθήνα 1956, σ. 162-163 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές (= Σίφνος).

17. Πρβλ. Μηνιάτης, αριθ. 98 [δωρεά αιτία θανάτου ("προσήλωση") του συνόλου της κινητής και ακίνητης περιουσίας εφημέριου (και μάλιστα τόσο της παρούσας όσο και της μέλλουσας) σε σταυροπηγιακό μοναστήρι (μονίδριον της Αγίας Μεγαλομάρτυρος). Τα δωρούμενα απαριθμούνται στο συμβόλαιο, παρακρατείται από τον εφημέριο η επικαρπία των προσηλωθέντων ακινήτων, ορίζεται ότι η λοιπή περιουσία του εφημερίου θα περιέρχεται στο μοναστήρι μετά τον θάνατό του. Η προσήλωση δεν δύναται κατ' αρχήν να ανακληθεί από τον ίδιο τον δωρητή, ακόμα και εάν παραιτηθεί οικειοθελώς από τη θέση του εφημερίου. Ανακαλείται μόνον σε ενδεχόμενη περίπτωση απολύσεώς του από

ρητήριο έγγραφο, τα δωρούμενα θα παραδοθούν στον δωρεοδόχο σε όποια κατάσταση θα ευρεθούν κατά τη στιγμή του θανάτου του δωρητή¹⁸. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις αιτία θανάτου δωρεών όπου παραχωρείται μεν μετά την αποβίωση του δωρητή η κυριότητα του δωρουμένου ακινήτου σε συγγενικό του πρόσωπο, τίθεται όμως ο όρος ότι, σε περίπτωση ματαιώσεως της δωρεάς λόγω προαποβιώσεως του δωρεοδόχου, το κτήμα περιέρχεται σε άλλο πρόσωπο ως υποκατάστατο δωρεοδόχο¹⁹. Πρόκειται για όρο με τον οποίο ο δωρητής προσπαθεί προφανώς να αποτρέψει τη ματαίωση της δωρεάς που θα επήρχετο αναπόφευκτα σε περίπτωση προαποβιώσεως του αρχικά ορισθέντος ως δωρεοδόχου²⁰. Σε ένα μάλιστα ναξιακό δωρητήριο συμβόλαιο του έτους

τη θέση του εφημερίου με απόφαση των επιτρόπων του μοναστηριού], αριθ. 699 (δωρεά αιτία θανάτου όπου ο δωρολήπτης αναλαμβάνει την υποχρέωση να ανοικοδομήσει το δωρούμενο ακίνητο όπου θα κατοικεί όσο ζει ο δωρητής).

18. Μηνιάτης, αριθ. 389. Στις περιπτώσεις συνεπώς αυτές, ο δωρολήπτης δεν διέθετε αγωγή για αποκατάσταση της ζημίας σε περίπτωση χειροτερεύσεως του πράγματος λόγω δόλου ή βαρείας αμελείας του δωρητή. Πρβλ. αντιθέτως THIREAU, *Acte à cause de mort*, σ. 10 (δωρητήρια συμβόλαια όπου ο δωρητής δεν έχει δικαίωμα μειώσεως της αξίας των δωρηθέντων).

19. Μηνιάτης, αριθ. 94 έτους 1680 (δωρεά εν ζωή του ημίσεος της επικαρπίας χωραφίου στην αδελφή του δωρητή υπό τον όρο ότι θα το καλλιεργεί μαζί με τον σύζυγό της. Αν η ίδια δεν μπορέσει να το καλλιεργήσει οφείλει να προβεί σε σύσταση καλλιεργητικής συμβάσεως με άλλον καλλιεργητή. Το ουσιαστικό περιεχόμενο της συμβάσεως ταυτίζεται με εκείνο της συμβάσεως "κοντουβερνίας" καθώς ορίζεται ότι η δωρεοδόχος θα παρακρατά το 1/2 των καρπών του κτήματος ("χειμωνικήν και καλοκαιρινήν νιτράδαν") ενώ το άλλο 1/2 θα κομίζει στον δωρητή. Εάν η δωρεοδόχος παραβεί την υποχρέωσή της αυτή ο δωρητής δύναται να ανακαλέσει τη σύμβαση της δωρεάς. Μετά τον θάνατο του δωρητή η επικαρπία του κτήματος περιέρχεται εξ ολοκλήρου στην αδελφή του ενώ, μετά την αποβίωσή της, στο πρόσωπο που θα ορίσει ο δωρητής με διαθήκη), 138 έτους 1681 (δωρεά αιτία θανάτου που γίνεται ως "ψυχικό" και έχει ως αποδέκτη μία ανηψιά της δωρήτριας. Ορίζεται ότι το δωρηθέν ακίνητο, σε ενδεχομένη περίπτωση προαποβιώσεως της δωρήτριας, θα περιέρχεται σε αδελφή της). Επίσης ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 23, 361, 688, 812, 818, 947 (δωρητήρια "βαπτιστικά" συμβόλαια όπου ορίζεται ότι η δωρούμενη στον αναδεκτό περιουσία περιέρχεται, σε ενδεχομένη περίπτωση προαποβιώσεώς του, στους γονείς του), 972 ("βαπτιστικό" δωρητήριο συμβόλαιο όπου ορίζεται ότι το δωρούμενο ακίνητο, σε περίπτωση προαποβιώσεως της αναδεκτής, περιέρχεται στους γονείς του δωρητή).

20. Πρβλ. *D.* 22.1.38, 3 (περί αποδόσεως και των καρπών του δωρηθέντος αιτία θανάτου ακινήτου)· *B.* 47.3.82· *Αρμενόπουλος Εξ.* 3.1.6· *Νομικόν Πρόχειρον*, 1.52.3. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικώς ΚΡΑΣΣΑ, *Κληρονομικόν δίκαιον*, §§ 334, 335· Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, *Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου. Ενοχικόν Δίκαιον*, τ. Γ', Αθήνα 1930, σ. 168 (= *Ενοχικόν Δίκαιον*)· ΜΠΑΛΗ, *Εγχειρίδιον κληρονομικού δικαίου*, § 403. Ως προς τη δυνατότητα ορισμού υποκαταστάτου δωρεοδόχου σε περίπτωση κατά την οποία ο αρχικός δωρεοδόχος δεν θα μπορέσει να αποκτήσει το δωρηθέν αιτία θανάτου, κατ' αναλογία με τα ισχύοντα επί κληροδοσιών βλ. *D.* 31.1.50 pr. (= *B.* 44.2.49).

1682²¹ και επειδή το δωρούμενο κτήμα έχει επίκτητη προέλευση²², ο δωρητής για να διασφαλίσει τη διατήρησή του στην οικογένειά του, ορίζει μία διαδοχική σειρά υποκατάστατων δωρεοδόχων για την περίπτωση προαποβιώσεως των προηγούμενων στη διαδοχή συγγενικών προσώπων (πολύβαθμος υποκατάσταση)²³.

Όπως προκύπτει από τα δικαιοπρακτικά έγγραφα της εποχής, οι δωρεές αιτία θανάτου δεν είχαν πάντοτε ως αντικείμενο μεμονωμένα περιουσιακά στοιχεία του δωρητή, κινητά ή ακίνητα. Περιπτώσεις δωρεών αιτία θανάτου όπου εκχωρείται το σύνολο της υπάρχουσας, κατά την κατάρτιση του συμβολαίου, περιουσίας του δωρητή (ακίνητης και κινητής) απαντώνται με αρκετή συχνότητα στα νοταριακά συμβόλαια²⁴. Η εξαντλητική απαρίθμηση των αντικειμένων της δωρεάς δεν αναιρεί στις συγκεκριμένες περιπτώσεις τον νομικό χαρακτήρα της δωρεάς, ως δικαιοπραξίας μη δεσμεύουσας την ελευθερία προς το διαθέτειν. Το αντίθετο ισχύει σε ορισμένα ναξιακά συμβόλαια των ετών 1576 και 1680 τα οποία φέρουν έντονο τον χαρακτήρα κληρονομικής συμβάσεως²⁵. Στις συγκεκριμένες αιτία θα-

21. Μηνιάτης, αριθ. 236 (δωρεά αιτία θανάτου σε αδελφό του δωρητή).

22. Και συνεπώς δεν φέρει οποιεσδήποτε νομικές δεσμεύσεις υπέρ των μελών της οικογένειας του δωρητή. Για το ζήτημα βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω σ. 167 επ.

23. Πρβλ. ΜΠΑΛΗ, *Εγχειρίδιον κληρονομικού δικαίου*, §§ 142, 144.

24. Μηνιάτης, αριθ. 98 (βλ. και επόμενη σημ. 25), 579 ["ἀφιέρωση" (δωρεά αιτία θανάτου) σε μοναστήρι του συνόλου της ακινήτου γονικής περιουσίας της δωρήτριας με "ὅλαν τος τὰ δικαιώματα καὶ με πᾶσαν τος ποσέσια" που εμπεριέχονται σε αυτά. Τα ακίνητα απαριθμούνται στο συμβόλαιο]. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 584 (δωρεά αιτία θανάτου ὅλης της ακίνητης περιουσίας που διαθέτει η δωρήτρια στο νησί της Τήνου καθώς και άλλων ακινήτων της που ευρίσκονται στο νησί της Μυκόνου (τα οποία και απαριθμούνται) λόγω της επικειμένης αναχωρήσεώς της από τη Μύκονο. Η επικαρπία της περιουσίας περιέρχεται στη δωρεοδόχο ταυτόχρονα με την κατάρτιση του συμβολαίου, ενώ η μεταβίβαση της πλήρους κυριότητας τελεί υπό την αναβλητική αίρεση του θανάτου της δωρήτριας κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Ρητώς προβλέπεται ότι η δωρεά καθίσταται αυτοδικαίως άκυρη σε περίπτωση επιστροφής της στο νησί). Δωρητήρια έγγραφα του 11ου αιώνα με ανάλογο περιεχόμενο προερχόμενα από τις περιοχές του μέσου Γαλλικού Λίγηρα βλ. στον THIREAU, *Acte à cause de mort*, σ. 23-24. Κατά την άποψή του στις συγκεκριμένες περιπτώσεις πρόκειται για άκληρους δωρητές οι οποίοι εκχωρούν νομίμως το σύνολο της ακίνητης περιουσίας τους σε τρίτα πρόσωπα χωρίς να εγκυμονεί κίνδυνος εγέρσεως αγωγής λόγω προσβολής της "διαθεσίμου μερίδος" των αναγκαίων κληρονόμων (THIREAU, *Acte à cause de mort*, σ. 25 σημ. 102-103).

25. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ναξιακά νοταριακά έγγραφα*, αριθ. 79 έτους 1576 [δωρεά αιτία θανάτου ("ψυχικό") της ενεστώσας και μέλλουσας, κινητής και ακινήτου, γονικής και επίκτητου περιουσίας του δωρητή σε μοναστήρι]. Μηνιάτης, αριθ. 98 [δωρεά αιτία θανάτου ("προσήλωση") σε μοναστήρι του συνόλου της περιουσίας του δωρητή εφημέριου, τόσο της ενεστώσας όσο και της μέλλουσας, υπό τον όρο ότι θα ιερούργει όσο ζει σε αυτό τον ναό].

νάτου δωρεές εκχωρείται σε μοναστήρι όχι μόνο η παρούσα αλλά και η μέλλουσα να αποκτηθεί περιουσία του δωρητή, χωρίς ωστόσο τα δωρούμενα να εξειδικεύονται στα συμβόλαια. Εν προκειμένω είναι ζήτημα ερμηνείας εάν ο δωρεοδόχος εγκαθίσταται, κατά το περιεχόμενο της βουλήσεως του δωρητή, ως καθολικός διάδοχος (οπότε η σύμβαση φέρει μάλλον χαρακτήρα κληρονομικής συμβάσεως) ή πρόκειται για δωρεά αιτία θανάτου. Η πρακτική αυτή υποδηλώνει ίσως ότι οι σχετικές συμβάσεις μέλλουσας περιουσίας που είχαν ως αποδέκτες εκκλησιαστικά ιδρύματα ήταν, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, επιτρεπτές²⁶.

Τέλος αφθονούν οι περιπτώσεις δωρεών αιτία θανάτου γονέων προς τέκνα καθώς και μεταξύ συγγενών όπου ο δωρητής παρακρατά ισοβίως την επικαρπία, ο δε δωρεοδόχος αναλαμβάνει την υποχρέωση να συντηρεί και διατρέφει τον δωρητή ή να παρέχει άλλου είδους υπηρεσίες (π.χ. επιδιόρθωση οικίας όπου κατοικεί ο δωρητής κ. ά.)²⁷. Παρ' ότι οι συμβάσεις αυτές δεν συνοδεύονται κατά κανόνα από σύμφωνα αποποιήσεως του κληρονομικού μεριδίου του δωρολήπτη επί της κληρονομιαίας περιουσίας του

26. Το ζήτημα εάν οι δωρεές της μέλλουσας περιουσίας του δωρητή του δωρητή θεωρούντο έγκυρες κατά το βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο εδίκησε τους νομικούς. Μεταξύ εκείνων που υποστήριξαν το ανίσχυρο της δωρεάς μελλούσης περιουσίας, ως λανθάνουσας συμβάσεως κληρονομίας που περιορίζει ουσιαστικά την ελευθερία διαθέσεως, ενδεικτικώς αναφέρουμε τους SAVIGNY (*System*, τ. 4, § 159, σ. 142-145), SCHILLING (*Δωρεές*, σ. 177, σημ. 40), P. VAN WETTER (*Pandectes contenant l'histoire du droit romain et la legislation de Justinien*, τ. 4, § 411, σ. 84 σημ. 3) και από τους έλληνες μελετητές τους ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟ (*Ενοχικόν Δίκαιον*, 1890, § 188), Π. ΚΑΛΛΙΓΑ (*Ενοχικόν Δίκαιον*, Βιβλ. γ', Μέρος Β', Κεφ. β', 158), Ν. Π. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟ ("Δωρεά μελλούσης περιουσίας", *Νέοι Πανδέκται*, τ. 4 (1905), σ. 836-849) και Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ-ΝΟΥΑΡΟ [*Contribution à l'étude des pactes successoraux en droit Byzantin (Justinien et post-Justinien)*, Paris 1937, σ. 30 σημ. 1 (= *Pactes successoraux*)]. Αντίθετη γνώμη υπεστήριξαν οι G. F. PUCHTA (*Vorlesungen über das heutige römische Recht*, τ. I, Leipzig 1873, σ. 167, § 71 σημ. 4), B. WINDSCHEID (*Διδασκαλία του δικαίου των Πανδεκτών*, τ. 3, *Ενοχικόν Δίκαιον*, *Ειδικόν Μέρος*, μετ. μετά προσθηκών Κ. Η. Πολυγένη, Αθήναι 1934 § 368, σ. 32 σημ. 9) και από τους έλληνες νομικούς ο Κ. ΠΟΛΥΓΕΝΗΣ (*Περί απαγορεύσεως των μεταξύ συζύγων δωρεών*, Αθήναι 1930, σ. 55).

27. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 3, 48, 620, 904, 960, 1294 και κυρίως το αριθ. 1378 έτους 1671. Το συγκεκριμένο δωρητήριο συμβόλαιο αποτελεί δωρεά εν ζωή του ανωγίου ενός ακινήτου προς τον γιό της δωρήτριας. Η μητέρα διατηρεί το δικαίωμα ισοβίου χρήσεως του ισογείου του δωρηθέντος ακινήτου, το οποίο αποτελεί το "αδελφομοίρι" του δωρεοδόχου επί της γονικής του περιουσίας. Επιπρόσθετα ορίζεται ότι το ισόγειο του σπιτιού θα περιέρχεται και αυτό μετά τον θάνατό της στον γιό της χωρίς να μπορούν τα αδέλφια του να προβάλλουν οποιεσδήποτε αντιρρήσεις. Είναι προφανές ότι η δωρήτρια επιχειρεί να αποτρέψει την έγερση αγωγής μέμφεως αστόργου δωρεάς από τους αδελφούς του δωρεοδόχου αποκλείοντας τη συνεισφορά των δωρηθέντων κατά τη διανομή της κληρονομίας της.

δωρητή²⁸ είναι πιθανόν ότι υποκρύπτουν έμμεση μεταβίβαση κληρονομικού μεριδίου και συνεπώς αποτελούν "πρωτόγονες" ("primitifs"), κατά τον όρο που υιοθετεί ο Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, κληρονομικές συμβάσεις²⁹.

2. Δωρεές εν ζωή

Στις δωρεές εν ζωή η μεταβίβαση της πλήρους κυριότητας επί των δωρηθέντων επέρχεται από την κατάρτιση της σχετικής συμβάσεως, χωρίς να απαιτείται και η παράδοση του ακινήτου στον δωρεοδόχο (*traditio per cartam*)³⁰. Ο δωρεοδόχος δεν συμπράττει κατά κανόνα στη σύμβαση της δωρεάς αλλά η αποδοχή του τεκμαίρεται από την υπογραφή του συμβολαίου από αξιόπιστους μάρτυρες³¹. Τηρείται κατά κανόνα ο τύπος του συμβολαιογραφικού εγγράφου³² γίνεται όμως αποδεκτή και η εγκυρότητα

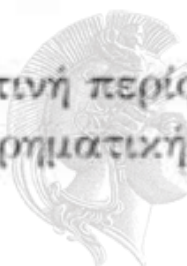
28. Βλ. όμως αντιθέτως ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, το υπ' αριθ. 945 δωρητήριο συμβόλαιο θείας προς ανηψιό όπου ο δωρολήπτης παραιτείται από την διεκδίκηση κληρονομικού δικαιώματος από τη γονική του περιουσία, η δε δωρήτρια δίδει, σε αντάλλαγμα για την παραίτηση αυτή, 4 γρόσια.

29. MICHAELIDES-NOYAROS, *Pactes successoraux*, σ. 28.

30. Πρβλ. C.J. 8.53· R. MONIER, *Manuel élémentaire de droit Romain*, II. Les obligations, Paris 1954, (ανατ. Aalen 1970), σ. 205· Π. ΖΕΠΟΥ, "Η παράδοσις δι' εγγράφου εν τω βυζαντινώ και τω μεταβυζαντινώ δικαίω", [Τόμος Κων/νου Αρμενοπούλου επί τη 600ετηρίδι της Εξαβίβλου αυτού (1345-1945)], ΕΕΠΘΕΣ, τ. Σ', Θεσσαλονίκη 1952, σ. 199-242, κυρίως σ. 231 επ. (= Παράδοσις δι' εγγράφου). Στα δωρητήρια συμβόλαια χρησιμοποιείται κατά κανόνα η έκφραση "ἀπὸ τὴν σήμερον δίνει καὶ παραδίνει" ή /και "ἐκδύνηται καὶ ἀποξενώνεται" για να δηλωθεί η άμεση μεταβίβαση του δώρου στον δωρολήπτη. Σημειώνεται πάντως ότι ορισμένες φορές ο όρος είναι παραπλανητικός καθώς χρησιμοποιείται για να δηλώσει δωρεά αιτία θανάτου με παραχώρηση της νομής του πράγματος από την κατάρτιση του συμβολαίου στον δωρεοδόχο [ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 241· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Σίφνος*, αριθ. 84 έτους 1784· Μηνιάτης, αριθ. 342, 369, 579, 584, 591 (υπόθεση αμφισβητήσεως της δωρεάς εν ζωή ακινήτου της Μαθέας Τραπεζοντέας προς τον πρωτονοτάριο πρε Λίβιο Σουμμαρούπα για την οποία καλούνται ως μάρτυρες οι κατά καιρούς ενοικιαστές του ακινήτου), 635, 671 (δωρεά σε αναδεκτή της δωρήτριας, υπό τον όρο ότι, κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας της δωρεοδόχου, τη διαχείριση και επικαρπία του κτήματος θα έχουν οι γονείς της), 864].

31. Βλ. στον Μηνιάτη όλα τα δωρητήρια συμβόλαια. Τούτο ίσχυε και γενικότερα στις συμβάσεις μεταβιβάσεως κυριότητος ακινήτων όπου μόνον ο μεταβιβάζων εδήλωνε την μεταβίβαση (ΒΙΣΒΙΖΗ, *Δικαστικά αποφάσεις Μυκόνου*, σ. 134). Κατ' εξαίρεση ο δωρεοδόχος παρευρίσκεται στο συμβόλαιο όταν πρόκειται περί δωρεάς υπό όρον. Πρβλ. Μηνιάτης, αριθ. 491 (δωρεά εν ζωή κτήματος όπου, ο μεν δωρητής παρακρατά την επικαρπία, η δε δωρεοδόχος έχει δικαίωμα να προβεί σε εκχώρηση του δωρηθέντος με σύμβαση ανταλλαγής. Σ' αυτή όμως την περίπτωση υποχρεούται να δίδει στον δωρητή τους καρπούς του νέου ακινήτου). Πρβλ. Αρμενόπουλος ΕΞ. 3.1.17.

32. Ο έγγραφος τύπος της δωρεάς έχει επικρατήσει κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο στις περισσότερες περιοχές και μάλιστα ανεξάρτητα από το είδος και την χρηματική α-

του ιδιωτικού εγγράφου³³. Ορισμένες φορές για την ισχυροποίηση του δωρητηρίου νοταριακού εγγράφου καταρτιζόταν παράλληλα και "χονγγέτι" ενώπιον του τούρκου καδή³⁴.

Το ακίνητο παραχωρείται στον δωρολήπτη με "πᾶσαν του σπάτζιο και δικαίωμα", δηλαδή με την κινητή περιουσία που το συνοδεύει και με κάθε εμπράγματο ή ενοχικό δικαίωμα που έχει συσταθεί υπέρ ή εις βάρος του ακινήτου³⁵. Κατά συνέπεια δια της παραχωρήσεώς του στον δωρεοδόχο δεν επήρχετο απόσβεση των καλλιεργητικών συμβάσεων που ενδεχομένως είχαν συσταθεί επ' αυτού³⁶.

ξία των δώρου. Πρβλ. *Έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797*, κεφ. Γ', σ. 509· *Έθιμα Νάξου έτους 1810*, εις ΙΩ. και Π. ΖΕΠΩΝ, JGR, τ. 8, Αθήνα 1931, Κεφ. Ζ', νγ', σ. 541 (= *Έθιμα Νάξου έτους 1810*)· ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Σίφνος*, σ. 344· Α. ΔΡΑΚΑΚΗ, *Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας*, τ. Β', ΕΕΚΜ, τ. ΣΤ', Αθήνα 1967, σ. 195-197, 208 (= *Σύρος*)· Μ. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, "Η απάντησις της δημογεροντίας Τήνου εις τα περί των νομικών εθίμων ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης", ΕΕΚΜ, 14 (1970), σ. 214 (= *Τήνος*)· ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ, *Σκύρος*, σ. 348. Για τη βυζαντινή περίοδο βλ. ενδεικτικώς Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Αθήναι 1944, σ. 489 (= *Εισηγήσεις*)· Π. ΖΕΠΟΥ, *Ενοχικόν Δίκαιον, Β' Μέρος-Ειδικόν*, Αθήνα 1965, σ. 27· Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, *Το Αστικόν Δίκαιον εν ταις Νεαραίς των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων*, Αθήνα 1922, σ. 221-222 (= *Αστικόν Δίκαιον*).

33. Βλ. Μ. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, "Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου (17ος-19ος αι.)", ΕΚΕΙΕΔ, 27-28 (1985), σ. 92, 111 (=Νομολογία κριτηρίων Μυκόνου), δικαστικές αποφάσεις αριθ. 83 έτους 1708 (αναγνωρίζεται η εγκυρότητα δωρεάς υπέρ ψυχικής σωτηρίας προς την Αγία Ελένη που έχει καταρτισθεί με ιδιωτικό έγγραφο κατατεθειμένο στη κοινοτική κατζηλλαρία), 101 έτους 1710 (αναγνωρίζεται ως έγκυρη η ανάκληση δωρεάς με ιδιωτικό έγγραφο). Πάντως τα νοταριακά συμβόλαια είχαν αυξημένη δημόσια πίστη έναντι των ιδιωτικών συμβολαίων. Για τον λόγο δε αυτό οι συμβαλλόμενοι συνήθιζαν να επισημοποιούν εκ των υστέρων τα ιδιωτικά συμβόλαια μέσω της διαδικασίας εμφανίσεως και καταχωρίσεως τους στις πράξεις των νοταρίων. Για το ζήτημα βλ. σχετικά ΙΑΚ. ΒΙΣΒΙΖΗ, "Τα έγγραφα δικαιοπραξιών της Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώ-νος", ΕΚΕΙΕΔ, 5 (1954), σ. 132 (= Έγγραφα δικαιοπραξιών Μυκόνου) και κυρίως ΖΕΠΟΥ, *Παράδοσις δι' εγγράφου*, σ. 217-229.

34. Βλ. Μηνιάτης, αριθ. 236 έτους 1682 (δωρεά κινητής και ακινήτου περιουσίας θείου προς ανήψια). Στην πρακτική των συναλλαγών τα "χοτζέτια" ή "χονγγέτια", δηλαδή οι έγγραφοι τίτλοι ιδιοκτησίας ακινήτων που παρέχονταν από τις τουρκικές δικαστικές αρχές, συνυπήρχαν με τα συμβολαιογραφικά έγγραφα. Για το ζήτημα βλ. αναλυτικότερα ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Σίφνος*, σ. 35 επ., 467 επ· Δ. ΣΙΑΤΡΑ, *Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στη τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, Αθήνα 1992, σ. 22, 23, 27. Στο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου οι τουρκοκοί τίτλοι ιδιοκτησίας συχνότατα παραλείπονταν διότι οι συμβαλλόμενοι είχαν την πεποίθηση ότι τα τοπικά κριτήρια θα απέρριπταν, σε περίπτωση αμφισβητήσεως, κακόπιστες αξιώσεις βασιζόμενες στην έλλειψη "χονγγετίου".

35. Μηνιάτης, αριθ. 49, 57, 239, 579.

36. Μηνιάτης, αριθ. 540 [δωρεά κτήματος για το οποίο έχει καταβληθεί "παντίκι" από τον καλλιεργητή υπέρ ψυχικής σωτηρίας του δωρητή. Με αιρετοκρισιακή απόφαση του έτους 1685 (Μηνιάτης, αριθ. 589) επικυρώθηκε η δωρεά αυτή], 839 (μεταβιβάζο-

Δωρεές εν ζωή του συνόλου της ακινήτου και κινητής περιουσίας του δωρητή³⁷ αλλά και δωρεές υπό όρον απαντώνται συχνά στα δωρητήρια συμβόλαια της εποχής. Οι δωρεές που εντάσσονται στη δεύτερη κατηγορία συνομολογούνται συνήθως ή α) υπό τον όρο διατροφής του δωρητή ή άλλου συγγενικού του προσώπου³⁸ ή β) υπό τον όρο της διηνεκούς πληρωμής των δημοσίων χρεών που βαρύνουν το ακίνητο³⁹ ή γ) υπό τον όρο καταβολής των εξόδων καλλιεργείας του κτήματος και αποδόσεως του όλου ή μέρους (συνήθως του ημίσεος) της παραγωγής⁴⁰. Το συχνότερα απαντώμενο είδος είναι εκείνο της ανταποδοτικής δωρεάς για τις φροντίδες που παρείχε ή θα παρέχει στο μέλλον ο δωρεοδόχος στον δωρητή⁴¹, ενίοτε όμως και για άλλους λόγους (π.χ. λόγω πληρωμής των δημοσίων χρεών που βαρύνουν το δωρούμενο ακίνητο από τον δωρεοδόχο)⁴². Όπως προκύπτει από τα δικαιοπρακτικά έγγραφα της εποχής οι ανταποδοτικές αυτές δωρεές έχουν ως αποδέκτες, όχι μόνον κληρικούς ή εκκλησιαστικά ιδρύματα, αλλά συχνότατα και ιδιώτες, συγγενείς ή μη των δωρητών. Τέλος απαντώνται και δωρεές "εργολαβικού" χαρακτήρα που γίνονται υπό τον όρο ανοικοδομήσεως του δωρούμενου (ή και άλλου) ακινήτου από τον δωρολήπτη.⁴³

Οι δωρεές εν ζωή συνομολογούνται κατά κανόνα ως αμετάκλητες⁴⁴. Σε

νται δια δωρεάς εν ζωή σε μοναστήρι τα 3/4 χωραφιού διότι το 1/4 έχει ήδη παραχωρηθεί με καλλιεργητική σύμβαση). Βλ. και ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ, Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα, αριθ. 35, "καί νὰ γυρέψουν πᾶσα δικαίωμα σὰν ἔκαμεν αὐτὸς ὁ ἄρχος ντονατόρες ἕως τὴν σήμερον ὡσὰν αὐθεντότοπος ὅπου ἦτονε...".

37. ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ, Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα, αριθ. 35, 95.

38. Μηνιάτης, αριθ. 49, αριθ. 146, 658· ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 51, 620, 960, 1252, 1668 κ. ά. Βλ. και δικαστική απόφαση κριτηρίου της Μυκόνου έτους 1720 (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, *Νομολογία κριτηρίων Μυκόνου*, αριθ. 137).

39. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 904.

40. Για τις δωρεές αυτές (δωρεές επικαρπίας εν ζωή) βλ. πιο κάτω σημ. 62.

41. Μηνιάτης, αριθ. 146, 157, 195, 389, 526· ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 152, 241, 245, 309, 311, 314, 423, 451, 454, 584, 620, 695, 802, 838, 891, 960, 963· ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, *Νομολογία κριτηρίων Μυκόνου*, αριθ. 111· ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ, *Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα*, αριθ. 23, 53, 95.

42. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 51 [δωρεά ακινήτου του αδελφού προς την αδελφή διότι επί 18 έτη πλήρωνε εκείνη τους έγχειους φόρους ("χαράτζια άφεντικά") που βάρυναν το ακίνητο], 1787.

43. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 169 (τρεις αδελφές δωρούν σε ιδιώτη την εκκλησία του Αγίου Παύλου. Ο δωρεοδόχος υποχρεούται να ανοικοδομήσει την εκκλησία), 1041 (επιδιόρθωση ακινήτου όπου κατοικούν οι δωρητές).

44. Πρβλ. C.J. 8.35.10· B. 47.2.10· B. 47.1.67.5· B. 47.1.68.2· Αρμενόπουλος Εξ. 3.2.3· *Νομοκάνων Μανουήλ νοταρίου του Μαξαξού* (...), κριτική έκδ. Δ. ΓΚΙΝΗ – Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Νόμος, ΕΕΠΘΕΣ*, 1 (1982), Θεσ/κη 1985, Κεφ. ΦΜΣ', 2, 4, 5, σ. 363 (=Μαλαξός)· *Νομικόν Πρόχειρον*, 1.50.1 και 1.51.2, 3, 4, 5· *Μολδαβικός Κώδιξ*, Κεφ. 21,

ένα μάλιστα ναξιακό δωρητήριο συμβόλαιο του έτους 1637 που αποτελεί ανταποδοτική εν ζωή δωρεά η δωρήτρια εγγυάται την ομαλή εκτέλεση της συμβάσεως με γενική υποθήκη επί της ακινήτου περιουσίας της⁴⁵. Ανατροπή της εν ζωή δωρεάς ήταν δυνατή σε περίπτωση αχαριστίας του λαβόντος⁴⁶ ή παραβάσεως όρου ή συνθήκης που τυχόν είχε συμπεριληφθεί στο δωρητήριο συμβόλαιο⁴⁷ ή εάν ο δωρητής είχε περιέλθει σε κατάσταση ένδειας, οπότε α-

Μέρος Β', § 1272· Πολιτικός Κώδιξ Ουγγροβλαχίας, εις ΙΩ. και Π. ΖΕΠΩΝ, JGR, τ. 8, Αθήνα 1931, Τμήμα Δ' Κεφ. Α', § 6 (= Ουγγροβλαχικός Κώδιξ). Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι, κατά το Μουσουλμανικό δίκαιο, όλες ανεξαιρέτως οι δωρεές προς μη συγγενικά πρόσωπα, ακόμα και όταν αποτελούσαν δωρεές εν ζωή, ανάγονταν στην τάξη των μετακλητών (έκδι τζάιζ) συναλλαγμάτων και επομένως μπορούσαν ελευθέρως να ανακληθούν (N. TOPNAΟΥΦ, Μουσουλμανικόν δίκαιον κατά τας πηγάς του, μετ. Μ. Έσβαχ – N. Σακοπούλου, Σμύρνη 1872, σ. 167 επ.).

45. ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ, Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα, αριθ. 23, σ. 77 ("θέλοντας ή άνω ειρημένη... αυτή και τὰ καλά της νά 'ναι ποτεκάδα, νά στερεώνουν την παρών ντονατζιόνε"). Για την παραχώρηση γενικής υποθήκης προς ασφάλεια του πιστωτή (επί δανειακών συμβάσεων) ή του αγοραστή (επί εκποιητικών δικαιοπραξιών) κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο βλ. Μ. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, "Η εξασφάλιση των δικαιωμάτων στα μεταβυζαντινά δικαιοπρακτικά έγγραφα. Επιβιώσεις αρχαίων ελληνικών δικαίων", (Μελετήματα Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου, 3), Αθήνα 2000, σ. 42-43 (= Εξασφάλιση δικαιωμάτων).

46. Μηνιάτης, αριθ. 503 έτους 1685, 369 έτους 1683 (επικυρώνεται ενώπιον νοταρίου και μαρτύρων παλαιότερη δωρεά η οποία προσωρινώς είχε ανακληθεί πιθανότατα λόγω αχαριστίας του δωρεοδόχου)· ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ, Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα, αριθ. 53· ΔΡΑΚΑΚΗ, Σύρος, δικαστική απόφαση υπ' αριθ. 106 έτους 1798. Πρβλ. C.J. 8.55· B. 47.2.10 σχ. 2 και 3· Αρμενόπουλος Εξ. 3.2.3· Μαλαξός, Κεφ. ΦMS', 4, 5· Νομικόν Πρόχειρον 1.50.1.12 και 1.51.15· Μολδαβικός Κώδιξ, Κεφ. 21, §§ 1275-1278· Ουγγροβλαχικός Κώδιξ, Τμήμα Δ', Κεφ. Α', §6 β· Γ. ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός. Δημόσιο, Ιδιωτικό και Εκκλησιαστικό δίκαιο από την έναρξη του Αγώνα για την Ανεξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834, Χαϊλδεβέργη 1835, τ. Α', μετ. Ευ. Καραστάθη, Αθήναι 1943, αρχαία έθιμα Νάξου, σ. 225 (= Ο ελληνικός λαός).

47. Πρβλ. C.J. 8.56.10· Αρμενόπουλος Εξ. 3.2.3· Μαλαξός, Κεφ. ΦMS'· Νομικόν Πρόχειρον 1.50.15 (επιχείρημα a contrario). Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι μία δικαστική απόφαση του δραγουμάνου της Μυκόνου Κυρίτζη Γιαννάκη του έτους 1710 με την οποία ακυρώνεται δωρεά διότι οι δωρεοδόχοι παρέβησαν έναν αρχετὰ ιδιότυπο όρο που είχε θέσει η δωρήτρια. Ο όρος αυτός συνίστατο στην υποχρέωση του πατέρα των δωρεοδόχων να την νυμφευθεί. Παρ' ότι δε ο σχετικός όρος δεν είχε συμπεριληφθεί εγγράφως στη δωρεά το δικαστήριο αποδέχεται την αγωγή και ανατρέπει τη δωρεά (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Νομολογία κριτηρίων της Μυκόνου, αριθ. 114). Σε άλλη δικαστική απόφαση του έτους 1720 το κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου προβαίνει σε συμβιβαστική επίλυση διαφοράς μεταξύ συζύγων που προήλθε από έναν, μάλλον επιβαρυντικό για τη δωρεοδόχο σύζυγο, όρο. Στη συγκεκριμένη υπόθεση την οποία δικάζει ο Λεονής Μοσκονάς, επίτροπος και κριτής Μυκόνου, οι σύζυγοι ζητούν την ανάκληση δωρεάς αιτία θανάτου του δωρητή-συζύγου προς τη σύζυγό του διότι αυτή επιθυμεί πλέον να εγκαταλείψει τη συζυγική εστία. Και τούτο διότι όρος της δωρεάς ήταν η υποχρέωση της σύζυγου να παρέχει τις απαραίτητες φροντίδες στον σύζυγό της εφ' όρου ζωής του. Ο δικαστής, ο

σκούσε το ευεργέτημα της ευπορίας⁴⁸. Περιπτώσεις ανακλήσεως δωρεάς λόγω επιγεννήσεως τέκνου⁴⁹ δεν απαντώνται στα δικαιοπρακτικά έγγραφα.

Σύμμικτη δωρεά, υποκρύπτουσα κληρονομική συμφωνία μεταξύ των συμβαλλομένων, είναι εκείνη που αναφέρεται σε δωρητήριο συμβόλαιο του κατ'ηλλιέρη της Μυκόνου Γ. Βίδου του έτους 1669⁵⁰. Στη συγκεκριμένη δωρεά ανηψιός παραιτείται από τη διεκδίκηση κληρονομικών δικαιωμάτων επί της γονικής του περιουσίας, την οποία ήδη κατέχει κάποια θεία του. Το σύμφωνο αποποιήσεως φέρει την τυπική νομική μορφή δωρεάς εν ζωή προς την θεία⁵¹,

οποίος προφανώς δεν επιθυμεί τη λύση του γάμου αλλά επιδιώκει να συμφιλιώσει τα αντιμαχόμενα μέρη, δεν προβαίνει σε ανάκληση της δωρεάς υπό την προϋπόθεση ότι η σύζυγος θα παραμείνει στον συζυγικό οίκο (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Νομολογία κριτηρίων της Μυκόνου, αριθ. 137). Περιπτώσεις ανακλήσεως δωρεάς λόγω παραβάσεως όρου διατροφής και εν γένει ικανοποιήσεως των αναγκών του δωρητή βλ. στον Μηνιάτη, αριθ. 98, 658. Επίσης βλ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 1668. Πρβλ. B. 47.1.2, 5 επ.· B. 47.1.42· Αρμενόπουλος Εξ. 3.2.3· *Νομικόν Πρόχειρον*, 1.50.15 και 1.51.7, 8· *Μολδαβικός Κώδιξ*, Κεφ. 21, § 1288· *Ουγγροβλαχικός Κώδιξ*, Τμήμα Δ', Κεφ. Α', § 6α. Πρβλ. και τη σχετική απάντηση της δημογεροντίας Τήνου, όπου αναφέρεται: "Τὸ δῶρον ἐθεωρεῖτο ἱερὸν καὶ ἀμετάτρεπτον ἐκτὸς τῆς κατὰ συνθήκης δωρεᾶς /Codizionato ἢ ὁποῖα ἀκυροῦτο εἰς σύμπτωσιν παραβάσεως αὐτῆς ἢ ἂν ἡ συνθήκη δὲν ἐξετελεῖτο ἔνεκα τοῦ θανάτου τοῦ λαβόντος τὸ δῶρον" (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Τήνος σ. 214).

48. Βλ. ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ, *Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα*, αριθ. 36, σ. 232. Επίσης Μηνιάτης, αριθ. 94 έτους 1680 (πρόκειται για δωρεά εν ζωή της επικαρπίας κτήματος προς την αδελφή του δωρητή. Ο δωρητής επιφυλλάσσεται του νομίμου δικαιώματός του να εκποιήσει το δωρηθέν εάν "τοῦ τύχειν χρεία ἡγου ἀσθένεια σωματικὴν ὅπου νὰ μὴν ἡμπορῇ νὰ πορευτῇν". Σ' αυτή όμως την περίπτωση θα λαμβάνει ο ίδιος τα 3/4 του τιμήματος της πωλήσεως και το 1/4 η αδελφή του). Βλ. και Μηνιάτης, αριθ. 146 έτους 1681 (περίπτωση ακυρώσεως προικοσυμφώνου προς άρρεν τέκνο και προσηλώσεως των αρχικά προικοδοτηθέντων σε μοναστήρι επειδή η διαθέτρια περιήλθε σε κατάσταση απορίας). Πρβλ. D. 23.3.33· D. 42.1.30· D. 42.1.49· D. 42.1.50· Αρμενόπουλος Εξ. 4.10.16 και σχ. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικώς Ε. DERNBURG, *Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου. Ενοχικόν δίκαιον*, τ. Γ', Αθήναι 1909, μετ. Γ. Δυοβουνιώτου, § 57, σ. 208· ΚΑΛΛΙΓΑ, *Ενοχικόν δίκαιον*, σ. 722-723.

49. Πρβλ. C.J. 3.29.5· C.J. 8.56.8· *Επαναγωγή (= Εισαγωγή)*, 22.10· *Πρόχειρος Νόμος* 13.2· B. 41.4, 5· B. 39.1.10 και 47.2.8· Αρμενόπουλος Εξ. 3.2.1· *Νομικόν Πρόχειρον* 1.51.3· *Μολδαβικός Κώδιξ*, Κεφ. 21, § 1287.

50. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 945.

51. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι "τὰ ἀφίνει καὶ χαρίζει τα εἰς τὰ χέρια τῆς ἄνω λεγομένης θείας του εὐτουνης καὶ τῶν διαδόχων καὶ κληρονόμων της..." (ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 945). Κατά τον Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ-ΝΟΥΑΡΟ (*Pactes successoraux*, σ. 16), οι συμβάσεις εκείνες με τις οποίες καταλείπεται το όλον ή μέρος κληρονομιαίας περιουσίας του διαθέτη σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο και στους διαδόχους του δεν αποτελούν κληρονομικές συμβάσεις, αλλά δωρεές εν ζωή, διότι τα εκχωρούμενα αντικείμενα μεταβιβάζονται στα ευνοούμενα πρόσωπα (δωρεοδόχο και κληρονόμους του) από την κατάρτιση της συμβάσεως και δεν εξαρτώνται από την αίρεση της αποβιώσεως του δωρητή.

η οποία ως αντίδωρο καταβάλλει στον ανηψιό το ποσόν των 4 γροσίων.

Διαφορετική περίπτωση σύμμικτης δωρεάς, η οποία αποτελεί εν μέρει δωρεά και εν μέρει σύμβαση πώλησεως, αποτελεί η αναφερόμενη σε δωρητήριο συμβόλαιο του ιδίου κατζηλλιέρη του έτους 1670⁵². Στην δωρεά αυτή πατέρας πωλεί στον γιό του ακίνητο έναντι 9 ριαλίων. Επειδή όμως η πραγματική αξία του ακινήτου υπερβαίνει το τίμημα της πώλησεως, ο δωρητής δωρίζει την υπερβάλλουσα αξία στον γιό του ως ανταμοιβή γιατί τον ελευθέρωσε από τα δεσμά της σκλαβιάς⁵³.

Περιπτώσεις αμοιβαίων δωρεών απαντώνται αρκετά συχνά στα δικαιοπρακτικά έγγραφα. Από την παροχή δε "άντιχάριτος" ("άνταμοιβής") συνάγονται συνήθως και τα παραγωγικά αίτια της βουλήσεως που οδήγησαν τον δωρητή στη σύσταση της συγκεκριμένης δωρεάς⁵⁴ ή και η υποκρυπτόμενη αμφοτεροβαρής σύμβαση (πώληση, δάνειο). Έτσι σε δωρητήριο συμβόλαιο του κατζηλλιέρη Μυκόνου Γ. Βίδου του έτους 1674⁵⁵ η δωρήτρια, με τη σύμφωνη γνώμη του συζύγου της και κατά την ελευθέρα της βούληση ("παρ' οὐδενὸς βιαζομένη")⁵⁶, δωρίζει πατρογονικό της ακίνητο. Το συγκεκριμένο ακίνητο είχε εκποιήσει παλαιότερα ο πατέρας της στον τωρινό δωρεοδόχο πλην όμως η δωρήτρια, υπό την ιδιότητα της πλησιέστερης συγγενούς του πωλητή, το είχε αναλάβει κατόπιν εγέρσεως δικαιώματος προτιμήσεως και καταβολής του συμφωνηθέντος τιμήματος της πώλησεως. Ήδη με τη δωρεά αυτή παραδίδει πλέον το ίδιο αυτό ακίνητο στα χέρια του δωρεοδόχου "ἐλεύθερον καὶ ἀδούλωτον". Ως "άντίχαρι" ο δωρολήπτης δανείζει στην δωρήτρια το χρηματικό ποσόν των 50 ριαλίων (χωρίς επιβάρυνση τόκων για τρία έτη)⁵⁷ το οποίο και θα χρησιμοποιήσει για την απελευθέρωση του αδελφού της που έχει αγορασθεί ως σκλάβος⁵⁸. Επίσης σε

52. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 1206.

53. Πρβλ. και Αρμενόπουλος Εξ. 5.10.1Ε όπου η επίδειξη αδιαφορίας από το τέκνο για την απελευθέρωση αιχμαλώτου γονέως συγκαταλέγεται μεταξύ των νομίμων λόγων αποκληρώσεως.

54. Βλ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 945 (δίδεται από τον δωρεοδόχο αντιχάρισμα διότι ο δωρητής (ανεψιός) παραιτείται από τα κληρονομικά του δικαιώματα), 1137· Μηνιάτης, αριθ. 239, 342.

55. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 1638.

56. Πρβλ. Αρμενόπουλος Εξ. 3. 1.

57. Κατά τον SCHILLING (Δωρεές, § 2 σημ. 8, § 4) το άτοκο δάνειο, εφ' όσον γίνεται *donationis causa* αποτελεί δωρεά υπό την ευρεία έννοια διότι και η άφεςση μελλόντων τόκων και η μεταλλαγή εντόκου δανείου σε άτοκο αποτελεί δωρεά.

58. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο νοταριακό υλικό της Μυκόνου του 17ου αιώνα ανευρίσκονται αρκετές περιπτώσεις εκποιήσεων ακινήτων προκειμένου τα χρήματα να διατεθούν προς απελευθέρωση σκλαβωμένων συζύγων ή άλλων συγγενικών προσώπων των πωλητών (ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 480, 615, 617, 671, 1978 κ. ά.).

δωρητήριο συμβόλαιο του έτους 1654 του κατζηλλιέρη Νάξου Ιω. Για ο εκ-
πρόσωπος της "Συνδροφίας του Ίησοῦ" προς την οποία δωρείται μεγάλη
ακίνητη περιουσία για φιλανθρωπικό σκοπό (ανέγερση σχολείων) δίδει
στον δωρητή, αφέντη ντε Μαρή, "ὡς εὐχαριστία καὶ ἀνταμοιβή" ένα μεγά-
λο χρηματικό ποσό (2.000 ριάλια) και συγχρόνως αναλαμβάνει να εξοφλή-
σει χρέη του δωρητή προς τρίτους⁵⁹.

3. Δωρεές επικαρπίας· ένας νέος τρόπος εκμετάλλευσης της αγροτικής γης.

Οι δωρεές της επικαρπίας εδαφών που αποσκοπούν στην καλλιέργεια
και απόδοση μέρους της παραγωγής στον κύριο της γης απαντώνται συ-
χνότατα στα δικαιοπρακτικά έγγραφα της εποχής. Το πλήθος των σχετι-
κών συμβάσεων καθώς και τα ειδικότερα νομικά χαρακτηριστικά τους,
συγκρινόμενα με τα αντίστοιχα των "κλασσικών" αγροτικών συμβάσεων
φεουδαλικού τύπου, δύνανται να θεμελιώσουν την άποψη ότι οι δωρεές ε-
πικαρπίας γης υποκαθιστούν στην συναλλακτική πρακτική τους παραδο-
σιακούς τρόπους εκμετάλλευσης της αγροτικής γης εφόσον εξυπηρετούν
πληρέστερα τις ανάγκες αμφοτέρων των συμβαλλομένων μερών.

Όπως ειδικότερα προκύπτει από το αρχειακό υλικό, οι δωρεές επικαρ-
πίας γης αποτελούν, τις περισσότερες φορές, δωρεές αιτία θανάτου. Το
γεγονός ότι οι συγκεκριμένες δωρεές τελούσαν υπό την αναβλητική αίρεση
της αποβιώσεως του δωρητή δεν εμπόδιζε την παραχώρηση της πραγματι-
κής απολαύσεως των δωρηθέντων στον δωρεοδόχο ακόμα και ηρτημένης
της αιρέσεως⁶⁰. Σπανιότερα απαντώνται και δωρεές εν ζωή υπό τον όρο
της αποδόσεως μέρους της παραγωγής στον δωρητή⁶¹.

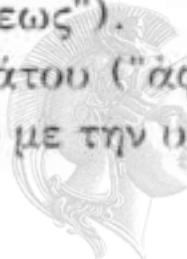
Η επικαρπία κτήματος προς καλλιέργεια μεταβιβάζεται στον δωρολή-
πτη από την κατάρτιση της συμβάσεως είτε εξ ολοκλήρου είτε κατά ένα
μέρος⁶². Ιδιόμορφες περιπτώσεις αποτελούν εκείνες όπου η επικαρπία

59. ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ, Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα, αριθ. 35. Βλ. ομοίως στον ίδιο
το αριθ. 95 δωρητήριο συμβόλαιο όπου επίσης η αντίχαρις συνίσταται στην εξόφληση
χρέους του δωρητή προς τρίτους.

60. ΜΠΑΛΗ, Κληρονομικόν δίκαιον, § 449 σημ. 8· ΚΡΑΣΣΑ, Κληρονομικόν δίκαιον,
§ 335, σ. 583 σημ. 1 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

61. Μηνιάτης, αριθ. 491 [στο συγκεκριμένο δωρητήριο συμβόλαιο οι δωρεοδόχοι
(συγγενικά πρόσωπα του δωρητή) υποχρεούνται να αποδίδουν τους καρπούς του
πράγματος στον δωρητή όσο ζεί. Εάν θελήσουν να ανταλλάξουν το κτήμα οφείλουν να
αποζημιώσουν τον δωρητή με το ισόποσο της αξίας των καρπών του]. Επίσης βλ.
ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου αριθ. 1437 (δωρεά εν ζωή σε ιερέα α-
μπελιού υπό τον όρο ότι θα παρέχει το ήμισυ των καρπών του κτήματος στον δωρητή
και μετά τον θάνατό του θα τελεί "ὅλα τὰ χρειαζόμενα τῆς καλογερικῆς τάξεως").

62. Μηνιάτης, αριθ. 85, 87, 94, 236, 579 έτους 1685 [δωρεά αιτία θανάτου ("ἀφιέ-
ρωση") γονικής περιουσίας της Φλουρέτζας Σπανοπούλου σε ιδιόκτητο ναό με την υπο-

κτήματος (ή η χρήση οικίας) μεταβιβάζεται μεν από την κατάρτιση του συμβολαίου στον δωρεοδόχο, η όλη όμως δωρεά τελεί, αφ' ενός μεν υπό την αναβλητική αίρεση του θανάτου του δωρητή κατά τη διάρκεια της απουσίας του από τον τόπο, αφ' ετέρου δε υπό τη διαλυτική αίρεση της επιστροφής του (ή τέκνου του) στο τόπο του⁶³ ή, σπανιότερα, του γάμου του⁶⁴. Πρόκειται για δωρεές που συνομολογούνται εν όψει της επικειμένης αναχωρήσεως του δωρητή και της προφανούς επικινδυνότητας του ταξιδιού⁶⁵. Για

χρέωση να καλλιεργούνται τα δωρηθέντα κτήματα δια "κουντουβερνίας", δηλαδή να καταβάλλει τα έξοδα της σποράς κατά το ήμισυ ο ιερέας Γεώργιος Μελισσουργός, ως εφημέριος του μοναστηριού, και κατά το ήμισυ ο καλλιεργητής ("κουντουβερνάρης"), τους δε καρπούς να λαμβάνει κατά το ήμισυ ο κουντουβερνάρης και κατά το ήμισυ η δωρήτρια και οι εκάστοτε ιδιοκτήτες του μοναστηριού. Μετά τον θάνατο της δωρήτριας τα κτήματα θα περιέρχονται πλέον ελεύθερα από κάθε βάρος στο ναό]. Επίσης ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 904 (δωρεά αιτία θανάτου του πατέρα προς την κόρη υπό τον όρο ότι όσο ζούν οι γονείς θα δίδει σε αυτούς το ήμισυ των καρπών του δωρουμένου κτήματος και θα πληρώνει τους φόρους που το βαρύνουν καθώς και το σύνολο των εξόδων καλλιεργείας του), 1467 (δωρεά αιτία θανάτου με προσωρινή παραχώρηση επικαρπίας λειβαδιού σε ιερέα υπό τον όρο ότι θα δίδει στη δωρήτρια και στον σύζυγό της, επίσης ιερέα, μέρος των καρπών και μετά τον θάνατό της θα περιέρχεται πλέον "πάντη ελεύθερο" στον δωρολήπτη), 912 ("βαπτιστικό" δωρητήριο συμβόλαιο όπου ο δωρητής παρακρατεί έως τον θάνατό του το ήμισυ της επικαρπίας επί του δωρουμένου πράγματος). Βλ. επίσης ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ, *Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα*, αριθ. 42 [ορίζεται η τριμερής διανομή των καρπών του κτήματος μεταξύ δωρήτριας, κουντουβερνάρη και δωρεοδόχου (εκκλησίας). Μετά τον θάνατο της δωρήτριας το δωρούμενο κτήμα περιέρχεται εξ ολοκλήρου στην εκκλησία]. Πρβλ. και THIREAU, *Acte à cause de mort*, σ. 12.

63. Μηνιάτης, αριθ. 172, 275, 278. Πρβλ. και ανάλογη περίπτωση δωρεάς αιτία θανάτου στον ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 584 (αν και στο δωρητήριο συμβόλαιο αναφέρεται ότι η δωρήτρια "αφήνει και χαρίζει από την σήμερον" τη γονική της περιουσία που βρίσκεται στο νησί της Τήνου, από το περιεχόμενο του εγγράφου προκύπτει ότι πρόκειται για δωρεά αιτία θανάτου της περιουσίας της σε μη συγγενικό της πρόσωπο λόγω της επικειμένης αναχωρήσεώς της από τη Μύκονο. Η δωρεά τελεί υπό την αναβλητική αίρεση της αποβιώσεως της δωρητριάς κατά τη διάρκεια του ταξιδιού της διότι τότε μόνο έχει η δωρεοδόχος το δικαίωμα να διαθέτει ελεύθερα, όπως η ίδια επιθυμεί, τα δωρηθέντα. Επίσης η δωρεά τελεί υπό την διαλυτική αίρεση της επιστροφής της δωρήτριας στο νησί της Μυκόνου, οπότε ορίζεται ότι τα δωρηθέντα θα επιστρέφουν και πάλι σ' αυτήν).

64. Μηνιάτης, αριθ. 157 (πρόκειται για δωρεά της επικαρπίας κτήματος σε γυναίκα που ανέθρεψε τον δωρητή, σε ανταπόδοση για τις αγάπη και τις φροντίδες της. Ο δωρητής, επειδή προτίθεται να απουσιάσει για μακρύ χρονικό διάστημα από το νησί της Νάξου, ορίζει "επίτροπο", δηλαδή εκτελεστή των διατάξεων της δωρεάς του για την περίπτωση που κάποιος (πιθανότατα συγγενικό της πρόσωπο) θα αμφισβητήσει το περιεχόμενό της. Ορίζει επίσης ότι σε περίπτωση αποβιώσεώς του το ακίνητο θα περιέρχεται ως "ψυχικόν" κατά πλήρη κυριότητα στη δωρεοδόχο).

65. Πρβλ. D. 39.6.2· B. 47.3.2· Αρμενόπουλος Εξ. 3.1.5· *Νομικόν Πρόχειρον* 1.51.1.

τον λόγο αυτό ακριβώς προβλέπεται ότι η δωρεά καθίσταται αφ' εαυτής άκυρη εάν ο δωρητής επιζήσει σε περίπτωση παρελεύσεως του κινδύνου.

Οι δωρεές επικαρπίας εμφανίζουν ομοιότητα με τη σχέση της παρακλήσεως (*precarium renumeratorium*) του ρωμαϊκού δικαίου⁶⁶ καθώς ο δωρολήπτης λαμβάνει την κάρπωση και τη νομή του πράγματος από τη στιγμή της καταρτίσεως του νοταριακού συμβολαίου. Ωστόσο δεν ταυτίζονται με την παράκληση διότι ο δωρητής (στις περιπτώσεις εκείνες όπου έχει συμφωνηθεί το αμετάκλητο της δωρεάς) δεν δύναται να ανακαλέσει τη σύμβαση οποτεδήποτε το επιθυμεί, παρά μόνον εάν περιέλθει σε κατάσταση απορίας ή εάν ο δωρολήπτης παραβιάσει τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη σύμβαση⁶⁷. Όσον αφορά στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του δωρεοδόχου ταυτίζονται με εκείνα των καλλιεργητικών συμβάσεων της "έντριτίας" και "κοντουβερνίας" (ή "παντοτινοῦ" ή "μισιάρικου"), όπου ο καλλιεργητής βαρύνεται με το ήμισυ ή το όλον των εξόδων καλλιέργειας και υποχρεούται να κομίζει μέρος (1/2 ή 1/3) της ετήσιας παραγωγής στην οικία του ιδιοκτήτη της γης⁶⁸. Τα στοιχεία όμως της συμβάσεως της δωρεάς και ο ευέλικτος νομικός της τύπος επιτρέπουν επιλεκτικά την αποδέσμευση τόσο του κυρίου της γης (δωρητή) όσο και του δωρολήπτη-καλλιεργητή από ορισμένες υποχρεώσεις και περιορισμούς των αγροτικών αυτών συμβάσεων. Συγκεκριμένα στις δωρεές επικαρπίας ο καλλιεργητής (δωρολήπτης) αποδεσμεύεται από την πληρωμή του χρηματικού ποσού που καταβάλλεται ως τίμημα του κτήματος (ή ως δικαίωμα των ιδιοκτητών), το λεγόμενο "(έ)μπατίκι" ή "παντίκι". Επίσης η μεταβίβαση της πλήρους κυριότητας του κτήματος περιέρχεται αυτοδικαίως στον δωρεοδόχο μετά την πλήρωση της αναβλητικής αιρέσεως του θανάτου του δωρητή. Αντιθέτως, στις παραδοσιακές καλλιεργητικές συμβάσεις, το κτήμα περιέρχεται στον καλλιεργητή ("κοπιαστή" ή "κοντουβερνάρη") με δύο τρόπους: είτε α) είτε κατόπιν εκποιήσεως του καλλιεργηθέντος κτήματος και καταβολής του αναλόγου τιμήματος (από το οποίο πάντως αφαιρείται το προκαταβαλλόμενο "έμπατίκι"), είτε β) κατόπιν ακυρώσεως της συμβάσεως, εάν προκύψουν διαφωνίες μεταξύ των συμβαλλομένων ή των καθολι-

66. C.J. 43.26.14. Πρβλ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Εισηγήσεις* σ. 908-909.

67. Πρβλ. Μηνιάτης, αριθ. 94 [δωρεά γονικού κτήματος σε αδελφή του δωρητή (ιερομονάχου) κατ' επικαρπίαν. Η ελευθερία διαθέσεως του δωρηθέντος δεν δεσμεύεται καθώς τίθεται ο όρος ότι μετά τον θάνατο της αδελφής το κτήμα θα περιέρχεται πλέον κατά πλήρη κυριότητα σε όποιον επρόκειτο να ορίσει ο δωρητής με διαθήκη. Προβλέπεται επίσης ότι ο δωρητής διατηρεί το δικαίωμα να εκποιήσει το δωρούμενο, να ανακαλέσει δηλαδή τη δωρεά σε περίπτωση που θα περιέλθει σε κατάσταση απορίας. Και πάλι όμως σ' αυτήν την περίπτωση η αδελφή του έχει δικαίωμα να λάβει το 1/4 του τιμήματος της πωλήσεως ως αποζημίωση].

68. Βλ. Μηνιάτης, αριθ. 1, 26, 44, 64, 65, 74 κ. ά.

κών και ειδικών διαδόχων τους. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση το καλλιεργηθέν κτήμα περιέρχεται στον καλλιεργητή μόνον κατά το 1/4, ενώ κατά τα 3/4 επιστρέφει εκ νέου στον αφέντη της γης σύμφωνα με σχετικό όρο που περιλαμβάνεται στη σύμβαση⁶⁹.

Στις περιπτώσεις αιτία θανάτου δωρεών της επικαρπίας κτήματος, όπου όμως δεν έχει συμπεριληφθεί η ρήτρα του αμετακλήτου, ο νομικός τύπος της δωρεάς εξυπηρετούσε πληρέστερα και τα συμφέροντα του δωρητή. Η ανατροπή της συμβάσεως γίνεται εδώ με απλή δήλωση της μεταβολής της βουλήσεως του ιδιοκτήτη της γης. Αντιθέτως επί των συμβάσεων "έντριτίας" ή "κοντουβερνίας" ο κύριος της γης φέρει το βάρος της αποδείξεως ότι δεν εκπληρώθηκαν οι υποχρεώσεις του καλλιεργητή, η δε σύμβαση ακυρώνεται μόνον αφού προηγουμένως εκτιμηθεί η ακριβής αξία του πράγματος από ειδικούς εκτιμητές ("ἀποκοπτές").

Σε ορισμένες δωρεές επικαρπίας ορίζεται ότι ο δωρεοδόχος δεν αποκτά, ακόμα και μετά τον θάνατο του δωρητή, την πλήρη κυριότητα επί του δωρηθέντος αλλά θα διατηρεί απλώς όσο θα ζεί την χρήση και κάρπωση της δωρηθείσας περιουσίας. Μετά τον θάνατο και του δωρεοδόχου, το ακίνητο περιέρχεται πλέον κατά πλήρη κυριότητα σε κάποια μονή ή σε συγγενικό πρόσωπο του δωρητή⁷⁰. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις θα πρέπει να θεωρηθεί ότι, λόγω της φύσεως της συμβάσεως, ο επικαρπωτής-δωρεοδόχος είχε την υποχρέωση να παράσχει ασφάλεια ότι θα παραδώσει στον "τετιμημένο" δωρεοδόχο τα πράγματα σε καλή κατάσταση⁷¹. Είναι εμφανές ότι στις περιπτώσεις αυτές ο δωρητής δεν επιθυμεί τη μεταβίβαση κα-

69. Βλ. Μηνιάτης, αριθ. 1, 80, 82, 93 κ. ά.

70. Μηνιάτης, αριθ. 85 (μεταβίβαση άμεση της επικαρπίας του δωρηθέντος σε ιερέα υπό τον όρο της τελέσεως των μνημοσύνων στη μνήμη της δωρήτριας, του συζύγου της και των γονέων της. Μετά τον θάνατο του ιερέα το ακίνητο θα περιέρχεται κατά πλήρη κυριότητα στο μοναστήρι όπου αυτός ιερούργουσε με τους ιδίους όρους), 87 [δωρεά της επικαρπίας χέρσου κτήματος ("καυκάρας") σε ιερομόναχο, υπό τον όρο ότι όσο ζεί αυτός θα τελεί τα μνημόσυνα του δωρητή, θα καλλιεργεί το δωρηθέν και, μετά την αφαίρεση των εξόδων σποράς και θερισμού καθώς και του "ἀφεντικοῦ δοσίματος", θα διανέμει ισομερώς τους καρπούς ανάμεσα στον ίδιο και στο μοναστήρι του Μέγα Χρυσοστόμου. Μετά τον θάνατο του ιερομόναχου, το δωρούμενο ακίνητο θα περιέρχεται πλέον κατά πλήρη κυριότητα στο μοναστήρι. Ορίζεται δε επιπρόσθετα ότι, εάν για οποιοδήποτε λόγο ("σκάνδαλον"), ο ιερομόναχος αποχωρήσει από το μοναστήρι, το 1/2 του κτήματος θα περιέρχεται στον ιερομόναχο και το έτερο 1/2 στο μοναστήρι]. Βλ. επίσης ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ, Σκύρος, αριθ. 10 έτους 1695. Πρβλ. THIREAU, Acte à cause de mort, σ. 11-12 (δωρητήρια συμβόλαια όπου επιβραδύνεται η περιέλευση του δωρηθέντος σε εκκλησία λόγω της προσωρινής διαχειρίσεως του δωρηθέντος από κληρικό μετά τον θάνατο του δωρητή).

71. Βλ. D. 7.9.1 pr. Πρβλ. ΜΠΑΛΗ, Εγχειρίδιον κληρονομικού δικαίου, § 123, § 439 υπό στοιχείο 5, § 451 υπό στοιχείο 4· SANIGNY, Δωρεές αιτία θανάτου, σ. 278. ΑΘΗΝΑΝ

τά πλήρη κυριότητα του δωρηθέντος κτήματος στον δωρεοδόχο αλλά τον χρησιμοποιεί ως ενδιάμεσο πρόσωπο που αναλαμβάνει προσωρινά να καλλιεργήσει το δωρούμενο κτήμα μέχρι την οριστική του μεταβίβαση στον τετιμημένο δωρεοδόχο. Ταυτόχρονα η ύπαρξη βεβαρημένου (του επικαρπωτή-δωρεοδόχου) και τετιμημένου προσώπου υποδηλώνει, πέραν από τη συνήθη έλλειψη συμπράξεως του δωρεοδόχου κατά την κατάρτιση του συμβολαίου, την ιδιαίτερη νομική συνάφεια των χαριστικών αυτών δικαιπραξιών με τις κληροδοσίες.

4. Δωρεές υπέρ ψυχικής σωτηρίας

Ιδιαίτερη, από την άποψη της ευνοϊκής νομικής μεταχειρίσεως, κατηγορία δωρεών απετέλεσαν οι δωρεές υπέρ ψυχικής σωτηρίας. Οι νομικές πηγές της μεταβυζαντινής περιόδου διακηρύσσουν την "ιερότητα" και το "αδιάσειστο" των παντός είδους περιουσιακών διαθέσεων "υπέρ ψυχικής σωτηρίας" του διαθέτη⁷² ή και τρίτων προσώπων⁷³.

72. Βλ. Μαλαξός, Κεφ. ΣΛΕ' και Κεφ. ΣΛΣ' Π. ΖΕΠΟΥ, *Συνταγματίον Νομικόν Αλεξάνδρου Ιωάννου Υψηλάντη Βοεβόδα ηγεμόνος πάσης Ουγγροβλαχίας 1780*, (Πραγματεΐαι Ακαδημίας Αθηνών), τ. Δ', αριθ. 2, Αθήνα 1936, Τίτλος 22 § δ' (= *Συνταγματίον*)· *Νομικόν Πρόχειρον* 1.11/1.51.4· *Έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797*, Κεφ. Γ'· απάντηση δημογεροντίας Τήνου έτους 1833 (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Τήνος, σ. 214)· απάντηση δημογεροντίας Πύργου και Φιλίων Καλαβρύτων έτους 1833 [ΙΑΚ. ΒΙΣΒΙΖΗ, "Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών", *ΕΚΕΙΕΔ*, 9 (1962), σ. 62, 70 (= *Ερωτήματα* (1962))]. Βλ. επίσης και δικαστική απόφαση κοινοτικού κριτηρίου της Μυκόνου έτους 1722 όπου η κατάλειψη δια διαθήκης ακινήτου υπέρ ψυχικής σωτηρίας του διαθέτη θεωρείται ισχυρότερη από την κατάλειψη του ιδίου πράγματος με προικοσύμφωνο σε τέκνο του διαθέτη (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, *Νομολογία κριτηρίων Μυκόνου*, αριθ. 149, στιχ. 8-11, 18-19). Για τη βυζαντινή περίοδο πρβλ. *C.J.* 1.3.24· *C.J.* 1.3.48· *N.* 131.10 (= *B.* 5.3.11)· *C.J.* 8.53.35, 4· *N.* 131.11 (= *B.* 5.3.12)· *N.* 131.12 pr. (= *B.* 5.3.13)· *B.* 41.4.1· *B.* 47.1.67· *Πείρα Ευσταθίου του Ρωμαίου*, εις ΙΩ. και Π. ΖΕΠΩΝ, *JGR*, τ. 4, Αθήνα 1931, 67.1 (= *Πείρα*)· *Ματθαίου του Βλαστάρεως, Σύνταγμα των Θείων και Ιερών κανόνων* (.....), έκδ. Γ. ΡΑΛΛΗ-Μ. ΠΟΤΛΗ, τ. 2, Αθήνα 1852, σ. 648-649 (= *Σύνταγμα*). Για τους παράγοντες, θρησκευτικούς και πολιτειακούς, που συνετέλεσαν στην ευνοϊκότητα αυτή νομική μεταχείριση βλ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Εισηγήσεις*, §109, σ. 919· Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Β', σ. 86· E. BRUCK, *Kirchenväter und soziales Erbrecht*, Berlin-Göttingen-Heidelberg 1956, σ. 3 επ. και ιδίως σ. 125-127 (= *Kirchenväter*)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht*, (*Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und Antiken Rechtsgeschichte*), München 1926, σ. 155 επ., 302 επ.· J. L. BOOJMARA "Christian philanthropia. A study of Justinian's welfare policy and the Church", *Βυζαντινά*, 7 (1975), σ. 347 επ., ιδίως σ. 368-371· H. KRUMPHOLZ, *Über sozialstaatliche Aspekte in der Novellengesetzgebung Justinians*, Bonn 1992, Κεφ. III, σ. 25-114.

73. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 836, 977· Μηνιάτης, αριθ. 57, 146· ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ναξιακά νοταριακά έγγραφα*, αριθ. 79· ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, *Νομολογία κριτηρίων Μυκόνου*, αριθ. 83· Κ. ΚΑΛΛΙΑΝΟΥ, "Αρχείο εγγράφων της νήσου Σκοπέ-

Στις αρχειακές πηγές που προέρχονται από τον κυκλαδικό χώρο με τον όρο "ψυχικά" αποδίδονται τόσο οι αγαθοεργίες υπέρ ψυχικής σωτηρίας, δηλαδή οι εκχωρήσεις κινητής και ακίνητης περιουσίας προς διατήρηση της μνήμης του θανόντος ή προς εξυπηρέτηση φιλανθρωπικών σκοπών⁷⁴, όσο και τα συγκεκριμένα χρηματικά ποσά που διατίθενται προς τέλεση μεταθανατίων λειτουργιών στη μνήμη του θανόντος ή και άλλων συγγενικών του προσώπων⁷⁵. Με βάση το εθιμικό δίκαιο της εποχής η υποχρέωση αυτή, ακόμα και όταν δεν έχει συμπεριληφθεί σε διαθήκη, βαρύνει τους εξ αδιαθέτου κληρονόμους του τελευτώντος που υποχρεούνται να διαθέσουν προς τον σκοπό αυτό το απαιτούμενο ποσό από την εξ αδιαθέτου κληρονομική μερίδα τους⁷⁶. Σε περίπτωση δε δωρεάς βαρύνει κατά κανόνα τους δωρεοδόχους, σύμφωνα με σχετικό ειδικό όρο ("κοντετζιό") που περιλαμ-

λου", *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 33 (1998), σ. 317 όπου αφιερωτικό γράμμα πατρικού ακινήτου προς τον επίσκοπο Σκιάθου και Σκοπέλου Διονύσιο έτους 1744 (= Έγγραφα Σκοπέλου). Για τις συγκεκριμένες δωρεές οι οποίες αποτελούν δωρεές υπέρ τρίτων βλ. αναλυτικότερα ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Σίφνος*, σ. 435.

74. Μηνιάτης, αριθ. 239 (υπό τον όρο ότι η εκκλησία στην οποία αφιερώνεται το ακίνητο θα τελεί διηνεκώς τα μνημόσυνα στη μνήμη των δωρητών), 389 (δωρεά αιτία θανάτου στην ανηψιά της δωρήτριας ως ανταπόδοση για την φροντίδα που της παρείχε όσο ζούσε), 526 (μετατροπή πωλήσεως ακινήτου σε δωρεά-ψυχικό δια της παραδόσεως του χρεωστικού εγγράφου που βεβαιώνει την οφειλή του τιμήματος στα χέρια του αγοραστή. Η δωρεά έχει ανταποδοτικό χαρακτήρα για τις φροντίδες που παρείχε ο αγοραστής στον πωλητή του ακινήτου. Ο δωρεοδόχος Φραντζέσκος Κορονέλλος αναλαμβάνει, ως "βικάριος" Νάξου και Πάρου, να τελεί τα μνημόσυνα μετά θάνατον του δωρητή μισέρ Μιχαλάκη Σκλαβούνου), 540 (δωρεά κτήματος επί του οποίου έχει συσταθεί αγροτική σύμβαση υπέρ ψυχικής σωτηρίας του δωρητή και της συζύγου του), 564.

75. Για την ορολογική αυτή σύγχυση μεταξύ "ψυχικών" και "μνημοσύνων" βλ. αναλυτικότερα ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Σίφνος*, σ. 427-429. Πρβλ. και ΜΑΡΙΔΑΚΗ, *Αστικόν Δίκαιον*, σ. 274-275.

76. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Δικαστικά αποφάσεις Μυκόνου*, σ. 128· Δ. ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα Ιστορίας του μεταβυζαντινού Δικαίου*, (Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών), τ. 26 (1966), αριθ. 982, σ. 366 (= *Περίγραμμα*) όπου με τη διάταξη της § 6 των κυρωθέντων κατά το έτος 1848 εθίμων της νήσου Σάμου και για την περίπτωση της λεγομένης "τριμοιρίας" ορίζεται ότι τα μνημόσυνα στη μνήμη τέκνου ή εγγόνου καταβάλλονται υποχρεωτικώς από τον επιζώντα ανιόντα του αποθανόντος στον οποίο για τον σκοπό αυτό αποδίδεται το τρίτον της κληρονομιαίας περιουσίας. Την ίδια διάταξη υιοθέτησε στη συνέχεια και ο υπ' αριθ. 1435 Νόμος της Σάμου του έτους 1904 (ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα*, αριθ. 1086). Πρβλ. και D. 11.7.12, 4, 5. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι και η διάταξη των D. 29.2.20, 1(=B. 35.14.20, 3) όπου ο νομοθέτης εκδηλώνοντας ιδιαίτερη μέριμνα για τη διασφάλιση των ταφικών υποχρεώσεων έναντι του θανόντος, θεωρεί ότι τα σχετικά έξοδα δεν συνιστούν πράξη αποδοχής της κληρονομίας από τους αναγκαίους κληρονόμους, εφ' όσον αυτοί δηλώσουν ότι δεν ενεργούν με διάνοια κληρονόμου αλλά "ένεκεν εὐσεβείας" ("pietatis").

βάνεται στα συμβόλαια⁷⁷. Πρόκειται για βαρύτατο ηθικό καθήκον προς το οποίο η μη συμμόρφωση ισοδυναμεί, κατά τις αντιλήψεις της εποχής, με ιεροσυλία σε βάρος της μνήμης του διαθέτη ή του δωρητή⁷⁸. Άλλωστε, οι δωρεές και γενικότερα οι διατάξεις τελευταίας βουλήσεως υπέρ ψυχικής σωτηρίας που γίνονταν κάτω από συνθήκες επικειμένου κινδύνου της ζωής του δωρητή συνδέονταν συνήθως και με το μυστήριο της εξομολόγησης⁷⁹. Το κωδικοποιημένο έθιμο της Μυκόνου του έτους 1776 όριζε λεπτομερώς τη διαδικασία που ακολουθείτο στις περιπτώσεις αυτές προκειμένου να αποτραπούν ενδεχόμενες παραποιήσεις των διατάξεων τελευταίας βουλήσεως του τελευτώντος. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο σχετικό έγγραφο, ο πνευματικός που τελούσε το μυστήριο της εξομολόγησης ενόψει βαρυτάτης ασθενείας ή επικειμένου θανάτου, ευθύς αμέσως μόλις υπέπιπτε στην αντίληψή του η βούληση του εξομολογουμένου προσώπου να προβεί σε εκχωρήσεις περιουσιακών στοιχείων, όφειλε να την γνωστοποιήσει σε κληρικούς, προεστούς ή γεροντότερους ιερείς και να τους μεταφέρει ενώπιον του ασθενούς προκειμένου να ακούσουν και "διὰ ζώσης" το περιεχόμενο των τελευταίων του βουλήσεων. Ο πνευματικός πατήρ υποχρεούτο επίσης να μεταβεί το συντομώτερο δυνατόν στη κατζελλαρία του νησιού και να δημοσιοποιήσει το γεγονός ενώπιον τριών μαρτύρων. Τέλος ορίζεται ότι η μαρτυρία του ιερέως δεν είχε ουδεμία νόμιμη ισχύ εάν γινόταν μετά τον θάνατο του ασθενούς⁸⁰.

77. Μηνιάτης, αριθ. 49, 540, 579· ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 245, 317, 511, 584, 620, 960, 971, 977, 1005, 1006, 1023, 1093, 1363, 1437, 1445, 1447, 1467, 1473 (στις περισσότερες από αυτές τις δωρεές ο δωρεοδόχος είναι κληρικός)· πρβλ. επίσης THIREAU, *Acte à cause de mort*, σ. 18.

78. Στο γαλλικό εθιμικό δίκαιο το καθήκον αυτό σταδιακά και υπό την επίδραση των πιέσεων που άσκησε, τόσο η εκκλησία όσο και η κοινωνία, οδήγησε στη διαμόρφωση αντίστοιχων εθιμικών κανόνων (αφορισμός, έκπτωση των εξ αδιαθέτου κληρονόμων από την εξ αδιαθέτου μερίδα τους). Για το ζήτημα βλ. THIREAU, *Acte à cause de mort*, σ. 38.

79. Ιδιόμορφη περίπτωση δωρεάς αιτία θανάτου, υπέρ ψυχικής σωτηρίας και εγγραφής της δωρήτριας στην Αγία Πρόθεση, απαντάται σε νοταριακό συμβόλαιο του Ι. Μηνιάτη του έτους 1688 (Μηνιάτης, αριθ. 739 έτους 1688). Αντικείμενο της δωρεάς αποτελεί η εκχώρηση χρηματικής απαιτήσεως της δωρήτριας προς τον ιερέα που ετέλεσε το μυστήριο της εξομολόγησης κατά τη στιγμή του θανάτου της. Η απαίτηση προέρχεται από πώληση ακινήτου της δωρήτριας για το οποίο εκείνη ουδέποτε έλαβε το συνομολογηθέν τίμημα, παρ' ότι οι αγοραστές έλαβαν αυτοβούλως ("ἐκάνασιν ζάφτι") τη νομή και κατοχή του πράγματος. Το ποσόν της απαιτήσεως θα αποτελέσει την αμοιβή του ιερέα για την τέλεση των προθέσεων στη μνήμη του δωρητή.

80. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Έγγραφα δικαιοπραξιών Μυκόνου*, σ. 142-143. Για το ζήτημα όπως εμφανίζεται στο γαλλικό εθιμικό δίκαιο του 10ου αιώνα πρβλ. THIREAU, *Acte à cause de mort*, σ. 18-19, 39.

Οι αγαθοεργίες υπέρ ψυχικής σωτηρίας καθώς και οι αμοιβές του κλήρου για την τέλεση της κηδείας και των μνημοσύνων του θανόντος διαφοροποιούνται από την εκχώρηση του τριτημορίου (ή και μεγαλύτερου μεριδίου) της περιουσίας των άνευ διαθήκης και απαίδων κληρονομούμενων υπέρ φιλανθρωπικών σκοπών⁸¹. Άλλωστε η διάθεση του τρίτου της περιουσίας των απαίδων, η οποία είχε επικρατήσει εθιμικά στη περιοχή της Πελοποννήσου αλλά και στην Κρήτη κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο⁸², είναι ιδιαίτερα αμφίβολο αν ίσχυσε και στον κυκλαδικό χώρο λόγω της διευρύνσεως του κύκλου των προστατευομένων συγγενικών προσώπων κατά τις τοπικές εθιμικές αντιλήψεις⁸³. Εξάλλου, οι παραχωρηθέντες στα νησιά των Κυκλάδων ειδικοί προνομιακοί ορισμοί είχαν νομιμοποιήσει την διάθεση του συνόλου της περιουσίας των κατοίκων με διαθήκη σε οποιοδήποτε ιδιώτη επιθυμούσε ο διαθέτης και όχι μόνον σε κληρικούς, εκκλησίες, μονές ή ευαγή ιδρύματα⁸⁴. Τέλος τα "ψυχικά" θα πρέπει να διακριθούν, αφ' ενός μεν από τις ποικίλες, τακτικές ή έκτακτες, χρηματικές εισφορές των επαρχιών που προορίζονταν για την κάλυψη του διαρκώς αυξανόμενου χρέους του Οικουμενικού Πατριαρχείου (όπως ήταν οι "ζητεΐαι" ή "ἀποκοπαί", τα "ἐμβατίκια" των ιερέων, το "φιλότιμον" των αρχιερέων κατά τη χειροτονία τους καθώς και, από τα τέλη του 18ου αι., η πληρωμή του χρεωλυσίου), αφ' ετέρου δε από την κάλυψη των φόρων που εβάρυναν το Πατριαρχείο, μεγάλο μέρος των οποίων μετακυλίετο στους κατά τόπους αρχιερείς και δι' αυ-

81. Η υποχρέωση αυτή διαμορφώθηκε σε αναλογία με τα ισχύσαντα στο μεταίουστινιάνειο βυζαντινό δίκαιο αλλά και σε εναρμόνιση με τις σχετικές επιταγές του οθωμανικού δικαίου. Ειδικότερα για την, κατά το οθωμανικό δίκαιο, ελευθερία διαθέσεως δια κληροδοσίας μόνον του 1/3 της περιουσίας των ακλήρων λαϊκών και τούτο αποκλειστικώς χάριν ευαγών σκοπών βλ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Επίσημα τουρκικά γράμματα αναφερόμενα εις τα εκκλησιαστικά ημών δίκαια*, Κων/πολις 1909, σ. 11· Ν. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ, *Ανατολικά Μελέται. Α'. Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Σμύρνη 1909, σ. 271-273· Δ. Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ (ΔΗΡΜΗΤΟΓΛΟΥ), *Ιερονομικόν Κληρονομικόν των Μωαμεθανών Δίκαιον* (Φεραίζ), Αθήναι 1915, σ. 110-111.

82. Βλ. σχετικά Λ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Συλλογή τοπικών της Ελλάδος συνηθειών...*, Αθήνα 1853, σ. 5, 44, 48 για τις περιοχές Ναυπλίου, Ναυπάκτου, Αίγινας (= Συλλογή)· ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ερωτήματα* (1962), σ. 11, 29, 33, 35, 40, 45, 53, 55, 57 (περιοχές Τρίπολης, Πόρου, Αγίου Πέτρου, Καρύταινας, Στεμνίτσας, Μονεμβασίας (Βάτικα), Ανατ. Σπάρτης, Νησίου, Κορώνης, Μεθώνης)· ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα*, αριθ. 874, 879 για τις περιοχές Καλαβρύτων· ΜΑΡΙΔΑΚΗ, *Αστικόν Δίκαιον*, σ. 282 σημ. 38.

83. ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα*, αριθ. 526 έτους 1796, 691 έτους 1820, 699 έτους 1821, 735 έτους 1824. Για το ζήτημα βλ. και πιο κάτω σ. 165 επ.

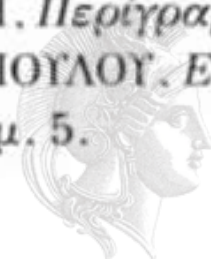
84. Βλ. Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, *Σύστασις του κοινού των Μυκονίων*, Ερμούπολις 1924, σ. 12· Δ. ΠΑΣΧΑΛΗ, "Προνόμια και διοικήσεις των Κυκλάδων επί τουρκοκρατίας", *Αρχείον Δ. Καλιτσουνάκη*, τευχ. Α' (1948), σ. 136· ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα*, αριθ. 130 (αχτναμές σ. Ιμπραήμ έτους 1646).

τών στους κατοίκους των επαρχιών ("πεσκέσιον", "χαράτσι", "μηρίον")⁸⁵.

Αξιοσημείωτο είναι ότι τα νοταριακά συμβόλαια τα οποία περιελάμβαναν υποχρέωση των κληρονόμων ή των δωρεοδόχων να καταβάλλουν σε εκκλησίες ή μοναστήρια χρηματικό ποσό για την τέλεση των "προθέσεων" μετά θάνατο του διαθέτη ή δωρητή αποτελούσαν νόμιμους εκτελεστούς τίτλους για την βεβαίωση της σχετικής αξιώσεως των τοπικών εκκλησιαστικών αρχών⁸⁶. Συνεπώς οι νόμιμοι εκπρόσωποι των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων είχαν το δικαίωμα να προβούν σε αναγκαστική κατάσχεση της εκχωρηθείσας (με διαθήκη ή δωρεά) περιουσίας του οφειλέτη για την εί-

85. Για το όλο θέμα βλ. αναλυτικά Β. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, *Συμβολαί εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν και το Εκκλησιαστικόν Δίκαιον. Το χρέος του κοινού και η Οικονομική Επιτροπή του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Κων/πολις 1921, σ. 70-98 (= *Χρέος του "κοινού"*). Πρβλ. επίσης Α. ΣΙΓΑΛΑ, "Πατριαρχικαί πράξεις, φερμάνια και άλλα έγγραφα", *Μακεδονικά*, Ι, 1940, σ. 284α (φερμάνιον Σουλτάνου Μαχμούτ έτους 1815)· ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα*, αριθ. 379 (φιρμάνι σ. Σουλεϊμάν του έτους 1756), αριθ. 468 (βεράτιον του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ έτους 1784), 982 (έθιμα Σάμου έτους 1848), αριθ. 1086 (Νόμος Σάμου αριθ. 1435/1904)· Μ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής βιβλιοθήκης Κοζάνης 1676-1808*, Θεσσαλονίκη 1951, σ. 93 (εγκύκλιος του Σερβίων και Κοζάνης Θεοφίλου έτους 1797 από την οποία προκύπτει ότι υπήρχε συνήθεια να καταλείπεται στον αρχιερέα της επισκοπής Κοζάνης εισφορά ανάλογη με την περιουσία του θανόντος)· ΜΑΡΙΔΑΚΗ, *Αστικόν Δίκαιον*, σ. 280 σημ. 236 (έγγραφο διαμαρτυρία ιδιώτη προς τη δημογεροντία Σίφνου έτους 1829 κατά του εκκλησιαστικού τοποτηρητού Βαρθολομαίου όπου αναφέρεται η εθιμικά διαμορφωθείσα υποχρέωση των ακλήρων Σιφνίων να καταβάλλουν προς τους εκάστοτε μητροπολίτες της περιοχής "ἀρχιερατικά δικαιώματα" ανάλογα με την "τάξη")· ΔΡΑΚΑΚΗ, *Σύρος*, αριθ. 49, 52 (δικαστικές αποφάσεις κοινοτικού κριτηρίου της Σύρου έτους 1729 και Καθολικού Επισκόπου Σύρου έτους 1740)· Μηνιάτης, αριθ. 755 (παραχώρηση ακινήτου στο μοναστήρι του Αφέντη του Χριστού διότι επί 18 έτη δεν δίδονταν, λόγω απουσίας του ιδιοκτήτη στην Πόλη, τα τέλη που όφειλε το ακίνητο στο ναό)· Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, "Έγγραφα ιδιωτικά εκ Δ. Μάνης των ετών 1547-1830", *ΕΚΕΙΕΔ*, 3 (1950), σ. 100 (αχρονολόγητο έγγραφο από το οποίο προκύπτει η υποχρεωτική απόδοση ακινήτων στους εκκλησιαστικούς άρχοντες υπό τη μορφή της "ἀρχιερατικής ζητείας". Υπεύθυνοι για την απόδοση ήταν οι τοπικοί ιερείς, ο κάθε ένας για τη "ζητεία" της ενορίας του. Σε περίπτωση παραβάσεως της υποχρεώσεως επαπειλείται η ποινή του αφορισμού για τους λαϊκούς και παύσεως των καθηκόντων για τους ιερείς)· ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Σίφνος*, σ. 422 (φιρμάνι του σουλτάνου Μαχμούτ έτους 1815) στιχ. 225-230· Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ – Π. Δ. ΜΙΧΗΛΑΡΗ, *Η νομική Συναγωγή του Δοσιθέου, μία πηγή και ένα τεκμήριο*, Αθήνα 1987, σ. 179-180 (πατριαρχική απόφαση με την οποία επαπειλείται η ποινή της καθαιρέσεως για τους αρχιερείς που δεν καταβάλλουν τα εκκλησιαστικά δικαιώματα των περιφερειών τους προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο).

86. Βλ. και Βεράτιον του Οσμάν Γ' υπέρ Κυρίλλου Ε' έτους 1754 με το οποίο επιβάλλεται η είσπραξη του τριτημορίου που ορισμένοι χριστιανοί κατέλειπαν με διαθήκη σε εκκλησίες και μοναστήρια από τους νόμιμους κληρονόμους τους (ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα*, αριθ. 370, σ. 192). Πρβλ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ – Μ. ΛΙΒΑΔΑ – Α. ΓΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εγχειρίδιον της Πολιτικής Δικονομίας*, έκδ. 7η, Αθήνα 1924-1926, τ. Α', σ. 86 σημ. 5.

σπραξη των σχετικών απαιτήσεων. Όπως δε χαρακτηριστικά αναφέρεται σε κληρονομική σύμβαση του έτους 1681 που έχει καταρτισθεί από τον νοτάριο Νάξου Ιω. Μηνιάτη, για την υλική και νομική δέσμευση του ακινήτου από τους επιτρόπους της εκκλησίας δεν απαιτείτο η μεσολάβηση άλλων δικαιοδοτικών-εκτελεστικών οργάνων ούτε ήταν επιτρεπτή, κατά το στάδιο αυτό, η προβολή αντιρρήσεων⁸⁷.

Στα σχετικά συμβόλαια ο δωρητής παρέχει συνήθως στον δωρεοδόχο τη διασφάλιση ότι η συγκεκριμένη δωρεά λόγω του ιερού της χαρακτήρα δεν θα μπορεί να ανακληθεί ή να τροποποιηθεί στο μέλλον από τον ίδιο ή από τρίτα πρόσωπα, συγγενικά του ή μη⁸⁸. Σε περίπτωση πάντως εκχωρήσεως του συνόλου της περιουσίας του δωρητή με δωρεά εν ζωή ή αιτία θανάτου υπέρ ψυχικής του σωτηρίας δεν θίγονταν, σε αναλογία με τα ισχύσαντα στο βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο⁸⁹, τα δικαιώματα των δανειστών.

87. Μηνιάτης, αριθ. 172 ("καὶ ἂν ἴσως καὶ δὲν ἤθελε δώσῃν τὴν μπρόθῃσιν ἡγου πέ-ντε ρεάλια εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν τῆς κυρίας Θεοτόκου νὰ ἔχουν ἐξουσία οἱ ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησίας νὰ πιάνου τὰ αὐτὰ σπίτια νὰ τὰ πουλοῦσιν νὰ παίρνου τὴν πρόθῃσιν χωρὶς κανένα κοντράστιο").

88. ΒΙΣΒΙΖΗ, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, αριθ. 79· Μηνιάτης, αριθ. 85, 526 ("μὴ ἡμπορώντας κανεῖς νὰ βρεθῇν ἢ ἐδικός του ἢ ξένος νὰ ἐναντιωθῇν εἰς τὸ αὐτὸ ψυχικὸν μῆτε ὁ ἴδιος νὰ μὴ νῆμπορῇ νὰ τὸ μετατρέψῃν ἢ νὰ τὸ πράξῃν ἀλλέως..."), 534, 540, 839. Αντιθέτως στο υπ' αριθ. 579 συμβόλαιο (βλ. και πιο πάνω σημ. 24, 62) η δωρήτρια διατηρεῖ το δικαίωμα ανακλήσεως της δωρεάς εάν το μοναστήρι δεν τηρήσει τους όρους περί διαχειρίσεως και επικαρπίας των δωρηθέντων ακινήτων που περιέχονται στο συμβόλαιο. Κατά τα άλλα πάντως εγγυάται ότι η δωρεά θα είναι απρόσβλητη από τρίτους. Ομοίως, κατά το έτος 1710 γίνεται δεκτή από κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου η ανάκληση δωρεάς που είχε αρχικά γίνει σε μοναστήρι (του Αφέντη του Σωτήρα) υπέρ τελέσεως των μνημοσύνων στη μνήμη της δωρήτριας (καλογριάς) διότι ο δωρεοδόχος, λόγω ελλείψεως εφημερίου, έχει περιέλθει σε αδυναμία προς εκτέλεση του σχετικού όρου. Το δικαστήριο αποδέχεται τη μεταγενέστερη παραχώρηση του δωρηθέντος κτήματος σε κληρικό για την τέλεση των ψυχικών υπέρ αναπαύσεως της ψυχής της καλογριάς, με την οποία συνεπώς ανακαλείται η προγενέστερη δωρεά προς το μοναστήρι (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Νομολογία κριτηρίων Μυκόνου, αριθ. 101).

89. Κατά το βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο οι δανειστές του υπερχρέου οφειλέτη, ο οποίος εμείωνε την περιουσία του δολίως προς όφελος άλλων, μπορούσαν με την άσκηση της παυλιανής αγωγής να στραφούν και κατά του τρίτου εάν ήταν συνένοχος του δόλου. Με την παυλιανή αγωγή ενάγονταν και εκείνοι που είχαν λάβει δωρεάν άνευ ανταλλάγματος, καίτοι ήσαν αμέτοχοι του δόλου, δηλαδή ο δόλος ετεκμαίρετο σε περίπτωση δωρεάς εν ζωή. Εάν πάλι επρόκειτο περί δωρεάς αιτία θανάτου, και σε αναλογία με τα ισχύοντα επί κληροδοσιών, η δωρεά αυτή εφ' όσον υπερέβαινε το ενεργητικό της περιουσίας του δωρητή ήταν αυτοδικαίως άκυρη, χωρίς οι δανειστές να έχουν ανάγκη εγέρσεως της παυλιανής αγωγής και αποδείξεως της δολίας προθέσεως του οφειλέτου (ΚΑΛΛΙΓΑ, *Ενοχικόν δίκαιον*, σ. 156-157· ΜΠΑΛΗ, *Κληρονομικόν δίκαιον*, § 451· πρβλ. και D. 39.6.17· B. 47.3.17· B. 41.1.100 και σχ.· Αρμενόπουλος Εξ. 3.5.51, 53· *Νομικόν Πρόχειρον* 3.121.2, έτερον σχ.). Κατά τον SAVIGNY (Δωρεές αιτία θανάτου, σ. 277), πρόκειται για μία από τις περιπτώσεις εξομοιώσεως των αιτία θανάτου δωρεών με

Τούτο προκύπτει από νοταριακό συμβόλαιο του ναξιώτη νοταρίου Ιω. Μηνιάτη του έτους 1683⁹⁰ όπου αναφέρεται ότι ο δανειστής προέβη μετά τον θάνατο του οφειλέτη του σε κατάσχεση γονικής προελεύσεως ακινήτου περιουσίας την οποία εκείνος είχε δωρήσει ως ψυχικό σε μοναστήρια ("ἐπειδὴ καὶ νὰ εἶχασιν τὸ πρᾶμαν τοῦ ψυχικὰ εἰς τὰ μοναστήριάν τος καὶ ἔτζι ἐκόψασιν ἀπὸ τὸ πρᾶμαν τοῦ ἀπὸ τὸ ἀμπέλι ὅπου εἶχε ἀπὸ τῆς μάνας τοῦ καὶ ἐδώκασιν τοῦ διὰ τὸ ἐκεῖνο χρέος καθὼς διαλαβάνει ἡ γραφὴ ὅπου τοῦ ἐκάμασιν εἰς τὲς πράξεις κάμου τοῦ ὑπογράφοντος"). Στην προκειμένη περίπτωση επρόκειτο μάλλον για δωρεά αιτία θανάτου διότι ο δανειστής δεν αναγκάστηκε να επιδιώξει δικαστικά την ικανοποίηση των αξιώσεών του αλλά προέβη ευθέως σε κατάσχεση των ακινήτων κατόπιν υπογραφής σχετικού συνυποσχετικού εγγράφου με τους εκπροσώπους των μοναστηριών. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι εκπρόσωποι των μοναστηριών-δωρεοδόχων, στα οποία περιήλθε μετά θάνατον του δωρητή η ακίνητη περιουσία του, παρίσταντο στο συμβόλαιο ως διάδοχοι ("ὡς πρόσωπον") του οφειλέτη-δωρητή.

Η μεταβίβαση της κυριότητας του δωρουμένου ακινήτου στον δωρεοδόχο επέρχεται, άλλοτε από την κατάρτιση του συμβολαίου και άλλοτε, μετά τον θάνατο του δωρητή, με συνήθη παραχώρηση εν ζωή της επικαρπίας στον δωρολήπτη⁹¹. Ιδιόμορφη περίπτωση δωρεάς αιτία θανάτου-ψυ-

τις κληροδοσίες η οποία απορρέει από την επέκταση της εφαρμογής του φαλκιδίου τεταρτημορίου και επί των δωρεών αυτών.

90. Μηνιάτης, αριθ. 360 έτους 1683. Στο συγκεκριμένο συμβόλαιο μία συγγενής διεκδικεί, ως νόμιμος εκ διαθήκης κληρονόμος της μητέρας του οφειλέτη, την περιουσία που δήμευσε ο δανειστής του. Για τον λόγο αυτό ο δανειστής επιλαμβάνεται ενός άλλου κτήματος, το οποίο επίσης είχε δοθεί ως ψυχικό στα μοναστήρια, κατόπιν εκτιμήσεως της αξίας του από ειδικούς εκτιμητές. Ο δανειστής επιφυλλάσσεται του νομίμου δικαιώματός του να δεσμεύσει στο μέλλον άλλο ακίνητο του οφειλέτη εάν και το νέο ακίνητο που περιήλθε στην κατοχή του παρουσιάσει νομικά ελαττώματα. Πρβλ. και το προγενέστερο υπ' αριθ. 258 έτους 1682 νοταριακό συμβόλαιο συμβιβασμού όπου ο ίδιος δανειστής διεκδικεί υποθηκευμένο σ' αυτόν ακίνητο που έχει δοθεί υπέρ ψυχικής του σωτηρίας του οφειλέτη στο μοναστήρι του Μέγα Προδρόμου. Οι εκπρόσωποι του μοναστηριού, συμμορφούμενοι με το περιεχόμενο μιας αιρετοκρισιακής αποφάσεως καθώς και μιας δικαστικής αποφάσεως τούρκου καδὴ που έχουν ήδη κρίνει τη διαφορά αυτή, δέχονται να εξοφλήσουν το χρέος στον δανειστή.

91. Μηνιάτης, αριθ. 49 (δωρεά εν ζωή σε ιδιώτη υπό τον όρο της ισοβίου διατροφής της δωρήτριας και τελέσεως των ψυχικών μετά θάνατον), 57 (δωρεά εν ζωή σε μοναστήρι), 85 (δωρεά αιτία θανάτου επικαρπίας γονικού κτήματος σε ιερέα υπό τον όρο της τελέσεως των μνημοσύνων στη μνήμη της δωρήτριας, του συζύγου της και των γονέων της. Μετά την αποβίωσή του το κτήμα περιέρχεται στο μοναστήρι όπου ιερουργούσε ο δωρεοδόχος), 87 (δωρεά αιτία θανάτου άγονου κτήματος, επίκτητης προελεύσεως, σε ιερομόναχο. Μετά τον θάνατο του δωρεοδόχου το κτήμα περιέρχεται στο μοναστήρι του Μέγα Χρυσοστόμου), 579 (αφιέρωση του συνόλου της γονικής περιουσίας της αρχό-

χικού αποτελεί η αναφερόμενη σε νοταριακό συμβόλαιο του Ιω. Μηνιάτη του έτους 1689. Στη συγκεκριμένη δωρεά η δωρήτρια παραιτείται από τους μέλλοντες τόκους χρηματικού ποσού που είχε δανείσει στον πατέρα του δωρολήπτη⁹².

Δωρεές υπό την τυπική μορφή του "ψυχικοῦ" με τις οποίες ο δανειστής προβαίνει σε άφεση χρέους που βαρύνει τον δωρολήπτη απαντώνται επίσης στα δικαιοπρακτικά έγγραφα⁹³. Στις περιπτώσεις αυτές ο δωρολήπτης είναι κάποιο μοναστήρι που αναλαμβάνει, μέσω του εκπροσώπου του, έναντι της αφέσεως του χρέους που τον βαρύνει, την τέλεση των μεταθανατίων θείων λειτουργιών υπέρ της ψυχικής σωτηρίας του δωρητή.

Ορισμένες φορές, προκειμένου να διασφαλισθεί ο αυστηρά θρησκευτικός χαρακτήρας της δωρεάς, δηλαδή η ψυχική σωτηρία και διηνεκής τέλεση των λειτουργιών στη μνήμη του δωρητή και πιθανόν και άλλων προσώπων της οικογένειάς του, τίθεται ο πρόσθετος όρος ότι ο δωρολήπτης (συνήθως κάποιο μοναστήρι, εκκλησία ή εφημέριος ναού) δεν έχει το δικαίωμα να εκχωρήσει με οποιοδήποτε τρόπο το δωρηθέν ακίνητο σε άλ-

ντισσας Φλουρέτζας Σπανοπούλου στο ναό της Θεοσκεπάστης), 672 (δωρεά εν ζωή επίκτητου ακινήτου του δωρητή προς τη σύζυγό του υπέρ ψυχικής του σωτηρίας και σε ανταπόδοση για τις φροντίδες της). Βλ. επίσης ΚΑΛΛΙΑΝΟΥ, Έγγραφα Σκοπέλου, σ. 317.

92. Μηνιάτης, αριθ. 889. Συγκεκριμένα αναφέρεται: "...ὅτι νὰ ἀπομείνη αὐτὸς νὰ τῆς δίνη τὸ λεγόμενον διάφορον τὰ ἔξε πινάκια τὸ γέννημα κάθε ν χρόνον καὶ ἀποθανώντας τῆς νὰ εἶναι χάρισμά του τὰ ἔξε ρεάλια διὰ τὴ ψυχὴν τῆς καὶ εἰς ὄνομα ψυχικοῦ". Κατὰ το βυζαντινορωμαϊκὸ δίκαιο ἡ παραίτηση ἀπὸ μέλλοντες τόκους δεν εθεωρεῖτο ὡς δωρεά, διότι οἱ τόκοι αὐτοὶ δεν αποτελοῦσαν κεκτημένα τῆς περιουσίας του δίδοντος καὶ συνεπὼς δεν ἐπῆρχετο, διὰ τῆς δωρεάς, πραγματικὴ ἀπαλλοτρίωση περιουσιακῶν στοιχείων του δωρητή (ΚΑΛΛΙΓΑ, *Ενοχικὸν δίκαιον*, σ. 151). Αντίθετη ἀποψη ἐκφράζει ὁ SCHLLING (Δωρεές, § 2, σημ. 17, 18) ὁ ὁποῖος κατατάσσει τὶς δωρεές μελλόντων τόκων στὶς δωρεές ὑπὸ εὐρεία ἐννοια ὡς παροχές χάριν ἐλευθεριότητος.

93. Μηνιάτης, αριθ. 431 (ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐγγράφο, ἡ δωρήτρια εἶχε δανείσει στὸ ιδιόκτητο μοναστήρι τῶν Ἀγίων Σαράντα τὸ ποσὸν τῶν 25 ρεαλίων. Πρὸς διασφάλιση του χρέους τὸ μοναστήρι ὑποθήκευσε κτῆμα του τὸ ὁποῖο καὶ παρέδωσε στὰ χέρια τῆς δανειστρίας γιὰ νὰ τὸ καλλιεργεῖ καὶ νὰ λαμβάνει τοὺς καρπούς εἰς ἐξόφληση τῶν οφειλομένων. Ωστόσο ἐκείνη γιὰ λόγους ψυχικῆς τῆς σωτηρίας προέβη σὲ σύσταση δωρεάς αἰτία θανάτου του υποθηκευμένου κτήματος πρὸς τὸ μοναστήρι, στὸ ὁποῖο τὸ ἀκίνητο περιέρχεται πλέον "ἐλεύθερον παντολεύθερον διὰ τὸ αὐτὸ χρέος". Ἡ δωρήτρια με σχετικὴ τῆς δήλωση ἐνώπιον του νοταρίου ἀκυρώνει τὸ χρεωστικὸ ἐγγράφο που εἶναι κατατεθειμένα στὴ κοινοτικὴ κατζηλλαρία), 526 [δωρεά κάμαρας στὸν "βικάριο" Νάξου καὶ Πάρου Φρατζέσκο Κορονέλλο γιὰ νὰ τελεῖ "τὶς θεῖες μυσταγωγίες καὶ εἰς τὲς δέησές του νὰ μνημονεύῃ καὶ νὰ παρακαλῇ τὸν ἀφέντην τὸν Θεὸν διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς" του δωρητή. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐγγράφο, ἡ δωρούμενη κάμαρα εἶχε πωληθεῖ στὸ παρελθόν στὸν βικάριο ὁ ὁποῖος ὁμως δεν κατέβαλε ποτέ τὸ τίμημα τῆς πωλήσεως. Με τὴν σύσταση τῆς δωρεάς καὶ τὴν παράδοση του χρεωστικοῦ ἐγγράφου στὰ χέρια του οφειλέτη ἐπέρχεται πλέον ἡ ἀπόσβεση του χρέους].

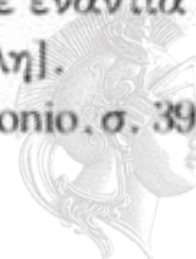
λον⁹⁴. Εξαιτίας ακριβώς της απαγορεύσεως εκποιήσεως των δωρουμένων ακινήτων, η νομική συνάφεια των χαριστικών αυτών δικαιοπραξιών με τις κληροδοσίες είναι και εδώ εμφανής⁹⁵. Πρόκειται μάλλον για σύσταση της δουλείας του "πατριμονίου", η οποία, καθώς προκύπτει από τα σχετικά δικαιοπρακτικά έγγραφα, ήταν σε χρήση κατά τον 17ο αιώνα όχι μόνο στη Σύρο (όπως αναφέρει ο Ανδρ. Δρακάκης) αλλά και στη Νάξο⁹⁶. Ο θεσμός αποτελεί κατάλοιπο του ενετικού παρελθόντος των νησιών αυτών, αντίστοιχος πιθανότατα του εκκλησιαστικού πατριμονίου (*patrimonio ecclesiastico*) των ενετών καθολικών ιερέων. Κατ' αναλογία δε προς τα ισχύσαντα στον ενετικό αυτό θεσμό, τα δωρούμενα ακίνητα δεν μπορούσαν να εκχωρηθούν, να υποθηκευθούν καθώς και να αποτελέσουν αντικείμενο δημεύσεως από τους πιστωτές του κατέχοντος κληρικού⁹⁷.

94. Μηνιάτης, αριθ. 146 (προσήλωση κτήματος στο μοναστήρι του Μεγάλου Γεωργίου υπό τον όρο ότι θα "είναι ανέσπαστον από τὸ αὐτὸ μοναστήριν καὶ νὰ μὴν ἡμπορῇ ποτὲ τὸ αὐτὸ πρᾶμα νὰ ἀποξενωθῇν ἀπὸ τὸ αὐτὸ μοναστήριν μήτε νὰ μποροῦν νὰ τὸ πολήσουν μήτε νὰ τὸ χαρίσου μήτε νὰ τὸ πουρκοτάξου εἰς κοσμικοῦ χέρια"), 239 (δωρεά αιτία θανάτου ακινήτου προς την Φραγκική Μητρόπολη υπό τον όρο ότι δεν θα δύναται να εκποιήσει ή να ανταλλάξει το ακίνητο. Ως αντίχαρη η Μητρόπολη δίδει στη δωρήτρια ἑξὶ χρυσὰ τζικίνια), 579 (αφιέρωση προς το μοναστήρι της Κυρίας Θεοσκέπαστης υπό τον όρο ότι το μοναστήρι δεν θα μπορεί να πουλήσει, να χαρίσει ή να προικοδοτήσει τα δωρηθέντα ακίνητα), 839 (δωρεά των 3/4 γονικού κτήματος στο μοναστήρι του Τιμίου Σταυρού). ΒΙΣΒΙΖΗ, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, αριθ. 79 έτους 1576 [δωρεά-"ψυχικό" του συνόλου της περιουσίας της δωρήτριας σε μοναστήρι υπό τον όρο ότι η δωρούμενη περιουσία δεν θα μπορεί να πουληθεί, να δωρηθεί ή να απαλλοτριωθεί με άλλο τρόπο αλλά θα τελεί υπό την διαχείριση ("ὄρδινε") των εκάστοτε "πρεδικαδόρων" της εκκλησίας. Εάν πάλι παύσει η διαχείριση του μοναστηριού από τους εκάστοτε "πρεδικαδόρους" η διαχείριση των δωρηθέντων θα περιέρχεται στον "Ντεγάνο" της Μητροπόλεως και στους εκάστοτε διαδόχους του].

95. Στις δωρεές αυτές ο μεν ιδιοκτήτης του μοναστηριού ή ο νόμιμος εκπρόσωπός του εγκαθίστανται ως αιτία θανάτου δωρεοδόχοι, η δε μονή βρίσκεται σε θέση τετιμημένου προσώπου (κληροδόχου). Πρβλ. Β. 44.27.3· ΜΠΑΛΗ, *Εγχειρίδιον κληρονομικού δικαίου*, § 415.

96. Στην εμπράγματη σύμβαση του "πατριμονίου" ο εκάστοτε κύριος του βεβαρυμένου ακινήτου (συνήθως ιερέας) φέρει το βάρος της τελέσεως των λειτουργιών υπέρ σωτηρίας της ψυχής του αρχικού κυρίου που συνέστησε τη δουλεία [ΔΡΑΚΑΚΗ, Σύρος, σ. 177· Μηνιάτης, αριθ. 59, 146, 377 ("νὰ τὸν ἐκάνη παπᾶ νὰ τὸ δώνη διὰ πατριμόνιον του"), αριθ. 379 ("νὰ πηγαίνου ἀπὸ παπᾶ ὡς παπᾶ ἀπὸ τὸ γένος μας"), 839]. Από τα έγγραφα που είχα στη διάθεσή μου προκύπτει ότι η σύσταση του "πατριμονίου" στη Νάξο γινόταν συνήθως με διαθήκες ή προικοσύμφωνα [Μηνιάτης, αριθ. 377, 401, 682, 709, 884]. Βλ. και ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ, Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα, αριθ. 95 έτους 1675, σ. 230 [δωρητήριο συμβόλαιο όπου υπάρχει ρητή απαγόρευση προς τον δωρεοδόχο (εξάδελφο του δωρητή) να εκποιεί το δωρούμενο. Μετά τον θάνατο του δωρεοδόχου, σύμφωνα με σχετικό όρο του συμβολαίου, το δωρούμενο ακίνητο περιέρχεται υποχρεωτικά σε αρσενικό του παιδί υπό την προϋπόθεση ότι θα γίνει καθολικός ιερέας. Σε εναντία δε περίπτωση ο δωρητής επιβάλλει τη μεταβίβασή του στη Φραγκική Μητρόπολη].

97. M. FERRO, *Dizionario del Diritto Comune e Veneto*, II, Venezia 1847, λ. Patrimonio, σ. 397.

II. Νομικοί περιορισμοί στις εκχωρήσεις γονικών περιουσιών με χαρακτηριστικές δικαιοπραξίες.

1. Δεσμευμένες γονικές περιουσίες

Κατά τη διάρκεια του 16ου-18ου αι. ο κυκλαδικός χώρος (Νάξος, Μήλος, Ίος, Μύκονος κ.ά.) ανέπτυξε την εθιμική πρακτική της δεσμεύσεως γονικών περιουσιών με ειδικούς καταπιστευματικούς όρους ("κοντετζιό")⁹⁸. Οι όροι αυτοί συνεπάγονταν την πλήρη απαγόρευση διαθέσεως οικογενειακών περιουσιών σε τρίτα μη συγγενικά πρόσωπα του διαθέτη, ακόμα και εάν επρόκειτο για εκχωρήσεις περιουσιών δια χαρακτηριστικών δικαιοπραξιών⁹⁹.

Όπως ορίζεται στα σχετικά δικαιοπρακτικά έγγραφα της εποχής, ο νέος ιδιοκτήτης στον οποίο μεταβιβάζεται δεσμευθείσα (συνήθως με διαθήκη

98. Ως "κοντετζιονάδες" χαρακτηρίζονται οι γονικές περιουσίες οι οποίες κατά τη μεταβίβασή τους (με προικοσύμφωνο ή διαθήκη) δεσμεύθηκαν με τον όρο ("κοντετζιό") ότι, μετά τον θάνατο του ιδιοκτήτη, υποχρεωτικώς περιέρχονται στα τέκνα του, εάν δε δεν υπάρχουν τέκνα (είτε δεν γεννήθηκαν είτε προαπεβίωσαν), στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς κατά τη σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. "Διπλοκοντετζιονάδες" καλούνται οι γονικές περιουσίες που δεσμεύονται με τον επί πλέον όρο ότι, ακόμα και αν από τον γάμο προέλθουν τέκνα αλλά αποθάνουν μετά τη λύση του γάμου λόγω θανάτου του γονέως από τον όποιον κατάγεται η περιουσία, άνευ κατιόντων και αδιάθετα, και πάλι η περιουσία περιέρχεται στους εξ αίματος συγγενείς της πατρικής ή μητρικής γραμμής από την οποία προέρχεται η εν λόγω περιουσία, αποκλεισμένου του επιζώντος γονέως του κληρονομούμενου τέκνου. Για τους σχετικούς όρους βλ. αναλυτικότερα ΒΙΣΒΙΖΗ, Δικαστικά αποφάσεις Μυκόνου, αριθ. 6, σ. 59) ενώ τη νομική λειτουργία των ρητρών αυτών ως οικογενειακών καταπιστευμάτων επισήμανε πρώτος ο Γ. ΜΑΟΥΡΕΡ (Ο ελληνικός λαός, τ. Β', μετ. Χ. Πράτσια, σ. 394).

99. Βλ. σχετικά δικαστική απόφαση κοινοτικού κριτηρίου της Μυκόνου έτους 1693 με την οποία ακυρώνεται, κατόπιν ασκήσεως διεκδικητικής αγωγής από τα τέκνα, η προίκιση τρίτου από τον πατέρα δια προικώας περιουσίας της μητέρας που βρίσκεται σε αφάνεια. Όπως ειδικότερα αναφέρει το δικαστήριο, η περιουσία της μητέρας ήταν "κοντετζιονάδα" και συνεπώς έπρεπε να διαφυλαχθεί ακεραία υπέρ των γνησίων κατιόντων της προικισθείσης (ΒΙΣΒΙΖΗ, Δικαστικά αποφάσεις Μυκόνου, αριθ. 39). Πρβλ. επίσης ΙΑΚ, ΒΙΣΒΙΖΗ, "Τινά περί των προικίων εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και την Τουρκοκρατίαν", ΕΚΕΙΕΔ, 12 (1968), αριθ. 3, στιχ. 32-38, αριθ. 7, στιχ. 26-28 (= Προικία έγγραφα)· Μηνιάτης, αριθ. 13 (προικοσύμφωνο). Πρβλ. επίσης προικοσύμφωνο προερχόμενο από το νησί της Άνδρου έτους 1718 με ταυτόσημο περιεχόμενο (ΓΚΙΝΗ, Περίγραμμα, αριθ. 282, "... με τοῦτο, τοῦ ἀφέντη τὸ πρᾶγμα... κοντεσιονάδο, νὰ πηγαίνει ἀπὸ πρῶτο ὡς πρῶτο ἄρσενικό, καὶ νὰ μὴν μπορῇ νὰ τὸ πουλήσῃ, μηδὲ νὰ τὸ χαρίσῃ..."), καθώς και απόφαση του κοινοτικού κριτηρίου Σύρου έτους 1798 (Δ. ΓΚΙΝΗ, Περίγραμμα Ιστορίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου, ΕΕΒΣ, τ. ΜΓ', Αθήνα 1977-1978, αριθ. 82), με την οποία δεν ακυρώνεται δωρεά μητρικής προελεύσεως προικίου ακινήτου από τον πατέρα προς την κόρη διότι η μητέρα ομολογεί ενώπιον του δικαστηρίου ότι παρείχε τη συναίνεσή της κατά την κατάρτιση της δωρεάς.

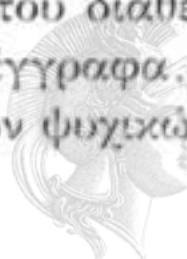
ή προικοσύμφωνο) γονική περιουσία δεν έχει δικαίωμα, μέσα στα χρονικά όρια που θέτει ο δεσμευτικός καταπιστευματικός όρος, "μιτεν να πούλησιν, μιτεν να χαρίσιν, μιτεν δια τι ψιχίν του (της) νά κάμιν, μιτε αλέος νά τὰ πράξιν, μόνο (πενήντα) ρεάληα να δονιν διὰ τι ψιχιν"¹⁰⁰. Ενδιαφέρον σχετικά με το εξεταζόμενο ζήτημα παρουσιάζει νοταριακό έγγραφο συμβιβασμού του έτους 1682¹⁰¹ συνομολογηθέν μεταξύ του μοναστηρίου του Αγ. Γεωργίου Αμάη της Νάξου (εκπροσωπούμενου από τον "σακελλάριο Ναξίας" ιερέα Γεώργιο Αμάη) και των θυγατέρων του Ηλία Παρζαλή. Όπως προκύπτει από το συγκεκριμένο έγγραφο, και σε συνδυασμό με τις πληροφορίες που παρέχει το αμέσως επόμενο, υπ' αριθ. 261, συμβόλαιο, πρόκειται για διεκδίκηση γονικής "κοντετζιονάδας" περιουσίας την οποία ο πατέρας είχε αρχικά προικοδοτήσει σε μία από τις κόρες του υπό τον συνήθη όρο ότι, εάν αποβιώσει άκληρη, θα περιέρχεται στους πλησιεστέρους συγγενείς. Η προικισθείσα παρεχώρησε με διαθήκη την περιουσία αυτή στον σύζυγό της ως "ψυχικό", εκείνος δε με τη σειρά του, μετά τον θάνατό της, την παρεχώρησε (με διαθήκη ή δωρεά αιτία θανάτου) υπέρ ψυχικής σωτηρίας του ιδίου και της συζύγου του στο μοναστήρι του Αγ. Γεωργίου. Μετά τον θάνατό του οι δύο αδελφές της συζύγου του διεκδίκησαν δικαστικά το παραχωρηθέν ακίνητο από το μοναστήρι, ως πλησιέστεροι συγγενείς. Στις δύο δίκες που διεξήχθησαν από τούρκους καδήδες κέρδισαν διαδοχικά πρώτα ο ένας διάδικος (το μοναστήρι) και ύστερα ο άλλος (οι αδελφές Παρζαλή). Τέλος οι δύο διάδικοι, προκειμένου να αποφύγουν τις περαιτέρω διενέξεις και τα υπέρογκα δικαστικά έξοδα που συνεπαγόταν η προσφυγή στην τουρκική δικαιοσύνη, κατέφυγαν στη λύση του εξωδικαστικού συμβιβασμού. Και το μεν μοναστήρι παραδίδει στις αδελφές το διεδικούμενο γονικό τους χωράφι, οι δε αδελφές δίνουν στον σακελλάριο, ως τυπικό αντάλλαγμα για την παραχώρηση του ακινήτου, είκοσι ρεάλια. Από τα προεκτεθέντα συνάγεται ότι το μοναστήρι αποδέχθηκε τελικώς ως έγκυρες τις όποιες δεσμεύσεις έφερε η καταληφθείσα περιουσία έναντι της οικογένειας του δωρητή.

Από τα κείμενα προκύπτει ότι στις περιπτώσεις δεσμευμένων γονικών περιουσιών το ποσοστό που δύναται ο ιδιοκτήτης να διαθέσει ελευθέρως υπέρ "ψυχικών" είναι αυστηρά περιορισμένο. Τις περισσότερες φορές συγκεκριμενοποιείται αριθμητικά σ' ένα ελάχιστο χρηματικό ποσό που απαιτείται για την τέλεση των εξόδων κηδείας και μνημοσύνων στη μνήμη του αποθανόντος¹⁰². Κατά συνέπεια είναι επιτρεπτή η διάθεση χρηματικού

100. Μηνιάτης, αριθ. 202, 242 κ.ά.

101. Μηνιάτης, αριθ. 260.

102. Στα δικαιοπρακτικά έγγραφα ορίζονται συνήθως προς τον σκοπό αυτό δέκα έως κατό ρεάλια, ανάλογα με την περιουσιακή κατάσταση του δωρητή ή του διαθέτη (Μηνιάτης, αριθ. 31, 48, 242, 250, 354, 891· ΒΙΣΒΙΖΗ, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, αριθ. 10 έτους 1578, όπου αναφέρονται διακόσια υπέρπυρα προς τέλεση των ψυχικών).

ποσού για την τέλεση των απαιτούμενων, κατά το εκκλησιαστικό τελετουργικό, μεταθανατίων λειτουργιών όχι όμως και η πλήρης εκχώρηση "κοντετζιονάδας" γονικής περιουσίας σε τρίτους χάριν ψυχικής σωτηρίας του διαθέτη ή του δωρητή. Ο αποτρεπτικός και αυστηρά περιοριστικός χαρακτήρας των σχετικών όρων μπορεί πιθανόν να συνδυασθεί με τις γενικότερες προσπάθειες των νησιωτών (λαϊκών και κληρικών) να ελαχιστοποιήσουν ή και να εξαλείψουν τα ποικίλα εκκλησιαστικά δικαιώματα κατά τους 17ο-18ο αι.¹⁰³ αλλά και με την αισθητή μείωση του πλούτου του κλήρου που παρατηρείται σε ορισμένες νησιωτικές περιοχές (όπως η Μύκονος) κατά τις αρχές του 18ου αι.¹⁰⁴.

Τα χρηματικά αυτά ποσά ισοδυναμούσαν με το κόστος εγγραφής του ονόματος του διαθέτη στην "πρόθεση", δηλαδή στα ιερά δίπτυχα της Εκκλησίας. Στο νησί της Νάξου κατά τον 17ο αιώνα η μία Αγία Πρόθεση εξαγοραζόταν με πέντε ριάλια τα οποία ισοδυναμούσαν κατά τον 17ο αι. με 7 χρυσά φράγκα ή 1 τουρκικό γρόσι [Μηνιάτης, αριθ. 172 έτους 1681· Δ. ΠΑΣΧΑΛΗ, "Κυκλαδικά θέσμια μετ' ανεκδότων εγγράφων", *Αρχαίον Ιδιωτικού Δικαίου*, 6 (1939), σ. 237 σημ. 2, 240 σημ. 3]. Βλ. επίσης ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα*, αριθ. 295 (προικοσύμφωνο από τη Νάουσα της Πάρου έτους 1772 όπου ορίζεται ότι η γονική "κοντετζιονάδα" περιουσία των ατέκνων περιέρχεται στους "πλέα σιμοτέρους τους συγγενείς", οι δε διαθέτες δεν δύνανται να διαθέσουν υπέρ ψυχικής σωτηρίας "πάρεξ είκοσι γροσῶ πρᾶγμα καὶ οὐχὶ περισσότερον". Τον όρο αυτό, όπως επισημαίνει ο Γκίνης, περιελάμβαναν όλα τα προικοσύμφωνα της Πάρου).

103. Εξήγηση του φαινομένου αποτελεί η σοβαρότατη οικονομική δυσπραγία των νησιωτικών περιοχών κατά την περίοδο αυτή, ως επακόλουθο του Κρητικού (1645-1669) και Τουρκοβενετικού πολέμου (1684-1699). Ήδη μεταξύ των ετών 1729-1750, επί αρχιεπισκόπου Σίφνου και Μυκόνου Νεόφυτου, οι Μυκόνιοι κατόρθωσαν, με πατριαρχική επιστολή, να περιορίσουν τις εισφορές προς τον αρχιεπίσκοπο, όπως αυτές είχαν καθορισθεί σε παλαιότερο συμφωνητικό γράμμα του αρχιεπισκόπου Σίφνου Αθανασίου (1646-1673) με τους Μυκονίους που είχε συντάξει το έτος 1647 ο τότε κατ'επὶ κληρίδα Μυκόνου Γεράσιμος Βίδος. Αν και ο Νεόφυτος κατόρθωσε να προκαλέσει την έκδοση νέας πατριαρχικής επιστολής η οποία επανέφερε τις εκκλησιαστικές εισφορές των κατοίκων του νησιού στο αρχικό τους ύψος, το έτος 1772, προεστώτες της νήσου καθώς και πολλοί κληρικοί και μοναχοί επανέρχονται στο ζήτημα με έγγραφο που απευθύνουν προς τον αρχιεπίσκοπο Σίφνου Μελέτιο [Π. ΖΕΡΑΝΤΟΥ, *Ιστορικά έρευναί περί τας Εκκλησίας των Νήσων της Ανατολικής Μεσογείου Θαλάσσης*, τ. Α', Ερμούπολις 1913, (ανατ. Αθήνα 1998), σ. 134-135, 138, 144-146, 232-235]. Για τις ανάλογες αντιδράσεις των Σιφνίων επί αρχιερατείας Τιμοθέου του Κυπρίου, ο οποίος και καθηρέθη κατά το έτος 1678, τυπικώς λόγω καταχρήσεων, στην πραγματικότητα όμως λόγω αδυναμίας εισπράξεως των πατριαρχικών φορολογιών βλ. Σ. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗ, "Ανταρσία του πληρώματος της ορθόδοξης αρχιεπισκοπής Σίφνου", *Σιφνιακά*, 1(1991), σ. 63-64. Η όλη διαμάχη υποδηλώνει τη προσπάθεια του Οικουμενικού Πατριαρχείου να μετακυλίσει το αυξανόμενο χρέος του "κοινοῦ ταμείου" στις εξαρτώμενες από αυτό επαρχίες κατά τα τέλη του 18ου αιώνα. Για το ζήτημα βλ. αναλυτικότερα ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, *Χρέος του "κοινοῦ"*, σ. 89 επ.· C.G. PAPADOPOULOS, *Les Privilèges du Patriarcat Oecumenique (Communauté Grecque Orthodoxe) dans l' Empire Ottoman*, Paris 1921, σ. 333.

104. Τούτο προκύπτει από τα στοιχεία που παρέχουν τα φορολογικά κατάστιχα της

Αξίζει να σημειωθεί ότι η απόλυτη απαγόρευση εκχωρήσεως γονικών περιουσιών σε τρίτα μη συγγενικά πρόσωπα δεν απευθύνεται μόνον στους ιδιοκτήτες που έχουν γνήσιους κατιόντες αλλά και στους άκληρους, ευνοεί δηλαδή έναν ευρύτερο κύκλο συγγενικών προσώπων με σκοπό να περιέλθει η οικογενειακή περιουσία στους "πλέον πρόξιμους έδικούς κατὰ τὴν μπαλαιὰ συνήθεια". Είναι εμφανές ότι η εθιμικά διαμορφωθείσα στον κυκλαδικό χώρο νομική προστασία των δικαιωμάτων των συγγενών εξ αίματος του κληρονομούμενου¹⁰⁵ έρχεται εν μέρει σε αντίθεση με την αντίληψη του μεταιουστινιάνειου βυζαντινού δικαίου ότι η περιουσία του άνευ τέκνων τελευτώντος αποτελεί απροσέλευτο κληρονομία (*bona vacantia*) και επομένως, ως ανήκουσα στον αποθανόντα, πρέπει να διατεθεί κατὰ το τρίτον μέρος υπέρ της ψυχικής του σωτηρίας¹⁰⁶.

Μυχόνου του 17ου-18ου αι. [B. SLOT, *Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation Latine et occupation Ottomane c. 1500-1718*, (Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul), τ. 1, 1982, Annexe 3, table 2].

105. Πρβλ. και Μαλαξός, Κεφ. ΦΝΕ', ΦΝΣ', ΦΝΖ', ΦΝΗ'. Επίσης ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα*, αριθ. 340, 833, 834 (απάντηση δημογεροντίας Μυχόνου έτους 1833, αριθ. 4, "...ὁ ἐπιζῶν, γυνή τε ἢ ἀνὴρ, καρποτρῶγει ὅλην τὴν περιουσίαν τοῦ ἀποθανόντος, ἕως οὗ μένει εἰς τὴν τιμὴν τοῦ τεθνεῶτος... ἐὰν δὲ ἔλθῃ εἰς β' γάμον, ἡ περιουσία ἀπέρχεται εἰς τοὺς προθύμους"), 835 (απάντηση δημογεροντίας Ἰου έτους 1833, υπό Γ'), 1062 (Πρακτικά Πνευματικού συμβουλίου Κοινότητος Μανδρακίου της νήσου Νισύρου, άρθρο 69, "Οὐδέποτε κληρονομεῖ ἀδιαθέτως ὁ σύζυγος τὴν σύζυγον καὶ τὰνάπαλιν, ἐν περιπτώσει μὴ ὑπάρξεως τέκνων. Ἀφαιρουμένης τῆς νομίμου μοίρας, ἡ περιουσία ἐπιστρέφει εἰς τοὺς προικίσαντας καί, τούτων ἐκλιπόντων, εἰς τοὺς πλησιεστέρους νομίμους κληρονόμους"). Πρβλ. επίσης B. 47.1.6, σύμφωνα με την οποία ο υπεξούσιος δεν έχει ελευθερία διαθέσεως δια δωρεάς αιτία θανάτου του μη ιδιοκτήτου ή "ώσανει" ιδιοκτήτου πεκουλίου, χωρίς ειδική άδεια του πατέρα. Δύναται όμως να διαθέτει το πεκούλιο δια δωρεάς εν ζωή εάν υπάρχει εύλογος αιτία, υπό την προϋπόθεση ότι έχει επιτραπεί σ' αυτόν να το διοικεί και έχει λάβει ειδική άδεια για τη συγκεκριμένη δωρεά: *Νομικόν Πρόχειρον*, 1.50.8, "Ὁ υἱὸς δὲν ἤμπορεῖ νὰ χαρίσῃ οὐδόλως τι ἀπὸ τὰ πατρικὰ αὐτοῦ πράγματα, μακάρι καὶ ὡς ἀποθνήσκων, ἂν ἔχῃ ὁμῶς ιδιόκτητόν τι τὸ χαρίζει".

106. Βλ. ρητῶς *Νεαρά 40 Λέοντος ΣΤ'* Σοφού όπου ορίζεται η παρακράτηση υπέρ ψυχικών του 1/3 επί της περιουσίας του αδιαθέτως αποθνήσκοντος αιχμαλώτου, εφ' όσον δεν υπάρχουν κατιόντες και ανιόντες (NOAILLES-DAIN, *Novelles*, σ. 157 επ., "εἰ δὲ γὰρ λύτρον ψυχῆς ἢ ἰδία κτήσις, πῶς οὐχὶ καὶ κατὰ τοῦτον ἀδικίαν ἀκροτάτην ὑπομένουσιν οἱ αἰχμάλωτοι ...; ἔτι γε μὴν καὶ τὰ περὶ ἐλευθερίας ἀτόπως ἐκ τούτου διακείμενα, καὶ τὸ μᾶλλον ἀτοπώτατον, ὅτι μὴ διδομένης ἀδείας τοῖς αἰχμαλώτοις διαθέσθαι ἀνακύπτουσι πολλάκις τῆς ὑπάρξεως κτήτορες, οὓς ἡ τῶν ἐχθίστων εἶχε μοῖρα καὶ οὐδ' ἐνορᾶν αὐτοὺς ἐν ζῶσιν ὄντες ἠνείχοντο, οὐ τί ἂν εἶη φαυλότερον;"). Πρβλ. *Νεαρά 26 Λέοντος Δ' Χατζάρου και Κων/νου ΣΤ'* (ΙΩ. και Π. ΖΕΠΩΝ, *Νεαραί και Χρυσόβουλλα των μετά τον Ιουστινιανόν Βυζαντινών Αυτοκρατόρων*, JGR, τ. 1, Αθήνα 1931, σ. 40 επ. (= *Νεαραί*): *Νεαρά 12 Κων/νου Πορφυρογεννήτου* όπου προβλέπεται η παρακράτηση του 1/3 επί της περιουσίας υπέρ "ψυχικῶν" όλων αδιακρίτως των αδιαθέτως τελευτώντων απαίδων (ΖΕΠΩΝ, *Νεαραί*, σ. 235 επ.): *Πείρα 14. 6 /48.11*· *Αρμενόπουλος* Εξ. 1.18.22/5.8.78· *Σύνταγμα*, τ. 3, Κανών ΠΑ', σ. 507· *Μολδαβικός Κώδιξ*, § 945, 962 (όπου

Οι συγγενείς εξ αίματος του διαθέτη ή του δωρητή υπέρ των οποίων είχε τεθεί η δεσμευτική ρήτρα¹⁰⁷ μπορούσαν να διεκδικήσουν τη μεταβιβασθείσα γονική περιουσία¹⁰⁸, χωρίς χρονικούς περιορισμούς¹⁰⁹, με την εμπράγματα διεκδικητική αγωγή ή με την περί κλήρου αγωγή. Από τα σχετικά κείμενα δεν προκύπτει με σαφήνεια ο απώτερος βαθμός συγγενείας μέχρι τον οποίο ενομιμοποιείτο η άσκηση των σχετικών κληρονομικών δικαιωμάτων. Βέβαιο είναι πάντως ότι ως "πρόξιμοι έδικοί" εθεωρούντο οι συγγενείς εξ αίματος μέχρι και του τρίτου, ως προς τους γονείς, βαθμού συγγενείας, δηλαδή, εκτός από τους γνήσιους κατιόντες του κληρονομούμενου, οι αμφιθαλείς αδελφοί, τα ανήψια¹¹⁰ και τέκνα των προαποβιωσά-

στις περιπτώσεις εξ αδιαθέτου κληρον. διαδοχής των απαίδων το 1/4 περιέρχεται υποχρεωτικώς σε μνημόσυνα ή κοινωφελή έργα). *Συνταγμάτιον*, Τίτλος 22 § δ' (περί υποχρεωτικής καταλείψεως του 1/3 υπέρ του "κουτίου έλεημοσύνης" εάν πρόκειται για άτεκνους και άνευ ανιόντων κληρονομούμενους). Εξάλλου, όπως επεσήμανε ο Μ. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ ["Το 'άβιωτίκιον'. Συμβολή εις το Βυζαντινόν Κληρονομικόν Δίκαιον", (Μελετήματα Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, 1), Αθήνα-Κομοτηνή 1984, σ. 56-57], ο περιορισμός του εξ αδιαθέτου κληρονομικού δικαιώματος των πλαγίων συγγενών κατέστη ευρύτερος κατά τους τελευταίους προ της αλώσεως αιώνες, καθώς στις περιπτώσεις των αδιαθέτως τελευτώντων απαίδων εφαρμόζετο στην πράξη η τριμερής διανομή της κληρονομιαίας περιουσίας μεταξύ μεριδίου υπέρ του δημοσίου ("άβιωτικίου"), μεριδίου υπέρ "ψυχικών" και μεριδίου των συγγενών του κληρονομούμενου. Πρβλ. και Κ. ZACHARIAE VON LINGENTHAL, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, Berlin 1892 (ανατ. Aalen 1955), § 31 (= *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*). ΜΑΡΙΔΑΚΗ, *Αστικόν Δίκαιον*, σ. 272-280. BRUCK, *Kirchenväter*, σ. 132 επ.; ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, "Kirchlich-soziales Erbrecht in Byzanz. Johannes Chrysostomus und die mazedonischen Kaiser", (*Studi in onore di S. Riccobono*), III, Palermo 1933, σ. 377 επ.; ΖΕΠΟΥ, *Συνταγμάτιον*, σ. 122 επ.

107. Η ιδιόμορφη νομική μεταχείριση των προσώπων υπέρ των οποίων ίσχυαν οι "κοντετζιό" σαφώς διαφοροποιεί τα πρόσωπα αυτά από τους αναγκαίους κληρονόμους του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου, στον βαθμό που εγκαθίστανται στην εξ αδιαθέτου κληρονομική μερίδα τους και όχι απλώς σε κάποιο ποσοστό νομίμου μοίρας. Επίσης δια των "κοντετζιό" δεσμεύεται η διάθεση δια κληροδοτημάτων και δωρεών εν ζωή ή αιτία θανάτου του συνόλου της κληρονομιαίας γονικής περιουσίας, και όχι απλώς ενός ορισμένου τμήματος αυτής, κατά τα ισχύοντα στον φαλκίδιο νόμο.

108. Πιθανότατα και πριν ακόμα από την επαγωγή του "οιονεί" καταπιστεύματος. Πρβλ. σχετική δικαστική απόφαση κοινοτικού κριτηρίου της Μυκόνου (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Νομολογία κριτηρίων Μυκόνου, αριθ. 20 έτους 1701).

109. Το στοιχείο της ελλείψεως αποσβεστικής παραγραφής ή προθεσμίας διαφοροποιεί τη διεκδικητική αγωγή γονικού από την επίσης εμπράγματα αγωγή με την οποία ασκείτο το δικαίωμα προτιμήσεως. Εξ άλλου, όπως προκύπτει από το διαθέσιμο αρχείο υλικό, δικαίωμα τακτικής χρησικτησίας δεν αναγνωριζόταν επί των "κοντετζιονάδων" περιουσιών. Πρβλ. σχετική δικαστική απόφαση κοινοτικού κριτηρίου της Μυκόνου (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Νομολογία κριτηρίων Μυκόνου, αριθ. 113 έτους 1710).

110. Πρβλ. Μηνιάτης, αριθ. 834. Στο συγκεκριμένο νοταριακό έγγραφο τα ανήψια αποδέχονται τη δωρεά υπέρ ψυχικής σωτηρίας ακινήτου περιουσίας της θείας τους στην Αγία Κυριακή παραιτούμενα οικειοθελώς από τα νόμιμα (και αναγνωρισθέντα με δικα-

ντων ανηψιών του κληρονομούμενου (β' τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής), επί πλέον δε οι θείοι και τα πρώτα εξαδέλφια του κληρονομούμενου (γ' τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής). Η διεύρυνση αυτή άλλωστε του κύκλου των συγγενικών προσώπων τα οποία εδύναντο να εγείρουν κληρονομικά δικαιώματα απέτρεπε την περιέλευση της περιουσίας των απαίδων στο τουρκικό δημόσιο¹¹¹.

2. Μη δεσμευμένες γονικές περιουσίες

Οι ανωτέρω αυστηροί περιορισμοί δεν ίσχυαν προκειμένου περί γονικών περιουσιών που δεν χαρακτηρίζονταν ρητά στον μεταβιβαστικό τους τίτλο ως "κοντετζιονάδες" ή "διπλοκοντετζιονάδες". Από το αρχειακό υλικό προκύπτει ότι οι μεταβιβαζόμενες ως "ἐλεύθερες" ("λίμπερες") γονικές περιουσίες μπορούσαν στο εξής να διατίθενται σε συγγενείς ή ξένους με επαχθείς ή χαριστικές δικαιοπραξίες χωρίς περιορισμούς, όπως δηλαδή ακριβώς και οι ιδιόκτητες περιουσίες των δικαιοπρακτούντων¹¹². Χαρακτηριστική για το προκείμενο ζήτημα είναι η διατύπωση δωρητηρίου συμβολαίου της Νάξου του έτους 1686 όπου οι τίτλοι προέλευσης των δωρουμέ-

στική απόφαση του καπετάν Τελλανάβε) κληρονομικά τους δικαιώματα επί της περιουσίας αυτής η οποία ήταν "κοντετζιοναρισμένη" γονική περιουσία. Πρβλ. ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα*, αριθ. 526 έτους 1796 (συμφωνητικό προκρίτων Άνδρου με το οποίο ορίζεται ότι η περιουσία των απαίδων κληρονομούμενων περιέρχεται κατ' αποκλειστικότητα στους αδελφούς και τα τέκνα προαποβιωσάντων αδελφών).

111. Για το ζήτημα βλ. Δ. ΓΚΙΝΗ, "Ανέκδοτον εγχειρίδιον περί της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής κατά το Οθωμανικόν Δίκαιον", *ΕΕΒΣ*, 27 (1957), σ. 274 σημ. 4 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

112. Ο σχετικός όρος "να τὸ πωσεντέρου, να τὸ κυριεύου καὶ να τὸ ἔχουσιν τῆς ἐξουσίας των, πουλήσουν, χαρίσουν, ἀλοτριώσουν", απαντάται σε πλήθος ναξιακών συμβολαίων του 16ου και 17ου αιώνα καθώς και σχεδόν σε όλα τα νοταριακά συμβόλαια (αγοραπωλησιών, ανταλλαγών, δωρεών) του κατζηλλιέρη Μυκόνου παπα-Γεράσιμου Βίδου 17ου αιώνα (ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ναξιακά νοταριακά έγγραφα*, αριθ. 1 έτους 1538 (αγοραπωλησία γονικού), στιχ. 22, αριθ. 2 έτους 1638 (αγοραπωλησία γονικού), στιχ. 6 και 16-17, αριθ. 3 έτους 1538, στιχ. 6, στιχ. 29-30, αριθ. 7 έτους 1538 (αγοραπωλησία γονικού), στιχ. 7 και 40-43, αριθ. 8 έτους 1538 (ανταλλαγή γονικών ακινήτων), στιχ. 20-23, 30-34, αριθ. 9 έτους 1538 (αγοραπωλησία γονικού), στιχ. 18-20, αριθ. 11 έτους 1538 (αγοραπωλησία γονικού), στιχ. 30-35 κ. ά.: Μηνιάτης, αριθ. 10 (πώληση γονικών), 14, 15, 18 (ανταλλαγή), 27 (πώληση γονικού), 28 (πώληση γονικού), 36 (πώληση γονικού), 40 (πώληση γονικού), 85 (επικαρπία-ψυχικό) κ. ά. Πρβλ. επίσης ΒΙΣΒΙΖΗ, *Δικαστικά αποφάσεις Μυκόνου*, σ. 36, 60· ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 1 επ. Αυστηρότεροι στο προκείμενο ζήτημα είναι οι περιορισμοί που θεσμοθετεί ο Κώδικας Εθίμων της Σύρου του έτους 1695 για την ειδική περίπτωση της δευτερογαμίας του γονέως. Σύμφωνα με τη ρητή διάταξη της § 3 του εν λόγω Κώδικα, εάν ο γονέας τελούσε δεύτερο γάμο, όφειλε να διαθέσει υπέρ των τέκνων που προήρχοντο από τον πρώτο γάμο τουλάχιστον το 1/3 της γονικής περιουσίας (ΔΡΑΚΑΚΗ, *Σύρος*, σ. 251).

νων ακινήτων αναφέρονται αναλυτικά, για τα δε γονικής προελεύσεως ακίνητα ρητώς αναφέρεται ότι είναι "ἐλεύθερα"¹¹³. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι, ενώ επί εκποιητικών δικαιοπραξιών οι εξ αίματος συγγενείς του πωλητή μπορούσαν –μέσα σε ορισμένη αποσβεστική προθεσμία– να ασκήσουν το εμπράγματο δικαίωμα της προτίμησης και να αναλάβουν το εκποιηθέν γονικό ακίνητο κατόπιν καταβολής του τιμήματος της πώλησεως στον αγοραστή, δεν ίσχυε το ίδιο και για τις δωρεές. Σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο της εποχής και σε αναλογία με τα ισχύσαντα στο βυζαντινό δίκαιο¹¹⁴, οι δωρεές, όπως και οι ανταλλαγές, εξαιρούνταν από το δίκαιο της προτιμήσεως¹¹⁵. Για τον λόγο ακριβώς αυτό, ορισμένες εθιμικές δια-

113. Π. χ. Μηνιάτης, αριθ. 635. Αλλά και γενικότερα η προέλευση των δωρουμένων ακινήτων (γονική ή επίκτητη με αγοραπωλησία, ανταλλαγή κ.λπ.) αναφέρεται συνήθως στα δωρητήρια συμβόλαια (πρβλ. Μηνιάτης, αριθ. 85, 87, 671, 672 κ. ά).

114. Νεαρά 2 Ρωμανού του Λακαπηνού έτους 922 (ή 928;) περί προτιμήσεως (ΖΕΠΩΝ, Νεαράί, σ. 198 επ.)· Αρμενόπουλος Εξ. 3.3.103-112.

115. Η εξαίρεση των δωρεών από το δίκαιο της προτίμησης θεμελιώνεται κατ' αρχήν στις απαντήσεις των δημογεροντιών των διαφόρων περιοχών στα ερωτήματα που έθεσε το έτος 1833 το Υπουργείο Δικαιοσύνης του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Οι απαντήσεις που αφορούν στην εφαρμογή του δικαίου της προτίμησης από τα τοπικά εθιμικά δίκαια μνημονεύουν αποκλειστικά τις εκποιητικές δικαιοπραξίες γονικών περιουσιών και όχι και τις χαριστικές [ΙΑΚ. ΒΙΣΒΙΖΗ, "Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών Αρχών", ΕΚΕΙΕΔ, 7 (1957), σ. 7 επ. (= Ερωτήματα (1957)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, "Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών Αρχών", ΕΚΕΙΕΔ, 6 (1955), σ. 121 επ. (= Ερωτήματα (1955)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ερωτήματα (1962), σ. 7 επ.· ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός, τ. Α', σ. 132 (Τήνος), σ. 133 (Σύρος), σ. 168 (Άνδρος), σ. 173 (Σίφνος) κ.λπ.]. Ανάλογες είναι και οι σχετικές με το ζήτημα διατάξεις του Κώδικα εθίμων της Νάξου του έτους 1810 (Εθιμα Νάξου έτους 1810, Κεφ. Ζ', νέ', νδ') καθώς και των εθίμων της Θήρας και Ανάφης του έτους 1797 (Εθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797, Κεφ. Α')· πρβλ. επίσης σχετική δικαστική απόφαση κριτηρίου της Νάξου έτους 1817 με την οποία απορρίπτεται το δικαίωμα προτιμήσεως συγγενούς του πωλητή διότι αιτία της εκποίησεως αποτελούσε και η "φιλοδωρία διά εκδουλεύσεις και εύεργεσίες του πωλητή" (Μ. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, "Η νομολογία των κριτηρίων της Νάξου (17ος-19ος αι.)", Μνημοσύνη, 14 (1998-2000), σ. 110, 163). Για το νησί δε της Μυκόνου ειδικότερα, πέραν από τη σχετική απάντηση των τοπικών αρχών του νησιού, η εξαίρεση των δωρεών από το δίκαιο της προτίμησης θεμελιώνεται και στα στοιχεία που παρέχει το γνωστό αρχειακό υλικό όπου ανευρίσκεται πλήθος "κοντραδίτων" που στρέφονται κατά "εκποιήσεων" γονικών περιουσιών ελλείπουν όμως εντελώς αντίστοιχα κοντραδίτα κατά χαριστικών δικαιοπραξιών οποιασδήποτε μορφής ("ντονατζιό", "ψυχικό", "ἀφιέρωσις", "βαπτιστικό"). Χαρακτηριστική τέλος για το εξεταζόμενο ζήτημα είναι και η απόφαση του κοινοτικού κριτηρίου της Μυκόνου του έτους 1710 όπου η διεκδικητική αγωγή δωρηθέντος από τον πατέρα του ενάγοντος γονικού ακινήτου απορρίπτεται εφ' όσον ο δωρεοδόχος είχε εκπληρώσει τον σχετικό όρο της δωρεάς περί τελέσεως των "ψυχικῶν" στη μνήμη του δωρητή (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Νομολογία κριτηρίων Μυκόνου, δικαστική απόφαση αριθ. 111, στιχ. 10, 15-17, 22).

τάξεις παρείχαν τη δυνατότητα της εκ των υστέρων προβολής του δικαίου της προτίμησης, εάν τυχόν εκποιούνταν τα "αφιερωθέντα" πράγματα, οπότε πλέον αναιρείτο ο ιερός σκοπός της αφιερώσεως¹¹⁶. Οι εικονικές όμως δωρεές, που γίνονταν προς τον σκοπό καταστρατηγήσεως των κανόνων της προτιμήσεως, ήταν δυνατόν να ανατραπούν¹¹⁷.

Ωστόσο, ελευθερία διαθέσεως της γονικής περιουσίας που δεν ήταν δεσμευμένη με ειδική καταπιστευματική ρήτρα δεν σήμαινε αυτονόητα και απεριόριστη δυνατότητα εκχωρήσεως της περιουσίας αυτής με χαριστικές δικαιοπραξίες εν ζωή ή αιτία θανάτου, κατά το μέρος εκείνο κατά το οποίο ενδεχομένως θίγονταν δικαιώματα νομίμου μοίρας των αναγκαίων κληρονόμων του διαθέτη ή του δωρητή¹¹⁸. Άλλωστε και κατά το ιουστινιάνειο δίκαιο η αμετρία των δωρεών εν ζωή—ακόμα δε και εκείνων που είχαν ως αποδέκτες εκκλησίες ή μοναστήρια ή ιδρύματα που εξυπηρετούσαν φιλανθρωπικούς σκοπούς—δεν ήταν επιτρεπτή εάν έθιγαν τη νόμιμη μοίρα των αναγκαίων κληρονόμων του δωρητή¹¹⁹. Ρητώς τούτο αναφέρεται στη σχετική διάταξη του ιουστινιάνειου Κώδικα (C.J. 8.53.35.4)¹²⁰ ενώ η σύγ-

116. Βλ. σχετικά το κωδικοποιημένο έθιμο της Σάμου έτους 1848 (ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα*, αριθ. 982, § 4) όπου ορίζεται ότι κατά την εκποίηση των αφιερωμένων πραγμάτων προτιμάται ο αφιερωτής και οι συγγενείς, ακόμα και εάν καταβάλλουν μικρότερο ("συγκαταβατικώτερο") από το αρχικά ορισθέν τίμημα της πωλήσεως.

117. Ρητή απαγόρευση των εικονικών αφιερώσεων περιουσιών που υπέκρυπταν εκποιήσεις προς τον σκοπό καταστρατηγήσεως των κανόνων της προτιμήσεως περιελάμβανε ο Κώδικας Εθίμων της Νάξου έτους 1810 (*Εθιμα Νάξου έτους 1810*, Κεφ. Ζ', υπό νς') καθώς και τα γραπτά έθιμα Θήρας έτους 1797 (*Εθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797*, Κεφ. Γ'). Πρβλ. D. 39.5.18· B. 47.1.17. Για το ζήτημα βλ. επίσης Ν. ΜΑΤΣΗ, "Ζήτμηματα εκ του θεσμού της προτιμήσεως εν τω βυζαντινώ δικαίω", *ΕΕΒΣ*, 36 (1968), σ. 46 σημ. 4, 550 επ.

118. Πρβλ. και την περίπτωση αναστροφής της δωρεάς λόγω επιγεννήσεως τέκνου (ανωτέρω σημ. 49). Για το ζήτημα όπως εμφανίζεται στο γαλλικό εθιμικό δίκαιο κατά τους 6ο-12ο αι. βλ. THIREAU, *Acte à cause de mort*, σ. 21, 25, 28-29 και αναλυτικότερα στη μελέτη ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, "Les origines de la réserve héréditaire dans les coutumes du groupe angevin", *Revue Historique de droit français et étranger*, 3 (1986), σ. 368 επ. (= *Réserve héréditaire*).

119. Οι δωρεές αιτία θανάτου, κατ' αναλογία με τα ισχύοντα επί κληροδοσιών, εφ' όσον προσέβαλλαν τη νόμιμη μοίρα αναγκαίου κληρονόμου και δεν συνέτρεχαν λόγοι αποκληρώσεως του αποκλεισθέντος, ήταν αυτοδικαίως άκυρες, χωρίς να εφαρμόζεται επ' αυτών ο θεσμός της μέμφεως αστόργου δωρεάς (D. 39.6.18· N. 123.38· B. 4.1.9· B. 47.3.17· *Σύνταγμα*, τ. 2, σ. 670-673· *Νομικόν Πρόχειρον* 1.11.2 σχ.). Για τις αντιδράσεις ορισμένων δικαστών στην παραχώρηση ολοκλήρου της περιουσίας του διαθέτη σε μοναστήρια βλ. J.-Cl. CHEYNET, "Aristocratie et Héritage (XI-XIII siècle)", στον τόμο *La transmission du patrimoine*, éd. J. BEAUCAMP-G. DRAGON, Paris 1998, σ. 74.

120. C.J. 8.53.35.4, "...si non de inofficiosis donationibus ratio ad hoc reclamaverit". Ομοίως B. 47.1.67. Πρβλ. και *Μολδαβικός Κώδιξ*, Κεφ. 11, § 859.

χρονη αυτής διάταξη του C.J. 1.2.23 (έτους 530 μ.Χ.) επιμηκύνει απλώς επί των δωρεών (αλλά και των εκποιήσεων, κληρονομιών, κληροδοσιών, καταπιστευμάτων) που παρέχονται σε εκκλησίες, ξενώνες, πτωχοκομεία, μοναστήρια, ορφανοτροφεία, γηροκομεία, τις πόλεις ή υπέρ αναρρύσεως αιχμαλώτων τον χρόνο της συνήθους παραγραφής, θεσπίζοντας κατ' εξαίρεση τον "longissimum vitae hominum tempus", δηλαδή την παρέλευση της εκατονταετίας ως νόμιμης προθεσμίας για την παραγραφή των νομίμων πάντως –κατά τα λοιπά– δικαιωμάτων των ευαγών ιδρυμάτων επί των εν λόγω περιουσιών¹²¹.

Είναι γεγονός ότι σε αρκετές περιοχές και προκειμένου να εξασφαλισθεί το απυρόβλητο των δωρεών από διεκδικήσεις συγγενών και ξένων ετηρείτο, είτε η διαδικασία της επικυρώσεως των δωρητηρίων συμβολαίων με ειδικό πατριαρχικό σιγίλλιο, είτε παρείχετο εκ των προτέρων ειδική άδεια από τον μητροπολίτη της οικείας εκκλησιαστικής περιφέρειας ("ἐπαρχίας") για την σύσταση των σχετικών "ἀφιερωμάτων" προς μονές ή εκκλησίες¹²². Για την Νάξο ειδικά επισημαίνεται ότι στις "ἀφιερώσεις" περιουσιών, που είχαν ως αποδέκτες μοναστήρια ή εκκλησίες του νησιού, οι δωρητές δεν προσπαθούσαν να αποτρέψουν την ενδεχόμενη άσκηση στο

121. Πρβλ. όμως N. 111 (=B. 5.2.14) περί μειώσεως του χρόνου παραγραφής από 100 σε 40 έτη διότι "οὔτε ἡ ἀκεραιότης τῶν ἀποδείξεων οὔτε ἡ πίστις τῶν πεπραγμένων οὔτε ἡ ἡλικία ἰσχύει βοηθῆσαι τοῖς μάρτυσιν".

122. Τούτο ρητῶς αναφέρεται σε σχετική διάταξη του Νομικού Προχείρου όπου για να αποτραπεί η στέρηση της νομίμου μοίρας των γνησίων κατιόντων μέσω των υπερόγκων αφιερωμάτων, αναφέρεται σχετικά: "Διὰ τοῦτο πρέπει, ὅτι ὁποῖος θέλει νὰ ἀφιερῶσιν πράγματα ἴδια αὐτοῦ ἢ εἰς μοναστήριον ἢ εἰς ἐκκλησίαν, νὰ τὰ ἀφιερῶνῃ μὲ εἶδῃσιν τοῦ μητροπολίτου, ὅστις ὀφείλει νὰ ἐξετάζῃ πρῶτον ἀκριβῶς τὰ περὶ αὐτῆς" [Νομικόν Πρόχειρον, 1.11.2 σχ.: πρβλ. καὶ D. 35.2.1, 5 περί εφαρμογῆς του φαλκιδίου ακόμα καὶ ἐπὶ κληροδοσιῶν ("quae deo relinquuntur")]. Για την επικύρωση μέσω της εκδόσεως ειδικού πατριαρχικού σιγιλίου βλ. Μ. ΘΕΟΤΟΚΑ, Νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου..., Κωνσταντινούπολις 1897, σ. 451-454 [επικύρωση με απόφαση του Πατριαρχικού Συμβουλίου του έτους 1813 λεγάτου (ή δωρεάς αιτία θανάτου) ακλήρων κληρονομουμένων προς τον ανηψιό τους. Αντικείμενο της κληροδοσίας αποτελεί εκκλησία την οποία ο κληροδόχος και οι κληρονόμοι του δεν δύνανται να εκποιήσουν, να υποθηκεύσουν, να δωρήσουν ή να διαθέσουν με άλλο τρόπο αλλά οφείλουν να διατηρούν σε καλή κατάσταση προς τον σκοπό τελέσεως των θείων μυσταγωγιών στη μνήμη των δωρητριών]. Ι. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥ, "Δύο ανέκδοτα πατριαρχικά σιγίλλια", Ελληνικά, 9 (1936), αριθ. 1, 2, σ. 69-78 (πατριαρχικά σιγίλλια του πατριάρχου Σαμουήλ των ετών 1763 και 1767 με τα οποία επικυρώνονται "προσηλώσεις" των αδελφών Λεωπούλων προς την εκκλησίαν του Αγίου Γεωργίου του Μυστρά υπέρ φιλανθρωπικών σκοπών). Ε. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, Η νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου σε θέματα περιουσιακού δικαίου, Ι. Ενοχικό-εμπράγματο δίκαιο, (Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte-Athener Reihe, 11), Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σ. 89.

μέλλον διεκδικητικών αγωγών από συγγενείς με την αόριστη απειλή αναθέματος ("ἀρᾶς" και "κατάρας") ή αφορισμού¹²³. Η ίδια η αποτελεσματικότητα της εκφοβιστικής δράσης του αναθέματος στις νησιωτικές κοινότητες όπου, αφ' ενός μεν η νομική προστασία των δικαιωμάτων των συγγενών ήταν ιδιαιτέρως ισχυρή, αφ' ετέρου δε η δικαιοσύνη επί ζητημάτων περιουσιακού και κληρονομικού δικαίου της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής (πλήν τριμοιρίας), όταν οι διάδικοι ήσαν λαϊκοί, απενέμετο από κοινοτικά και όχι εκκλησιαστικά κριτήρια, είναι πολύ αμφισβητήσιμη¹²⁴. Εξάλλου, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, οι ποσοτικά απεριόριστες εκχωρήσεις γονικών περιουσιών με χαριστικές δικαιοπραξίες δεν ήσαν επιτρεπτές κατά το μέτρο που έθιγαν τη διαθέσιμο μερίδα υπέρ των αναγκαίων κληρονόμων του δωρητή¹²⁵.

123. Μηνιάτης, αριθ. 146, 239, 579, 839 (το αντίθετο συνέβαινε στις διαθήκες· πρβλ. Μηνιάτης, αριθ. 192, 271, 283, 284, 401, 582, 583, 593, 866, 867, 881 κ. ά.). Πρβλ. αντίθετως τα δύο προαναφερθέντα πατριαρχικά σιγίλλια (σημ. 122) όπου επαπειλείται η ποινή του αφορισμού των προσώπων εκείνων, συγγενών ή τρίτων, που θα αμφισβητήσουν τις προσηλώσεις προς την εκκλησία ("ἀφωρισμένος εἴη παρὰ τῆς ἀγίας, καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοποιοῦ, καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος, καὶ κατηραμένος, καὶ ἀσυγχώρητος, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος, καὶ ἔνοχος τῷ πυρί τῆς γεέννης, καὶ πάσοις ταῖς πατρικαῖς καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπεύθυνος"). Για το ζήτημα βλ. Δ. ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ, *Η συμβιβαστική επίλυση ιδιωτικών διαφορών κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή εποχή*, (*Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte-Athener Reihe*, 9), Αθήνα-Κομοτηνή 1995, σ. 105 σημ. 64 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές. Επίσης βλ. Π. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗ, *Αφορισμός. Η προσαρμογή μιας ποινής στις αναγκαιότητες της Τουρκοκρατίας*, (*Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών*, 60), Αθήνα 1997, σ. 75, 168-172, 474 (= *Αφορισμός*).

124. Βλ. και σχετική απόφαση του αρχιεπισκόπου Σίφνου και Μυκόνου Γαβριήλ επί κληρονομικής εκ διαθήκης υποθέσεως του έτους 1697 όπου βεβαιώνεται η απείθεια κάποιου κατοίκου της Μυκόνου σε επιβληθείσα ποινή αφορισμού (ΒΙΣΒΙΖΗ, *Δικαστικά αποφάσεις Μυκόνου*, σ. 143-144 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Έγγραφα δικαιοπραξιών Μυκόνου*, σ. 134 επ.). Θεωρώ ότι στις νησιώτικες κοινότητες η αποτελεσματικότητα του αφορισμού εναπόκειτο αποκλειστικά και μόνον στον βαθμό της θρησκευτικής συνείδησης των πιστών και την πίεση του κοινωνικού περιβάλλοντος. Τα μεγέθη αυτά, λόγω της ελλείψεως ειδικών μελετών, δεν είναι προς το παρόν προσδιορίσιμα. Για το ζήτημα της αποτελεσματικότητας του αφορισμού και της αμφισβητήσεώς του –κυρίως στους κόλπους της ανώτερης εκκλησιαστικής ιεραρχίας– κατά τους 16ο, 17ο αι. βλ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗ, *Αφορισμός*, σ. 322, 325-332. Πρβλ. και σχετική διάταξη των Πανδεκτών [D. 28.5.49, «Illa institutio valet "filius meus impiissimus male de me meritus heres esto": pure enim heres instituitur cum maledicto et omnes huiusmodi institutiones receptae sunt»].

125. Κατά τις παρατηρήσεις των Ε. BRUCK (*Kirchenväter*, σ. 121 σημ. 3 και σ. 126 σημ. 27), Α. ΣΙΦΩΝΙΟΥ ("Les fondements juridiques de l' aumône et de la charité chez Jean Chrysostome", *Revue de droit Canonique*, 14 (1964), σ. 256, 258, 263) και Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ (*Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας από του 9ου μέχρι και του 12ου αιώνα*, Αθήνα 1979, σ. 106 σημ. 49, 50), η συνήθεια της καταλείψεως, δια διατάξεων τελευταίας

3. Το ζήτημα της εφαρμογής του θεσμού της μέμφεως της αστόργου δωρεάς κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο

Είναι γεγονός ότι στον τουρκοκρατούμενο ελλαδικό χώρο δεν παρατηρείται ιδιαίτερη συνέπεια στην εφαρμογή του θεσμού της νομίμου μοίρας του βυζαντινού δικαίου. Το αρχειακό υλικό επιτρέπει να υποστηριχθεί η άποψη ότι στις περιοχές αυτές, κατά τους 17ο-18ο αι., ο θεσμός της νομίμου μοίρας των αναγκαίων κληρονόμων λειτουργούσε επιλεκτικά, ως αποτέλεσμα της άγνοιας των δικαιοπρακτούντων αλλά και της συγχύσεως που είχε επέλθει, ήδη από την προηγούμενη βυζαντινή περίοδο, κατά την εφαρμογή των διατάξεων του δικαίου των αναγκαίων κληρονόμων και του φαλκιδίου νόμου¹²⁶. Ως αναγκαίοι κληρονόμοι αναγνωρίζονται συνήθως

βουλήσεως ή δωρεών, περιουσίας υπέρ ψυχικής σωτηρίας των διαθετών ή των δωρητών, όπως αυτή σκιαγραφείται σε κοπτικά έγγραφα του 8ου αι. καθώς και σε δωρεές ή κληροδοσίες προς μοναστηριακές αδελφότητες του 11ου αι., δεν υιοθετεί ποσοτικούς περιορισμούς αντίστοιχους ή μη του βυζαντινού τριτημορίου. Σε αντίθετα συμπεράσματα καταλήγει ο J. Thireau με βάση δωρητήρια συμβόλαια του 11ου-12ου αι. που προέρχονται από την περιοχή του μέσου γαλλικού Λίγηρα καθώς και του 12ου-13ου αι. που προέρχονται από την περιοχή της Αηίου. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του, τα δωρητήρια συμβόλαια θεωρούνταν έγκυρα εφ' όσον δεν έθιγαν τη "διαθέσιμο μερίδα" υπέρ των αναγκαίων κληρονόμων του δωρητή (THIREAU, *Acte à cause de mort*, σ. 25 σημ. 103-105, σ. 29 σημ. 124-125· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Réserve héréditaire*, σ. 351-388).

126. Πρβλ. *D.* 31.1.77· *D.* 39.6.42· *B.* 47.3.42, 4 ("ἐὰν τελευτῶν χωρὶς αἰρέσεως δωρήσωμαί σοι οὐ καλῶς ἐπιζητοῦσιν οἱ κληρονόμοι μου παρακρατῆσαι Φαλκίδιον· ὁ γὰρ Φαλκίδιος οὐκ ἐπὶ τῶν ἀπλῶν δωρεῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν θανάτου αἰτία χωρὰν ἔχει")· Πείρα 41.21 ("...ὅτι τὴν τοῦ φαλκιδίου μέθοδον καὶ κληρονόμοι καὶ λεγατάριοι καὶ φιδοκομισάριοι καὶ μόρτις καύσα δωρεὰν ἔχοντες, πολλάκις δὲ καὶ ἱντερ βιβος ἐπτόνηται...")· *Αρμενόπουλος* Εξ. 5.9.30 ("ὁ γὰρ φαλκίδιος οὐκ ἐπὶ τῶν ἀπλῶν δωρεῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν θανάτου αἰτία χωρὰν ἔχει")· *Νομικὸν Πρόχειρον* 1.40.6. Εἶναι πιθανόν ὅτι ἡ σύγχυση των νομικῶν πηγῶν τῆς βυζαντινῆς περιόδου σχετικά με τὶς ὁροὺς φαλκίδιο καὶ νόμιμη μοῖρα συνέβαλε στὴ διαμόρφωση ἀναλόγων πρακτικῶν με τὶς ὁποῖες ὁ ἀναγκαῖος κληρονόμος, ὁ ὁποῖος ἐλάμβανε λιγότερο τοῦ φαλκιδίου, μπορούσε νὰ εγείρει τὴν ἀγωγή περὶ μέμφεως ἀκόμα καὶ κατὰ των ἀστόργων δωρεῶν ἐν ζωῇ τοῦ κληρονομουμένου που προσέβαλαν τὸ ποσοστὸ τοῦ φαλκιδίου, ἀν καὶ ἡ ἀγωγή λόγω φαλκιδεύσεως δὲν ἐστρέφετο κατὰ των δωρεῶν ἐν ζωῇ παρὰ μόνον κατὰ των αἰτία θανάτου. Ὅπως δὲ σχετικά ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν M. G. BOISSONADE [*Histoire de la réserve héréditaire et de son influence morale et économique*, Paris, 1873, σ. 76-78 (= *Histoire de la réserve héréditaire*)], ἡ συγκεκριμένη διατύπωση των νομικῶν κειμένων σχετικά με τὶς ἐννοίες φαλκιδίου τετάρτου καὶ τετάρτου νομίμου μοίρας χρονολογεῖται ἤδη ἀπὸ τὴ δεύτερη περίοδο τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ πιθανόν οφείλεται στὴν ταυτότητα τοῦ ποσοστοῦ (1/4) των δύο θεσμῶν κατὰ τὴν περίοδο αὐτή. Για τὸ ζήτημα βλ. ἐπίσης ZACHARIAE, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, §§ 43-45· Κ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Φαλκίδιος νόμος ἐν τῷ βυζαντινῷ δικαίῳ*, Ἀθήνα 1912, σ. 65 ἐπ.· ΜΠΑΛΗ, *Εγχειρίδιον κληρονομικοῦ δικαίου*, σ. 301 σημ. 2· ΖΕΠΟΥ, *Συνταγμάτιον*, σ. 118-120· ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Εισηγήσεις*, σ. 1320. Ενδιαφέρον

μόνον οι γνήσιοι κατιόντες του κληρονομουμένου¹²⁷, αν και ειδικά στον κυκλαδικό χώρο ανευρίσκονται στοιχεία από τα οποία προκύπτει ότι ως αναγκαίοι κληρονόμοι, κατά τις τοπικές συνήθειες, αναγνωρίζονταν και άλλοι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς¹²⁸. Σχετικά με την έκταση εφαρμογής του θεσμού, οι πληροφορίες που παρέχουν οι απαντήσεις των τοπικών δημογεροντιών διαμορφώνουν μια εικόνα ατελούς εφαρμογής του θεσμού της νομίμου μοίρας στο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου. Ενδεικτικά αναφέρουμε την απαγόρευση της καταφανούς ανισομέρειας (10 προς 2) μεταξύ των μεριδίων που καταλείπονταν στους γνησίους κατιόντες δια διαθήκης¹²⁹ ή την απαγόρευση της πλήρους αποστερήσεως τέκνου από την περιουσία των γονέων του χωρίς να συντρέχουν λόγοι αποκληρώσεως του¹³⁰. Ωστόσο οι αποφάσεις των αιρετών κριτών¹³¹ καθώς και το πλήθος δικαιοπρακτικών εγγράφων (συνυποσχετικών) με τα οποία οι οικογενεια-

σες και οι περιπτώσεις διαθηκών προερχομένων από τις περιοχές της μεσογειακής Ιταλίας (Σορέντο-Αμάλφι) κατά τον 10ο αι., όπου ο όρος φαλκίδιο ταυτίζεται με το κληρονομικό μερίδιο της συζύγου (I.-M. MARTIN, "Pratiques successorales en Italie méridionale (Xe-XIIe siècle): Romains, Grecs et Lombards", στον τόμο *La transmission du patrimoine*, éd. J. BEAUCAMP-G. DRAGON, Paris 1998, σ. 193).

127. G. GEIB, *Παρουσίαση της κατάστασης του δικαίου στην Ελλάδα στη διάρκεια της τουρκοκρατίας και ως τον ερχομό του βασιλιά Όθωνα του Α'*, Χαίλδεβέργη 1835, μετ. Ι. Αυδή-Καλκάνη, σ. 94· ΜΑΟΥΡΕΡ, *Ο ελληνικός λαός*, τ. Α', σ. 167 (Άνδρος), 169 (Σαντορίνη), 171 (Σύρος), 172 (Νάξος)· Δ. ΠΑΣΧΑΛΗ, "Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου...", *Αρχεόν Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 5 (1925), σ. 7 (= Άνδρος)· ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ερωτήματα* (1955), σ. 122 (Σύρος)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ερωτήματα* (1957), σ. 14 (Πάρος), σ. 16-17 (Φολέγανδρος)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ερωτήματα* (1962), σ. 12 (Υδρα), 20 (Περαχώρα), 21 (Ναύπλιο), 22 (Άργος), 25 (Κρανίδιον), 27 (Πραστός), 32 (Τρίπολις), 43 (Κρεμαστή Μονεμβασίας), 53 (Νησίον)· ΔΡΑΚΑΚΗ, *Σύρος*, σ. 287.

128. Τούτο ίσχυσε στις περιοχές της Τήνου (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, *Τήνος*, σ. 210), της Μυκόνου σε περίπτωση αποκληρώσεως των τέκνων (ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ερωτήματα* (1957), σ. 10), της Σύρου (ΔΡΑΚΑΚΗ, *Σύρος*, αριθ. 49 έτους 1729), της Αίγινας (ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ερωτήματα* (1962), σ. 8).

129. Βλ. σχετικά απαντήσεις Άνδρου, Σαντορίνης, Νάξου, Πάρου, Αμοργού, Ίου (ΜΑΟΥΡΕΡ, *Ο ελληνικός λαός*, τ. Α', σ. 167, 169, 172, 174, 175, 176· ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ερωτήματα* (1950), σ. 167)· αντίθετη όμως η απάντηση της Σίφνου (ΜΑΟΥΡΕΡ, *Ο ελληνικός λαός*, τ. Α', σ. 173) αλλά και της Μήλου (ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ερωτήματα* (1955), σ. 125), η οποία επιτρέπει ακόμα και τη διάθεση ελαχίστου ποσού της περιουσίας στα τέκνα αρκεί αυτά να μνημονεύονται στη διαθήκη και "μέ πέντε μόνες σχεδόν δραχμάς".

130. ΔΡΑΚΑΚΗ, *Σύρος*, δικαστική απόφαση κοινοτικού κριτηρίου της Σύρου υπ' αριθ. 28 έτους 1714, σ. 333 ("κατά τὰ συνήθεια καὶ νόμους τοῦ τόπου μας δὲν ἐμπορεῖ κανένας γονιός, δίχως νόμιμον ἀφορμὴν νὰ μὴ δώσῃ τοῦ παιδιοῦ του καθόλου πρᾶμα, ἀπὸ πολὺ ἕως λίγο"). Πρβλ. Μηνιάτης, αριθ. 51 (αποκλήρωση αδελφής).

131. Μηνιάτης, αριθ. 7 έτους 1680 (τα εγγόνια κληρονομούν στη θέση προαποβιώσαντος γονέως λαμβάνοντας το μερίδιον τούτου, τηρείται η αρχή της συνεισφοράς για χρέη του κληρονομουμένου γονέως που πλήρωσε το τέκνο).

κές περιουσίες διανέμονται, μετά τον θάνατο των γονέων, ισομερώς μεταξύ των αδελφών, συνηγορούν υπέρ της τηρήσεως της αρχής της ισομοιρίας μεταξύ των γνησίων κατιόντων στις ρυθμίσεις των κληρονομικών σχέσεων¹³². Στην περιοχή της Μυκόνου ειδικότερα, όπως προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις των κοινοτικών κριτηρίων της νήσου του 17ου και των αρχών του 18ου αιώνα, ο θεσμός της νομίμου μοίρας λειτουργούσε πλήρως όταν ο ένας των συζύγων, στα πλαίσια της ασκουμένης επιτροπείας επί των ανηλίκων τέκνων, διέθετε περιουσιακά στοιχεία ανήκοντα στον έτερο των συζύγων και μάλιστα αδιακρίτως εάν επρόκειτο για γονική ή ιδιόκτητη περιουσία αυτού. Στις περιπτώσεις αυτές η διάθεση δια διαθήκης, προικοσυμφώνου κ.λπ. ακυρώνετο από το δικάζον κριτήριο, εάν δεν είχε τηρηθεί η αρχή της ισομοιρίας μεταξύ των γνήσιων κατιόντων του διαθέτη ή του προικίζοντος¹³³. Όταν όμως διαθέτης ήταν ο ίδιος στον οποίο ανήκε η περιουσία, ο θεσμός της νόμιμης μοίρας δεν ακολουθείτο πάντοτε από

132. Από τα άφθονα διανεμητήρια έγγραφα της Μυκόνου του 17ου-18ου αιώνα προκύπτει ότι οι διανομές γονικών περιουσιών στη Μύκονο γίνονταν κατόπιν εκτιμήσεως της αξίας των ακινήτων από δύο ή τρεις, κατά περίπτωση, ειδικούς πραγματογνώμονες ("στιμαριστάδες") συνήθως δε δια κληρώσεως, όπως ήταν το τοπικό έθιμο [ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 71, 75, 126, 129 (συμβάλλονται οι σύζυγοι δυο αδελφών ως νόμιμοι αντιπρόσωποί τους), 139, 148, 158, 198, 199, 201 (διανομή μεταξύ εγγονών του θανόντος), 286, 542, 547, 743 (διανομή μεταξύ αδελφών γίνεται διανομή πατρικής γονικής περιουσίας την οποία η μητέρα παρανόμως παρεχώρησε εξ ολοκλήρου στον έναν αδελφό), 803 (διανομή μεταξύ αδελφών), 808 (διανομή δια κληρώσεως μεταξύ αδελφών), 825 (διανομή μεταξύ αδελφών), 901, 946, 100 (διανομή μεταξύ αδελφών ως συγκληρονόμων με κλήρωση), 1018 (διανομή μεταξύ αδελφών), 1029 (διανομή μεταξύ ανηψιών του διαθέτη), 1095 (διανομή μεταξύ αδελφών), 1162 (διανομή μεταξύ αδελφών), 1328 (διανομή της προικώας περιουσίας των συζύγων των συμβαλλομένων), 1357, 1402, 1485, 1492 (διανομή μεταξύ αδελφών), 1528, 1538, 1563, 1692 (διανομή μεταξύ ανηψιών του διαθέτη η οποία τροποποιεί το περιεχόμενο της διαθήκης του λόγω αδυναμίας του ενός κληρονόμου να ανταποκριθεί σε όρο της διαθήκης), 1624, 1634 (διανομή μεταξύ αδελφών), 1648 (διανομή μετά την εξόφληση των χρεών πρώην υποθηκευμένης γονικής περιουσίας), 1665]. Συχνά η κατ' ισομοιρίαν διανομή της οικογενειακής περιουσίας μεταξύ των αδελφών τηρείται επί ποινή ποινικής ρήτρας που καταπίπτει σε βάρος εκείνου που θα παραβιάσει την σχετική συμφωνία (Μηνιάτης, αριθ. 4 έτους 1680· ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 803, 1665). Σπανιότερα οι συμβαλλόμενοι δεσμεύονται ότι σε περίπτωση απώλειας κάποιου μεριδίου λόγω εγέρσεως κληρονομικών αξιώσεων από τρίτους, μη συμβληθέντες, θα είναι υπόχρεοι οι λοιποί σε αποζημίωση του παθόντος δια των δικών τους μεριδίων (ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 201).

133. Βλ. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Δικαστικά αποφάσεις Μυκόνου*, αριθ. 32 έτους 1686 (ακύρωση διαθέσεως από τη μητέρα του γεροντομοιρίου του πατέρα διότι δεν τηρήθηκε η ισότητα των μεριδίων των τέκνων), αριθ. 22 έτους 1676 (ακύρωση της διαθέσεως με διαθήκη πατρικής περιουσίας από τη μητέρα στις κόρες)· ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, *Νομολογία κριτηρίων Μυκόνου*, αριθ. 3 έτους 1664 (ακύρωση προικοσυμφώνων που συνέταξε η μητέρα και άφθο-

τα δικάζοντα κριτήρια¹³⁴. Σε άλλες περιοχές του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου, κατά την ίδια χρονική περίοδο, ο θεσμός της νομίμου μοίρας θα πρέπει να είχε υποπέσει πλήρως σε αχρηστία, με εξαίρεση τις περιοχές Αποκούρου, Άργους, Καρύταινας, όπου τα τοπικά έθιμα επέβαλλαν την ισότητα των μεριδίων των γνησίων κατιόντων του κληρονομούμενου¹³⁵.

Η ασυνέπεια που παρατηρείται κατά την εφαρμογή του δικαίου της αναγκαστικής διαδοχής κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο δεν θα πρέπει να μας οδηγήσει αβίαστα στο συμπέρασμα ότι ο θεσμός της μέμφεως των αστόργων διαθηκών και δωρεών αγνοήθηκε πλήρως κατά την περίοδο αυτή¹³⁶. Και τούτο διότι οι αρχειακές πηγές αποκαλύπτουν την λειτουργία του θεσμού της διαθεσίμου μερίδος ως "αναπληρωματικού" θεσμού που διαμορφώθηκε για να καλύψει το κενό της ελλιπούς εφαρμογής του δικαίου των αναγκαίων κληρονόμων του βυζαντινού δικαίου.

Ο όρος "διαθέσιμος μερίς" οφείλεται στον Γ. Μάουρερ¹³⁷ ο οποίος τον χρησιμοποιεί για να προσδώσει στο μέρος εκείνο της γονικής προελεύσεως περιουσίας το οποίο, κατά τα τοπικά εθιμικά δίκαια, έπρεπε υποχρεωτικά να μεταβιβασθεί στα τέκνα, νομική υπόσταση αντίστοιχη του γαλλικού θεσμού της διαθέσιμης νόμιμης μερίδας υπέρ κατιόντων ή ανιόντων (*réserve*)¹³⁸. Ιδιαίτερα αποκαλυπτικές για την εφαρμογή του θεσμού της διαθέσιμης μερίδας και κατ' ακολουθίαν της μέμφεως αστόργων διαθηκών και δωρεών στις παραδουνάβιες περιοχές κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο είναι οι διατάξεις του Μολδαβικού Κώδικα¹³⁹. Οι διατάξεις αυτές, υιοθετώ-

ρούν πατρική περιουσία διότι έγινε άνιση διανομή μεταξύ των τέκνων), αριθ. 32 έτους 1701 (ακύρωση άνισης διανομής δια προικοσυμφώνου πατρικής περιουσίας παρ' ότι η περιουσία αυτή ήταν ιδιόκτητη του πατέρα), αριθ. 126 έτους 1719.

134. Βλ. ΒΙΣΒΙΖΗ, Δικαστικά αποφάσεις Μυκόνου, αριθ. 25 έτους 1680.

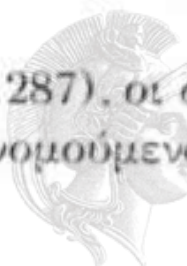
135. ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός, τ. Α', σ. 171· ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1962), σ. 15, 22, 35.

136. Βλ. σχετικά ΒΙΣΒΙΖΗ, Δικαστικά αποφάσεις Μυκόνου, αριθ. 26, σ. 104-105, όπου ο δικάζων βοεβόδας Λουκής Δαμαλάς ακυρώνει την προσβαλλομένη διαθήκη χρησιμοποιώντας ως αιτιολογία το πλάσμα του ρωμαϊκού δικαίου ότι η μέμφη κατά της αστόργου διαθήκης στηρίζεται στην οιονεί μη εχεφροσύνη του διαθέτου. Επίσης απόφαση του βικαρίου της Καθολικής Εκκλησίας Σύρου με την οποία απορρίπτεται αγωγή μέμφεως προικοσυμφώνου της αδελφής των εναγόντων (ΔΡΑΚΑΚΗ, Σύρος, Μέρος τρίτον, Τα έγγραφα, αριθ. 24 της 9-6-1700).

137. ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός, τ. Β', μετ. Πράτσια, σ. 401-402.

138. Για τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ νομίμου μοίρας του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου και του γαλλικού εθιμικού θεσμού της *réserve* βλ. ειδικότερα BOISSONADE, *Histoire de la réserve héréditaire*, σ. 312-314· ΜΠΑΛΗ, Εγχειρίδιον κληρονομικού δικαίου, § 244 επ., σ. 381 επ.

139. Κατά τον Μολδαβικό Κώδικα (Κεφ. 21, §§ 1282, 1283, 1284, 1285, 1287), οι αστοργες δωρεές εν ζωή προς τρίτους υπέκειντο σε μέμφη, εάν μεν ο κληρονομούμενος

ντας τη διασταλτική ερμηνεία των διατάξεων της Ν. 92 του Ιουστινιανού, αναγνωρίζουν ως δικαιούχους της αγωγής περί μέμψεως αστόργου δωρεάς όχι μόνον τους κατιόντες αλλά και τους ανιόντες του κληρονομούμενου¹⁴⁰. Σε παρέκκλιση πάντως από την διάταξη του C.J. 3.28.21 (η οποία εφαρμόζετο αναλογικά και επί των αστόργων δωρεών) ο Μολδαβικός Κώδικας δεν αναγνωρίζει δικαίωμα μέμψεως στους αδελφούς και αδελφές του κληρονομούμενου¹⁴¹. Τέλος το ποσοστό της διαθέσιμης μερίδας σε τρίτους αυξάνει σε περίπτωση απαίδων κληρονομούμενων, ανερχόμενο από το 1/2 στα 2/3 της κληρονομιάς περιουσίας¹⁴².

είχε τέκνα, εφ' όσον υπερέβαιναν το 1/2 της κληρονομιάς περιουσίας, εάν δε είχε μόνον ανιόντες, εφ' όσον υπερέβαιναν τα 2/3 της περιουσίας αυτής.

140. Κατά την τελικώς επικρατήσασα μεταξύ των νομικών άποψη, η Ν. 92 αναφέρεται μεν αποκλειστικά στην προστασία των δικαιωμάτων των κατιόντων δια της αγωγής περί μέμψεως διότι αυτή αποτελεί την συχνότερα απαντώμενη περίπτωση, δεν καταργεί όμως, σε καμμία περίπτωση, τις γενικές διατάξεις του δικαίου των αναγκαίων κληρονόμων και της μέμψεως των αστόργων διαθηκών οι οποίες εφαρμόζονται αναλογικά και στη μέμψη των αστόργων εν ζωή δωρεών (C.J. 3.29.9). Κατά συνέπεια τα ίδια πρόσωπα τα οποία δύνανται να μεμφθούν την άστοργο διαθήκη, δηλαδή όλοι ανεξαιρέτως οι αναγκαίοι κληρονόμοι του διαθέτου των οποίων έχει θιγεί η νόμιμη μοίρα, κατιόντες, ανιόντες και αδελφοί-αδελφές, δύνανται, εφ' όσον ισχύουν οι αναγκαίες κατά τα λοιπά νομικές προϋποθέσεις, να μεμφθούν και την άστοργο δωρεά. Πρβλ. D. 5.2.1· B. 39.1.1· Νομικόν Πρόχειρον 1.38.8. Για το ζήτημα βλ. κυρίως G. MÜLHENBRUCH, *Lehrbuch des Pandecten Rechts*, Halle, 1844, τ. II, § 438, τ. III, § 689, § 769. Ομοίως ΚΡΑΣΣΑ, *Κληρονομικόν Δίκαιον*, σ. 289 σημ. 4· Ν. ΦΑΡΑΝΤΑΤΟΥ, *Περί του αποτελέσματος της αστόργου δωρεάς*, Αθήνα 1893, σ. 21-23.

141. Μεταξύ των πλαγίων συγγενών εξ αίματος, σύμφωνα με τις διατάξεις του C.J. 3.28.21 και 27 (πρβλ. και B. 39.1.52), την αγωγή περί μέμψεως δύνανται να ασκήσουν και μάλιστα υπό ορισμένες προϋποθέσεις (εφ' όσον δεν επροτιμήθησαν αντ' αυτών πρόσωπα αισχρά κ. ά.)—μόνον οι αδελφοί και αδελφές, και όχι τα ανήψια του κληρονομούμενου. Η πληρέστερη αναγνώριση του δικαιώματος ασκήσεως της αγωγής περί μέμψεως στους αδελφές και αδελφές του κληρονομούμενου συμπορεύθηκε με τις αντίστοιχες καινοτομίες που εισήχθησαν στον τομέα της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής δια των Ν. 118 και 127. Για το ζήτημα βλ. ειδικότερα BOISSONADE, *Histoire de la réserve héréditaire*, σ. 125-126 ενώ για το προιουστινιάνειο ρωμαϊκό δίκαιο βλ. στον ίδιο, ό.π., σ. 88-89.

142. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα για το προκείμενο ζήτημα είναι μία πατριαρχική απόφαση του Οικουμενικού Πατριάρχου Νεοφύτου ΣΤ' [η οποία είναι άγνωστο αν εξεδόθη επί της πρώτης (1734-1740) ή της δεύτερης πατριαρχίας του (1743-1744)· πρβλ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοί Πίνακες...*, Κωνσταντινούπολις, 1890, σ. 634, 638 σημ. 1170]. Η απόφαση αυτή αποστέλλεται προς τον Μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας και αποφαίνεται επί κληρονομικής υποθέσεως που αφορά την εκ διαθήκης διαδοχή επί της κληρονομιάς περιουσίας κάποιου Κηρύκου, πραγματευτού από το Τυργόβυστο (Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Κανονικαί Διατάξεις. Επιστολαί. Λύσεις. Θεσπίσματα των αγιωτάτων Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως από Γρηγορίου του Θεολόγου μέχρι Διονυσίου του από Ανδριανουπόλεως*, τ. Α', Κωνσταντινούπολις 1888, σ. 241-244). Όπως προκύπτει από το ιστορικό της απο-

Το αρχειακό υλικό του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου αποκαλύπτει επίσης την λειτουργία του θεσμού. Καθώς δεν γνωρίζουμε την ακριβή έννοια των όρων "διάθεση" ή "μετάθεση" που χρησιμοποιούν οι το-

φάσεως ο Κήρυκος, ο οποίος εστερείτο γνησίων κατιόντων, κατέλιπε διαθήκη με την οποία ένα μεγάλο μέρος της περιουσίας του διέθεσε σε αγαθοεργούς σκοπούς υπέρ ψυχικής του σωτηρίας και τελέσεως αιωνίων μνημοσύνων, το υπόλοιπο δε μέρος της περιουσίας διένειμε μεταξύ των ανηψιών του και λοιπών συγγενών. Ως εκτελεστή ("ἐπίτροπο") των διατάξεων της διαθήκης όρισε τον ανηψιό του Ραδουκάνο, ο οποίος πράγματι, μετά τον θάνατο του Κηρύκου, διένειμε και παρέδωσε την κληρονομιαία περιουσία στα συγκεκριμένα ευαγή ιδρύματα που απαριθμούνται στην διαθήκη. Μετά την εκτέλεση της διατάξεως της διαθήκης περί ελεημοσυνών από τον Ραδουκάνο, ένας ανηψιός του θανόντος και συγκληρονόμος του Ραδουκάνου, ο Γιάννης, άσκησε αγωγή ενώπιον του τοπικού εκκλησιαστικού κριτηρίου, με την οποία ζητούσε την ακύρωση της διαθήκης. Προς τον σκοπό αυτό επικαλέσθηκε, αφ' ενός μεν την ύπαρξη προγενέστερης έγκυρης διαθήκης του Κηρύκου, με την οποία ο θεός του όριζε τον ίδιο, και όχι τον Ραδουκάνο, ως επίτροπο, αφ' ετέρου δε έγγραφη συμφωνία συνομολογηθείσα μεταξύ του ιδίου και του Ραδουκάνου με την οποία ο δεύτερος υπόσχεται ότι θα διανείμει την απομένουσα, μετά την αφαίρεση των διατεθέντων υπέρ κοινωφελών σκοπών, περιουσία του Κηρύκου μεταξύ του ενάγοντος και των λοιπών αδελφών του ισομερώς. Το εκκλησιαστικό κριτήριο, στη σύνθεση του οποίου μετείχαν ο μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας και Έξαρχος Πλαγινών καθώς και οι ηγούμενοι των μοναστηρίων της περιοχής, δέχθηκε την αγωγή και ανέτρεψε το περιεχόμενο της δεύτερης διαθήκης. Κατά της αποφάσεως αυτής ο Ραδουκάνος άκησε έφεση ενώπιον του πατριαρχικού δικαστηρίου το οποίο ανέτρεψε την απόφαση του εκκλησιαστικού τοπικού δικαστηρίου δεχόμενο ως έγκυρη την δεύτερη διαθήκη του Κηρύκου. Κατά τη συνοδική απόφαση, δεν είναι δυνατή ούτε η ακύρωση της διαθήκης, εφ' όσον ο μεν διαθέτης είχε σώας τας φρένας κατά τον χρόνο συντάξεως της διαθήκης, ο δε ενάγων έχει μνημονευθεί σε αυτήν, ούτε όμως και η μέμψη της με βάση τις διατάξεις περί μέμψεως αστόργου διαθήκης. Και τούτο διότι ο ενάγων, ως ανηψιός, δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των προσώπων (αναγκαίων κληρονόμων) που δικαιούνται να ασκήσουν την σχετική αγωγή. Άλλωστε και η σύνταξη από τον διαθέτη δεύτερης διαθήκης, ανατρεπτικής του περιεχομένου της πρώτης, ήταν αναμενόμενη και εντελώς δικαιολογημένη λόγω της κακής συμπεριφοράς που επέδειξε ο ενάγων προς τον θείο του μέχρι το τέλος της ζωής του, συμπεριφορά η οποία συνιστούσε εύλογα λόγο αποκληρώσεώς του. Εξ άλλου και η μεταγενέστερη συμφωνία μεταξύ Ραδουκάνου και Γιάννη, η οποία απετέλεσε προϊόν οικονομικής συνδιαλλαγής και εκβιασμού εκ μέρους του δευτέρου, δεν έχει καμμία απολύτως ισχύ, ως μη δυναμένη να ανατρέψει το περιεχόμενο της βουλήσεως του διαθέτη, όπως τούτο έχει εκφρασθεί στην δεύτερή του και εντελώς έγκυρη διαθήκη. Σχετικά με το ζήτημα που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ είναι εμφανές ότι η συνοδική απόφαση συνηγορεί υπέρ της απόψεως ότι η μέμψη αστόργων διαθηκών (και δωρεών) δύναται να προβληθεί μόνο όταν η διαθήκη ή η δωρεά θίγει τη νόμιμη μοίρα των κατιόντων των κληρονομουμένων και συνεπώς δεν δύνανται να ασκήσουν την αγωγή περί μέμψεως οι λοιποί αναγκαίοι κληρονόμοι, δηλαδή ούτε οι ανιόντες (πρβλ. Ν. 115. 3-5), ούτε, έστω και υπό προϋποθέσεις, οι αδελφοί του κληρονομουμένου (πρβλ. C.J. 3.28.27· B. 39.1.52). Συνεπώς πολύ περισσότερο τα τέκνα προαποβιωσάντων αδελφών όπως στην εκδικαζόμενη περίπτωση (πρβλ. B. 39.1.48· Νομικόν Πρόχειρον 1.38.10).

πικές αρχές των διαφόρων περιοχών απαντώντας στο ερώτημα περί εφαρμογής του φαλκιδίου, δεν είναι σαφές εάν οι κατωτέρω περιορισμοί αφορούσαν μόνον τις παντός είδους διατάξεις τελευταίας βουλήσεως (διαθήκες, δωρεές αιτία θανάτου, λεγάτα) ή επεκτείνονταν και στις χαριστικές εν ζωή δικαιοπραξίες που είχαν ως αντικείμενο γονικές περιουσίες. Το πιθανότερο πάντως είναι ότι, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, ο όρος "διάθεση" έχει προσλάβει ένα ευρύτερο περιεχόμενο έτσι ώστε να ανταποκρίνεται και στις διάφορες κατηγορίες χαριστικών δικαιοπραξιών. Το μη διαθέσιμο ποσοστό των γονικών περιουσιών σε τρίτους, σε ορισμένες περιοχές συγκεκριμενοποιείται αριθμητικά¹⁴³, ενώ σε άλλες προσδιορίζεται απλώς ως ένα "μικρόν" ή "ελάχιστον" μέρος¹⁴⁴, ή ως "έν" μέρος αόριστα¹⁴⁵, ή συμφωνεί με τον φαλκίδιο¹⁴⁶. Αρκετές είναι επίσης οι περιοχές, μεταξύ των οποίων οι νήσοι Φολέγανδρος και Αμοργός, που δηλώνουν απόλυτη απαγόρευση διαθέσεως των γονικών περιουσιών σε εξωτικούς¹⁴⁷. Από τους πο-

143. Όπως στο Ναύπλιο, Καλάβρυτα όπου το μη διαθέσιμο ποσοστό σε ξένους ανέρχεται στο 2/3 (ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Συλλογή, σ. 40· ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1962), σ. 21· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ερωτήματα (1962), σ. 67), στη Ναύπακτο ανερχόμενο στο 1/2 (ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1962), σ. 16), στη Νάξο, προσδιοριζόμενο στο 4/5 εάν ο κληρονομούμενος έχει γνησίους κατιόντες και στα 2/3 εάν ο κληρονομούμενος αποβιώσει άτεκνος (Εθιμα Νάξου έτους 1810, Κεφ. Ζ', σ. 541-542), στη Σύρο, Σίφνο στα 9/10 (ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός, τ. Α', σ. 170, 173· ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1955), σ. 122· ΓΚΙΝΗ, Περίγραμμα, σ. 148), στην Πάτρα στο 1/3 εάν ο κληρονομούμενος έχει 1-4 τέκνα και στο 1/2 εάν έχει άνω των 4 τέκνων (ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1962), σ. 63), στα Καλάβρυτα στο 2/3 (ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός, τ. Β', σ. 402, 184· ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1962), σ. 67).

144. Όπως στη Σίφνο (ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Συλλογή, σ. 11· ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός, τ. Α', σ. 173· ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Σίφνος, σ. 191· ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1950), σ. 164), Νάξο (ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός, τ. Α', σ. 221· ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1950), Άνδρο (ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός, τ. Α', σ. 167), Πάρο, Αμοργό, Ίο, Αμπελάκι, Ανδρίτσaina, Αίγιο (ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός, τ. Α', σ. 174, 175, 176, 180, 182, 187· ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1955), σ. 128), Τήνο (ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Τήνος, σ. 210).

145. Όπως στην Αίγινα, Καλαμάτα, Κορώνη, Φανάριο, Κυπαρισσία, Ιμλάκια (ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1962), σ. 8, 16, 46, 50, 57, 58, 64).

146. Όπως στις περιοχές Κορώνης και Μεθώνης, αν και όπως προκύπτει από το περιεχόμενο της απαντήσεως πρόκειται μάλλον για παρανόηση του νόμου (ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός, τ. Α', σ. 178· ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1962), σ. 55).

147. Όπως στην Ύδρα, Αταλάντη, Απόκουρον, και Κράββα (υπέρ αρρένων τέκνων), Περαχώρα, Κρανίδιο, Πραστό, Άγιο Πέτρο, Λεωνίδιο, Τρίπολη, Καρύταινα, Στεμνίτσα, Ανδρούσα, Κρεμαστή και Βάτικα Μονεμβασίας, Νησίον, Πύργο, Ιμλάκια, Φολέγανδρο, Αμοργό (ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1962), σ. 12, 14, 15, 19, 20, 25, 27, 29, 32, 35, 40, 43, 45, 53, 60, 65· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ερωτήματα (1957), σ. 17, 18 και Σαντορίνη (ΜΑΟΥΡΕΡ, Ο ελληνικός λαός, τ. Α', σ. 169). Σε μία μόνον περίπτωση δηλώνεται η απεριόριστη δυνατότητα διαθέσεως σε τρίτους γονικών περιουσιών [ΒΙΣΒΙΖΗ, Ερωτήματα (1962), σ. 37 (Στεμνίτσα)].

σοτικούς περιορισμούς που τίθενται σε κάθε είδους διαθέσεις οικογενειακής περιουσίας δεν εξαιρούνται ούτε οι διαθέσεις υπέρ ψυχικής σωτηρίας, οι οποίες περιορίζονται συνήθως σε επίπεδα σαφώς χαμηλότερα του βυζαντινού τριτημορίου¹⁴⁸.

Η έκταση εφαρμογής του θεσμού στην πρακτική των συναλλαγών και οι ειδικότερές του παράμετροι δεν είναι δυνατόν να ανιχνευθούν. Και τούτο διότι στα δωρητήρια συμβόλαια της εποχής δεν υπάρχουν αναφορές σε συγκεκριμένο ποσοστό που δέον να παρακρατηθεί υπέρ των αναγκαίων κληρονόμων ούτε και στον τρόπο προσμέτρησης της διαθέσιμης μερίδας. Εξ άλλου δεν υπάρχει φανερή σύνδεση μεταξύ των πράξεων διανομής οικογενειακής περιουσίας και των δωρητηρίων συμβολαίων της ίδιας περιόδου¹⁴⁹, στοιχείο το οποίο θα επέτρεπε να υποστηριχθεί η άποψη ότι η ταυτόχρονη με τη δωρεά νέμηση οικογενειακής περιουσίας αποτελεί έναν τρόπο διασφάλισης της διαθέσιμης μερίδας των αναγκαίων κληρονόμων του δωρητή¹⁵⁰.

148. Βλ. γραπτά έθιμα Σύρου έτους 1695, όπου το ποσοστό αυτό ορίζεται στο 1/10 (ΜΑΟΥΡΕΡ, *Ο ελληνικός λαός*, τ. Α', σ. 272· ΔΡΑΚΑΚΗ, *Σύρος*, σ. 278), Άνδρου (ΠΑΣΧΑΛΗ, *Άνδρος*, σ. 7), γραπτά έθιμα Θήρας έτους 1797 όπου ορίζεται στο 1/3 (ΜΑΟΥΡΕΡ, *Ο ελληνικός λαός*, τ. Α', Παρατηρήσεις επί του δ' κεφαλαίου των γραπτών εθίμων Θήρας, σ. 297), Νάξου όπου, κατά αρχαία έθιμα του έτους 1810, αυτοί που έχουν γνήσιους κατιόντες δύνανται να διαθέτουν μόνον το 1/5 της γονικής ή επίκτητης περιουσίας τους, οι δε άτεκνοι το 1/3 από την γονική, όλη δε την επίκτητη (*Εθιμα Νάξου έτους 1810*, σ. 542)· πρβλ. τέλος και τις σχετικές διατάξεις του *Μολδαβικού Κώδικα* (§§1282 επ.) Στην περιοχή της Μυκόνου ειδικότερα, σύμφωνα με τις διαθέσιμες πληροφορίες, ένα μικρό μόνο μέρος των γονικών περιουσιών μπορούσε να διατεθεί σε ξένους, εφ' όσον ο κληρονομούμενος είχε συγγενείς εξ αίματος, και μάλιστα υπό την προϋπόθεση ότι επρόκειτο περί "ψυχικών" σε εκκλησίες και πτωχούς (ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Συλλογή*, σ. 7 (= ΜΑΟΥΡΕΡ, *Ο ελληνικός λαός*, τ. Α', σ. 168)· Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, *Μελέται νομικάί, πολιτικάί κλπ.*, τ. Α', *Περί εθίμων*, Αθήναι 1899, § 85, 86). Πρβλ. όμως και την απάντηση της δημογεροντίας Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833 η οποία δεν αφήνει κανένα περιθώριο διαθέσεως γονικών περιουσιών σε τρίτους (ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ερωτήματα* (1957), σ. 10, "Πολλάκις όμως συμπίπτει να αποκληρώνται τὰ τέκνα, εάν υπάρχωσιν αίσχροτης· τὰ δὲ πατρικά πράγματα δικαιωματικῶς μεταβαίνουν εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ τὰ ιδιόκτητα πράττει ὅπως καὶ ὅπου βούλει ὁ πατήρ").

149. Βλ. όμως έγγραφο διαθήκης έτους 1700 (Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, *Χιακά Ανάλεκτα*, Αθήνα 1890, σ. 29) το οποίο, κατά την άποψη του Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ (*Σίφνος*, σ. 434-435), αποτελεί στην πραγματικότητα *divisio parentis inter liberos* περιλαμβάνουσα και σύσταση δωρεάς υπέρ ψυχικής σωτηρίας της διαθέτριας σε εκκλησία του χωριού. Επίσης διανεμητήριο συμβόλαιο του κατζηλλιέρη Μυκόνου Γ. Βίδου του έτους 1670 με το οποίο γίνεται διανομή κληρονομίας μεταξύ των ανηψιών του τελευτήσαντος και ταυτόχρονα "άφιέρωση" ακινήτου σε ιερέα προς τέλεση των ψυχικών στη μνήμη του αποθανόντος (ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 946).

150. Πρβλ. R. GANGHOFER, "L' acte à cause de mort en Alsace au Moyen Âge", (*Recueils de la Société Jean Bodin. LXI. Actes à cause de mort*), Bruxelles 1993, σ. 138.

Παρά ταύτα, ένδειξη για την εφαρμογή του θεσμού αποτελούν οι ποινικές ρήτρες των δωρητηρίων συμβολαίων που απειλούνται σε βάρος των συγγενών που θα αμφισβητήσουν στο μέλλον την δωρεά¹⁵¹. Αν και η σύμπραξη των συγγενών που θίγονται από την εκχώρηση περιουσιακών στοιχείων του δωρητή σε τρίτα πρόσωπα δεν αποτελεί κατά κανόνα στοιχείο των δωρητηρίων συμβολαίων της εποχής, η αποδοχή της δωρεάς τεκμαίρεται, στις περιπτώσεις αυτές, από τις ποινικές αυτές ρήτρες που καταπίπτουν σε βάρος των συγγενών σε περίπτωση διεκδικήσεως του δώρου που εμπεριέχεται στο συμβόλαιο¹⁵². Πρόκειται συνεπώς για έναν τρόπο έμμεσης εκμαιεύσεως της συναινέσεως των αναγκαίων κληρονόμων του δωρητή κατά την κατάρτιση του συμβολαίου¹⁵³. Σπανιότερα ανευρίσκονται και δικαιοπρακτικά έγγραφα όπου οι αποκλειόμενοι συγγενείς συμπράττουν στις σχετικές δικαιοπραξίες ώστε να τεκμαίρεται η συναίνεσή τους για τη μεταβίβαση της γονικής ακινήτου περιουσίας του δωρητή σε

151. Βλ. Α. LEVAL, "Inventaire des pièces manuscrites grecques des XVIIe et XVIIIe siècles (conservées dans les archives du convent Saint-Louis à Pera de Constantinople)", *Revue Archéologique*, 3e serie, 7 (1886), III, Papiers provenant des îles de l' Archipel, αριθ. 11, 15, όπου δωρητήρια συμβόλαια ακινήτων των ετών 1676 και 1683 προς τους καπουτσίνους μοναχούς της Πάρου κατά την κατάρτιση των οποίων παρίστανται τα τέκνα του δωρητή. Επίσης ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 241 (πρόκειται για δωρεά του συνόλου της γονικής περιουσίας σε τρίτο, μη συγγενικό πρόσωπο. Για να αποδυναμώσει μελλοντικές διεκδικήσεις των συγγενών ή του συζύγου της, η δωρήτρια αναφέρει ότι τόσο ο σύζυγός της όσο και οι συγγενείς της δεν της παρείχαν καμμία απολύτως βοήθεια και φροντίδα όταν τραυματίσθηκε. Για τον λόγο αφήνει την περιουσία της στη δωρεοδόχο η οποία ήταν και η μόνη που φρόντισε για τη διατροφή και τη συντήρησή της). Μηνιάτης, αριθ. 49, 85 ("καί οὐδείς τῶν συνκενῶν της ἢ ξένων ἤθελε εὐρεθῆν ἐνάντιος τοῦ λεγομένου ψυχικοῦ"), 94, 138, 671 ("ἂν ἴσως καὶ ἤθελε εὐρεθῆν κανεῖς νὰ δώσῃν πείραξιν ἢ νὰ γυρέψῃν δικαιώματα διὰ τὸ αὐτὸν τὸ πρᾶμα νὰ πληρῶνῃ λέγειν τζερεμὲ τῆς ἀφεντίας ριάλια 8"), 672 ("ἂν ἴσως καὶ ἤθελε εὐρεθῆν τινὰς ἢ ξένος ἢ ἐδικὸς νὰ τὴν ἐπειράξῃν ἢ νὰ τὴν ἐσυγχύσῃν εἰς τὸ αὐτὸν σπῖτιν ὅπου ἤκαμε ψυχικὸν νὰ πληρῶνῃ κοντάνα τοῦ κατὰ καιροῦ ἀφεντίας ρεάλια δέκα"), 731 (πρόκειται περί δωρεάς αιτία θανάτου διαφόρων κτημάτων του αφέντη Φραντζεσκάκη Μπαρότζη σε διάφορα συγγενικά του πρόσωπα, κυρίως δε στα αδέλφια του, υπέρ ψυχικής του σωτηρίας. Ο δωρητής ορίζει ότι εάν κάποιος από τους αδελφούς του αμφισβητήσει ή διεκδικήσει περισσότερα από όσα αναφέρονται στο συμβόλαιο, το μερίδιο που έχει δωρηθεί σ' αυτόν θα περιέρχεται στους άλλους αδελφούς), 897. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι στις περιπτώσεις όπου η προέλευση είναι επίκτητη δεν τίθενται ποινικές ρήτρες σε βάρος των συγγενών ή ξένων που θα αμφισβητήσουν τη δωρεά (Μηνιάτης, αριθ. 87· ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ναξιακά νοταριακά έγγραφα*, αριθ. 79).

152. Για το ζήτημα πρβλ. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, *Εξασφάλιση δικαιωμάτων*, σ. 35 σημ. 14 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

153. Πρβλ. THIREAU, *Résérve héréditaire*, σ. 355· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *L' acte à cause de mort*, σ. 35 σημ. 153.

τρίτους, ακόμα και εάν πρόκειται για δωρεά υπέρ ψυχικής σωτηρίας σε μοναστήρι¹⁵⁴.

154. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου*, αριθ. 241 (παρευρίσκεται στη δωρεά του συνόλου της γονικής περιουσίας και ο σύζυγός της ο οποίος αποποιείται κάθε κληρονομικό του δικαίωμα επί της δωρούμενης περιουσίας). Μηνιάτης, αριθ. 57 έτους 1680 ("παρών και ή άνεψιάν της ή Λαμπριανή και είναι και αὐτηνῆς με τὸ θέλημάν της και με τὴν γνώμην της", σ. 208). ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ, *Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα*, αριθ. 66 έτους 1652, σ. 166 ("ή άνωθεν... ώσαν κληρονόμισσα τῆς άνωθέν της άδελφῆς στὰ γονικά της, ώσαν είναι πράγματα κονδιτζιονάδα και σουστιτουίτα... βεβαιώνει και στέργει τὸ ψυχικὸ και τὴν δονατζιόν" και πιο κάτω "μ' ὅλα τοῦτα διὰ νὰ μὴν εἰπῇ κανεῖς πὼς δὲν ἐμπόρειε νὰ δώση ἐκείνη πράγματα κονδιτζιονάδα... τὴν σήμερον ἂν εἶναι χρειαζόμενο ή άνωθεν... δώνει και ξαναδώνει τὰ ἴδια πράγματα τῶν αὐτῶν πατέρων τῆς Καζάτζας διὰ τὴν ψυχὴν ...").

